HARRY MAGDOFF

KÜRESELLEŞME VE YAKLAŞAN SOSYALİZM

KALKEDON

KÜRESELLEŞME VE YAKLAŞAN SOSYALİZM

KÜRESELLEŞME VE YAKLAŞAN SOSYALİZM

Harry Magdoff

Türkçesi

Barış Baysal

KALKEDON

KÜRESELLEŞMA VE YAKLAŞAN SOSYALİZM

Harry Magdoff

Kalkedon Yayıncılık: 46
Cumhuriyet Mah. Yeni Şile Yolu Cad. No 21/2-A
Taşdelen-İstanbul
Telefon: 0216 429 68 00
İrtibat Tel: 0212 249 88 49 Faks: 0212 244 09 02

Monthly Review Kitaplığı: **12**
Yayına Hazırlayan: **Hakan Tanıttıran**
Kapak Tasarım: **Sinan Acıoğlu**
Düzelti ve Dizin: **Koray Doğan Urbarlı - Bora Bozatlı**

Bu kitap Can Matbaası'nda basılmıştır.
Davutpaşa Cad. İpek İş Merkezi, Kat 3 No 17 Topkapı İstanbul.
Tel: 0 212 613 10 77

Türkçe Birinci Basım
Kalkedon Yayınları, Şubat 2008

İÇİNDEKİLER

KÜRESELLEŞME: HANGİ SONA DOĞRU?

1990 sonu itibarıyla doğrudan yabancı yatırım -yani kapitalistler tarafından kendi ulusal sınırları dışında gerçekleştirilen imalat, gayri menkul, hammadde üretimi ve finansal kuruluş yatırımları- 1.5 trilyon doları aşmış durumdadır. Aslına bakacak olursak, yalnızca defter değerlerine dayanan bu resmi rakam gerçek durumu örtbas etmektedir. Bu rakamla ilgili asıl önemli olan; onun büyüklüğü değil son yirmi yılda nasıl bir hızla ona ulaşıldığıdır. Yalnızca 1980'lerde bile yabancı topraklarda yapılan doğrudan yatırım miktarı tam üç misli artmıştır. Ayrıca, bu yatırım eğilimi imalat ve hammadde üretimi sektörlerini aşarak finans, gayri menkul, sigortacılık, reklamcılık ve medya gibi sektörlere de el atmıştır.

Küreselleşmenin yükselişi ve farklılaşması sonucu hem merkez hem de çevre ülkelerde yeni ekonomik ve politik nitelikler belirmiştir. Çevrede, yabancı sermaye daha önce hiç olmadığı kadar büyük oranlarda yaygınlaşmıştır. Merkezde ise dünyanın kilit pa-

ra piyasalarında sıradışı bir kredi yaratımı döngüsü, sermayenin uluslararası akışı ve spekülasyon yaygınlaşması oluşmuştur.

Küreselleşmenin bu yeni dönemi onun uzun vadeli anlamı hakkında da yeni sorular oluşmasına yol açmıştır. Geniş biçimde kabul gören teorilerden birine göre kapitalizmin merkezlerinde ulusal bağımsızlık erozyona uğramış ve bunun yerini uluslararası ilişkiler kurallarını destekleyen bir uluslararası sermaye almıştır. Yasa koyucu sınıfın beyin takımı, uluslararası sermayenin yükselişinin kapsamının ne kadar boş olduğunun farkındadır. Küresel finans dünyasının tuzakları ve artan karmaşıklığını göz önüne alarak karşılaşabilecekleri kaosu en aza indirgeyebilecek yeni uluslararası kuruluşlar yaratma ya da olanları güçlendirme arayışı içindedirler. Ancak sorun ne kadar kuramsal ele alınırsa alınsın ve daha fazla işbirliği için ne kadar çok adım atılırsa atılsın ulusların daha fazla güç ve zenginlik elde etme dürtülerinde bir azalma gerçekleşmemektedir. Sonuçta küreselleşmenin son yıllarda hızla yayılmasının uyumlu bir hayat yaratmadığı ortadadır. Aksine, daha sonra kanıtlamaya çalışacağımız gibi, küreselleşme giderek artan bir uyumsuzluğun ürünüdür. Yaygın beklentilerin aksine, başı çeken kapitalist güçler arasındaki gerilim hatları onların birbirlerine karşı giderek artan bağımlılıkları ile eş zamanlı olarak güçlenmektedir. Sermayenin coğrafi yayılımı da zengin ve yoksul uluslar arasındaki eşitsizliği azaltmamıştır. Küreselleşme sürecinden nemalanan az sayıdaki üçüncü dünya ülkesi, sanayileşme ve ticaret alanlarında kayda değer gelişmeler sağlamış olsa da merkezdeki ve çevredeki uluslar arasındaki uçurum büyümeye devam etmektedir.

Küreselleşmenin son dönemdeki hızlı yükselişinin uzun bir tarihsel sürecin sonucu olduğunu anlamak konunun daha iyi kavranmasını sağlayabilir. Öncelikle, kapitalizm bir dünya pazarı yaratma sürecinde doğmuştur. Merkezdeki kapitalist ülkelerin elde ettiği geniş büyüme dalgaları, yüzyıllarca sürmüş savaş ve ekonomik nüfuz sağlama süreçlerinin sonucudur. Geçmişte, ay-

nen bugün olduğu gibi, rekabetçi baskılar, birikim sağlamak adına sermayeye duyulan sürekli ihtiyaç ve hammadde kaynaklarını denetlemenin sağladığı avantajlar girişimciliğin ulusal sınırların ötesine taşmasına neden olmuştur. Yayılmanın hızı ve doğası politik ve ekonomik koşullar ile savaş, mal sevkıyatı ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi sonucu zamanla değişmiştir.

Her ne kadar kapitalizmin yayılması için çeşitli ulusal taraflar arasında işbirliği -sevkıyat olanakları, ağırlık ve uzunluk ölçüleri, nakit ve kredi ihtiyaçları açısından- gerekse de, bu tarafların kendi önceliklerini ve avantajlarını elde etmek için birbirleriyle mücadele etmeleri süreci de hiçbir zaman hız kesmemiştir. Merkeze doğru ve merkezden dışa doğru yönelen güçler daima kapitalist sürecin tam ortasında varolmuştur ve bu güçlerden kimi zaman biri kimi zaman da öteki daha öncelikli konumlar elde etmiştir. Sonuç olarak, barış ve uyum dönemleri yerini uyumsuzluk ve saldırganlığa bırakmıştır. Genel olarak, bu değişime neden olan mekanizma ekonomik ve askeri saldırganlık biçimlerini kaybedenlere boyun eğdirmek amacıyla kullanmıştır. Böylece, bu istikrarsız gelişme sonucu tahakküm için yeni bir saldırı yöntemi kullanılmaya başlanmıştır.

Baskı Güçlerinin Yükselişi ve Düşüşü

İki yüzyıl geriden ya da sanayi devriminin başlangıcından itibaren inceleyecek olursak bir baskıcı gücün egemen olduğu iki ayrı dönem görebiliriz: On dokuzuncu yüzyılın ortalarındaki İngiliz üstünlüğü ve yirminci yüzyılın ortalarındaki Amerikan egemenliği. Oldukça ilginç biçimde bu iki egemenliğin de yükseliş ve düşüş süreçleri birbirleriyle benzerlikler taşımaktadır.

Tarihi süreçlere kesin tarihsel sınırlar belirlemek her ne kadar gelişigüzel görünse de, İngiliz egemenliğinin 1840'ların sonuyla 1870'lerin başı arasında sonlandığını söylemek zor değildir. Yükselişi ise o dönemde beklenmedik bir bunalım olarak görülen bir sürece denk gelmektedir. Aynı süreçte İngiliz İmparator-

luğu dünyanın en güçlü ve en büyük sanayi ve ticaret hacmine sahiptir. Dış ticaret ve sömürgecilikten elde edilen kazanımların ardında yatan temel sebep deniz gücündeki tartışılmaz üstünlüğüdür. Kıtayı denetim altında tutabilmeye yetecek kadar büyük bir orduya sahip olmayan İngiliz yönetimi Avrupa'da bir iktidar dengesi oluşturabilmek için kurulmuş işbirliklerinden güç almaktadır. Bank of England tarafından oluşturulan uluslararası altın standardı aslında bir çeşit sterlin standardına denktir. Bu durum İngiliz ekonomik üstünlüğünün en önemli sacayaklarından biridir. Bunun yanında serbest ticaret, ülkenin diğerlerinden daha ileri olan imalat kapasitesi ile birlikte büyük bir avantaj sağlamakta idi.

İngiliz hakimiyetinin günleri imalat kapasitesi ve ihracat hacmi ile sınırlıydı ve zamanla ABD de kendini bu alanlarda göstermeye başladı. İngiliz hakimiyeti her ne kadar bir gecede son bulmamışsa da, zirveden düşüşü Büyük Bunalım sürecine denk gelen 1873-1896 yılları arasında gerçekleşti. Yerli sanayiyi koruma politikası yerini serbest ticarete bıraktıkça dış ticarette rekabet iyiden iyiye kızıştı. Daha fazla ekonomik ve askeri nüfuz elde etme amacıyla sahnelenen çekişme çılgın bir sömürgecilik yarışına dönüştü. Sömürgeci güçler 1870'lerin sonlarıyla 1914 yılları arasında yıllık ortalama 386.000 kilometre kare toprak elde ettiler. Bu rakam on dokuzuncu yüzyılın ilk yetmiş beş yılında elde edilen rakamın üç misli idi. Alman markı Londra para piyasasının dünya finansal sistemindeki düzenleyici rolünü çalacak denli tehditkar biçimde sterlinin ayrıcalıklı konumunu sallamaya başladı. Hatta İngiltere'nin deniz gücü üstünlüğü de hızla yükselen silahlanma yarışında geri planlara düştü. Bu koşullar altında, geleneksel iktidar dengeleri artık güvenilir bir barış garantörü olmaktan çıktı. Böylece İngiliz hegemonyasının sona erişinin ardından 75 yıllık bir süreç kaos ve sürtüşmeyle geçti. Bu süreçte iki dünya savaşı, 1930'lerde Büyük Bunalım yaşandı. Altın standardı terk edildi ve uluslararası sistemin yerini farklı

ticaret ve para birimi blokları aldı.

Ne var ki, bu defa İkinci Dünya Savaşı'nın küllerinden yeni bir uluslararası kapitalist dünya düzeni kuruldu. Bu yeni düzen de yine baskıcı bir gücün -silahlanma, üretim kapasitesi, finans gibi alanlarda kapitalist dünyanın geri kalanını düzene sokabilecek ve işletebilecek denli üstünlüğe sahip- himayesi altındaydı. Daha önceki altın standardının yerini alan ABD doları Breton Woods Anlaşması (1944) tarafından uluslararası para birimi olarak değerlendirildi. Şoför koltuğuna yerleşen ABD daha önce İngilizlerin yaptığı gibi serbest piyasa ve serbest ticareti destekledi. Serbest ticaret çemberini genişletmek, eski sömürge ülkelerinin dizginlerini elde tutmak ve çemberin dışına çıkmak isteyen ülkeleri savaş ya da başka yollarla engellemek amacıyla daha fazla ya da daha az tek parçalı bir emperyalist dünya kurabilmek için uluslararası kuruluşlar oluşturuldu ve faaliyete geçirildi. Askeri açılardan, Amerikan üstünlüğü gittikçe artan bir nükleer silah rezervine ve dünyanın dört bir yanına yayılmış, özellikle de Sovyetler Birliği etrafına konuşlandırılmış askeri güçlere bağlı olarak sağlamlaştırıldı. Bu koşullarla birlikte, ABD dış ilişkilerde bir güçler dengesi diplomasisine ihtiyaç duymadı. Aksine, onunla işbirliği yapan ve ona bağımlı olan devletlerin onun ardından askeri nizamda yürümesi için ısrarcı davranan bir dünya polisine dönüştü.

ABD hegemonyası kendinden önceki İngilizler gibi otuz yıldan az bir sürede sona erdi. İngiliz deneyimi ile benzer biçimde bu süreçte de etkin ve beklenmedik bir ekonomik bunalım söz konusuydu. Hatta, bunalım bittiğinde hegemonyadan eser kalmamıştı. 1960'ların sonlarıyla birlikte, diğer ileri kapitalist ülkelerin (özellikle Almanya ve Japonya'nın) ekonomik gücü ABD'nin dış ticaret ve finans alanındaki üstünlüğü ile boy ölçüşecek nitelikteydi. Önde gelen ülkeler arasındaki uyum ABD'nin ABD dolarının ayrıcalığından faydalanması nedeniyle uzun soluklu olamadı. Denetimsiz ve büyük miktarlarda dolar; savaşlar,

askeri üsler, bağımlı devletler ve çokuluslu şirketler aracılığıyla yabancı ülkelere salındı. Üstelik bu, ABD'nin yurtdışında doları altına karşı kullanmayacağı sözüne karşın yapıldı. Aslında ABD'nin daha önce politik ve askeri ilişkilerinde kullandığı ve şimdi finansal ilişkilere de yansıttığı mesajı tam olarak şuydu: 'Ya seveceksin ya katlanacaksın'. Ancak sayıları giderek artan rakip ülkeler ya bu duruma karşı koymak ya da yalnızca kendini savunmak amacıyla büyük oranlarda doları altına çevirmeye giriştiler. Altın rezervi hızla kurumaya başlayan ABD, Breton Woods Anlaşmasına bağlı kalmama yolunu seçti. Bu anlaşma yeni bir finansal uyum çağının temel taşıydı.

1971'de dolar konvertibilitesinin sona ermesi ABD'nin hegemonik rolü için bir dönüm noktasıydı. Ancak tarihteki dönüm noktaları kuşkusuz böyle kesin sınırlarla belirlenemez. Aslında Washington'un altın alış verişini sona erdirmesine yol açan gerilim 1960'ların başında belirmişti. 1971 sonrasındaki hızlı düşüş aslında o kadar da beklenmedik değildi. ABD'nin tartışılmaz hegemonyasının sonu ABD gücünün mutlak sonu anlamına gelmiyordu; çünkü askeri nüfuz hâlâ sürmekteydi (ve bu nüfuz Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla daha da sağlamlaştı). Bu nüfuzu sağlayanlar ABD'nin nükleer başlıkları, askeri üsleri ve diğer askeri kaynaklarıydı. Amerikan üretim gücü İkinci Dünya Savaşı sonrasından daha zayıf olsa da hâlâ güçlü sayılabilirdi. Ancak hiçbir şeyin eskisi gibi olmadığı da açıktı. ABD'nin müttefikleri artık onun finansal hareketliliğine sınırlar koyarak, dış ilişkilerindeki dayatmacılığına karşı çıkarak ona meydan okuyorlardı. Ekonomik ve politik gerilemelerle birlikte yirmi yıl boyunca sorunlar birbirini izledi: 1970'lerde hızla yükselen enflasyon dünya ekonomisini etkiledi; 1980'lerde üçüncü dünyada borç krizi yaşandı; yabancı para kurları hızlı dalgalanmalarla sarsıldı; uluslararası para akışı artan oranlarda borç ve spekülasyonlara yol açtı.

Tablo 1. Sanayileşmiş Ülkelerdeki Kişi Başına Düşen Gayrı Safi Yurtiçi Hasıla

Yıl	Dolar (1980 fiyatlarıyla)	Yıllık Ortalama Değişim	
1950	3298	-------------	
1973	7396	1950-1973	3.6%
1989	10104	1973-1989	2.0%

Not: Dolar rakamları 1980 yılına aittir. Yani Dünya Bankası yetkilileri tarafından kur anlaşmazlıklarını engellemek amacıyla ayarlanmış rakamlardır. Yukarıda sözü geçen ülkeler şunlardır: Avustralya, Avusturya, Belçika, Kanada, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Batı Almanya, İtalya, Japonya, Hollanda, Norveç, İsveç, İsviçre, Birleşik Krallık ve ABD. Dolar datası kişi başına GSYİH ortalamalarıdır. Yüzdeler Dünya Bankası raporlarına göre belirlenmiştir.

Kaynak: Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Raporu 2001 (New York: Oxford University Press, 1991), s. 14.

Değişen Ekonomik Çehre

Birbirleriyle ilişkili bu değişimler arasındaki nedensel bağlantıları açıklamak çok da kolay değildir. Ancak tümünün altında yatan şey genel bir fenomendir. Bu da kapitalist dünyanın merkezindeki ekonomilerde yaygın biçimde gerçekleşen gerilemedir.

Tablonun son sütununda da görülebileceği gibi kişi başına GSYİH 1950-1973 arasındaki 23 yıl boyunca sıra dışı bir şekilde yükselme göstermiştir. Bu, elbette, yalnızca bir ortalamadır ve kimi ülkelerde 1960'ların sonlarıyla birlikte kimilerinde ise daha sonraları bu yükselme daha yavaş gerçekleşmiştir. 1973-1989 arasındaki genel yavaşlama ise daha keskin ve evrensel boyutlardadır. İki süreç arasındaki ortalama yükselme oranındaki fark yüzde 45'tir. Başka bir deyişle önde gelen kapitalist ülkeler daha önceki gelişme oranlarını 70'lerde ve 80'lerde de sürdürmüşler ve 1989'da kişi başına GSYİH oranlarını 13.000 $'a çı-

kartmışlardır. Bu rakam daha öncekinden % 30 daha yüksektir. Ancak bu rakamlar işçilerin ve diğerlerinin aldıkları ücretlerle değil üretilen mallar ve hizmetlerle ilgilidir. Kaldı ki, büyümede meydana gelen gözle görülür düşüş potansiyel iş kayıplarının ve savaş ve silahlanma harcamaları nedeniyle sosyal anlamda başka amaçlar için (barınma, sosyal yardım, çevresel koruma gibi) kullanılabilecek kaynaklar anlamına gelen potansiyel mal ve hizmet kayıplarının da göstergesidir. İşin özü, büyüme oranlarındaki düşüşün ortaya koyduğu gerçek, ileri kapitalist dünyanın artık teklemekte olduğudur. 50'ler ve 60'larda büyük bir büyüme dalgası yaratan özel etmenler artık etkinliğini kaybetmiş ve bilgisayar ve iletişim yenilikleri gibi yeni uyarıcılar da elverişli kaynakların tam kullanılırlığını sağlamak ya da geçmişteki büyüme oranlarını yakalamak konusunda yeterli olmamıştır. Sonuç olarak, Tablo 1'de ortaya konan yavaşlama kapitalist yatırımlar için kâr fırsatlarının keskin biçimde azaldığını açık biçimde sergilemektedir.

Bu durum Tablo 2'de daha da etkili bir biçimde ortaya konmaktadır. Bu tabloda altı ileri gelen sanayileşmiş ülkenin otuz yıl boyunca endüstriyel üretimlerinde meydana gelen değişim oranları sergilenmektedir. Tablo 2'deki bilgi Tablo 1'de sunulan büyüme oranlarından daha anlamlıdır. GSYİH güvenilir biçimde ölçülmesi zor farklı etkinliklerin birleştirilmesiyle oluşur. Diğer yandan, endüstriyel üretimin anlamı gayet açıktır. Onun ölçülmesinde karşılaşılan tuzakların sayısı daha azdır ve ekonominin geri kalanının yararına kullanılabilecek artı değerin de önemli bir göstergesidir. Bu noktada ülkeler arasındaki farklılıkların bazen şaşırtıcı biçimde çok olduğunu görüyoruz: Özellikle Japonya'nın 1960-1970 arasındaki yüzde 16'lık yıllık ortalama büyüme oranının başka ülkelerle olan farklılığı çarpıcıdır. Ayrıca, 1970'lerdeki düşüşün ardından 1980'lerde yaşadığı gelişme dışında tabloda belirgin bir tutarlılık göze çarpmaktadır: Endüstriyel üretimdeki büyüme her on yılda daha da yavaşlamaktadır ve bu hem güçlü

Tablo 2. Endüstriyel Üretim: Yıllık Ortalama Artış Yüzdesi

	1960-1970	1970-1980	1980-1990(a)
ABD	4.9%	3.3%	2.6%
Japonya	15.9%	4.1%	3.9%
Batı Almanya	5.2%	2.3%	1.8%
Fransa	6.0%	3.0%	1.0%
İtalya	7.3%	3.3%	1.3%
İngiltere	2.9%	1.1%	1.8%

a) ABD dışında 1990 üretim dataları o yılın ilk yarısı içindir.

Kaynak: 1986 ve 1991 Başkanlık Ekonomik Raporlarındaki verilerle hesaplanmıştır.

hem de güçsüz ülkelerde gözlenmektedir. Bu durumun sebebinin 1970'lerde ve 1980'lerde yaşanan keskin gerileme dönemleri olduğu söylenebilir. Ancak gerçek bundan farklıdır. Bu tür gerileme dönemleri zayıflamanın sebebi değil sonucudur ve durgun ekonomilerin temel niteliklerinden biridir.

En azından son yirmi yıldır gözlenmeyen yavaşlama sermayeyi yeni kâr fırsatları aramaya ve yaratmaya itmiştir. Bunun sonucu olarak yerli sanayiyi koruma politikası güçlenmiş, Kanada ve Meksika gibi ülkelerle ikili anlaşmalar yapılmış ve bu tür anlaşmaların tüm Latin Amerika'ya yayılması için uğraş verilmiştir. Aynı sebeplerle Batı Avrupa'da oluşmaya başlayan ekonomik birlik de iş çevrelerinde yeterince destek bulmuştur. Bu arada serbest ticaret ilkesine sözde bağlılık sergilenmiş ve ithalata yönelik büyük tedbirler alınmıştır. Uluslararası Ödemeler Bankası'nın (Bank For International Settlements) 1988 tarihli yıllık raporu; GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) yasalarının önünün kesilmesi amacıyla oluşturulan ihracat sınırlamalarını, piyasa paylaşım düzenlemelerini ve diğer engellemele-

ri içeren sözde "gri saha" ölçütlerinin yayılmaya devam ettiğini ve bir şekilde dünya ticaretindeki payının yüzde ellilere kadar ulaştığını ortaya koymaktadır. Piyasaların serbestliği ile işbirliği ruhu farklı uluslardan yönetici sınıflar arasında yüksek düzeylerde küreselleşme ile birlikte aynı hızla yayılmaktadır.

Yükselen Doğrudan Yabancı Yatırım Dalgası

Aslında, küreselleşmenin temel ölçütlerinden birinin -bir ülkeden diğerine doğrudan yatırımın hızlı akışı- yukarıda bahsedilen durgunluğa bir tepki olduğu sonucuna varılabilir. Sermayenin kâr fırsatlarına ulaşmak için fazladan özel dürtülere ihtiyacı yoktur çünkü sermaye ihracatı çağlar boyunca büyümenin temel aracı olagelmiştir. Ekonomik büyümede görülen yavaşlama hem dış hem de iç piyasalarda rekabetçi havayı yoğunlaştırır. Bu nedenle 1980'lerde yabancı yatırımda sıradışı bir sıçrama yaşanmış olması şaşırtıcı değildir. *The Economist* dergisi (22 Aralık 1990) o süreçte yaşananları şöyle tanımlıyor: "1980'lerin son üç yılında doğrudan yabancı yatırım akışı yıllık 100 milyar doların üzerindeydi. Bu rakam 1970'lerin ilk üç yılından on misli fazla idi". Yakın tarihli bir Birleşmiş Milletler belgesine göre (BM Çok Uluslu Şirketler Merkezi, Dünya Yatırım Raporu 1991) 1980'lerin son yedi yılının göstergeleri de aynı sonuçları vermekteydi. Buna göre, yabancı ülkelere yapılan doğrudan yatırım 1983 ile 1989 arasında yıllık yüzde 29 artmıştı ve dünya ihracat rakamları ise yıllık yüzde 9'da kalmıştı. Dünya yerel üretim rakamları bu seviyenin de altında idi. 1980'lerin başındaki gerilemenin ardından artışa geçen yabancı yatırım rakamları ne kadar yüksek olsa da, bu rakamlar başka açılardan da önem taşımaktaydı. Doğrusu, sermaye ihracı İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan bu yana ilk defa gelişmekte olan küresel ekonominin şekillenmesinde rol sahibi oluyordu. Savaş sonrası yıllarda yenilen uluslar aslında resmin bir parçası değildi. Onların öncelikleri kendi ülkeleriydi ve yurtdışına gönderebilecekleri kaynaklara

sahip değillerdi. Geçmişteki yatırımlarından yeniden kazanç sağlayabilecek olan İngiltere ve Hollanda gibi eski sermaye ihracatçıları dışında kalan ülkeler oyuna dahil olmak konusunda yavaş davrandılar. Yeni küreselleşme çağının yolunu açan gelişme 1950'lerde ABD çokuluslu şirketlerinin devasa boyutlarda yayılmasıydı. Bu sayede, tüm ulusların büyük şirketlerinin hem kendilerini savunmak hem de yeni birikim fırsatları yakalamak amacıyla çokuluslulaşması ve uluslararası zeminde boy göstermesi için gereken hava yaratılmış oldu. 1950'lerin sonuyla birlikte, ABD şirketlerinin yabancı ülkelerdeki varlıkları dünya doğrudan yabancı yatırımının yarısını oluşturuyordu. Bu rakam Birinci Dünya Savaşı öncesi İngiltere'nin sahip olduğu paya denkti. Ancak sermaye ihracatı diğer ülkelerin iş dünyaları için de hayati bir konuma yerleştikten sonra ABD'nin statüsü de buna bağlı olarak geriledi. Tablo 3 bu durumu özetliyor. Burada önde gelen ulusların üç ayrı yılda sahip oldukları yabancı yatırımların yüzdelik dağılımını görüyoruz. Yalnız buradaki rakamların göreceli durumlar için geçerli olduğunu unutmayalım. Tablodaki tüm ülkelerin yabancı varlıkları tüm süreç boyunca artış göstermekte. Ancak kimilerinin varlıkları diğerlerinden daha hızlı artmış ve buna bağlı olarak yüzdeleri de yükselmiş. Örneğin, ABD sermayesinin denizaşırı yatırımlarında herhangi bir azalma olmasa da, ABD'nin dünya yabancı yatırım varlıklarındaki payı 1960'taki yüzde 47'den 1989'daki yüzde 28'e gerilemiş. Asıl göze çarpan gelişme Japonya ve Almanya'nın ortaya koydukları hızlı performanstır. Bu iki ülkenin toplam payı 1960'ta yüzde 1.9 iken 1989'da 19 puan artarak yüzde 20.6'ya fırlıyor.

Sermaye ihracatındaki en son yaygın ve ısrarlı yükseliş sanayileşmiş ulusların birbirleri arasında gerçekleşen -Batı Avrupa, Japonya ve ABD arasında- hızlı akış sonucunda meydana gelmiştir. Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun planlanandan daha önce 1992'de ileri bir aşamaya geçerek birlik halini alması da kuşkusuz önemli bir paya sahiptir. Ancak bu, öykünün yalnızca bir kısmı-

Tablo 3. Doğrudan Yabancı Yatırımın Geldiği Ülkeler

Ülke	1960 Toplam	1973 Yüzdelik	1989 Payı
ABD	47.1	48.0	28.3
Kanada	3.7	3.7	4.8
Avrupa	45.2	39.0	50.2
İngiltere	18.3	13.0	16.7
Almanya	1.2	5.6	9.1
İtalya	1.6	1.5	3.8
Fransa	6.1	4.2	5.3
Hollanda	10.3	7.5	6.1
Diğer Avrupa Ülkeleri	7.7	7.2	9.3
Japonya	0.7	4.9	11.5
Tüm Diğer Ülkeler	3.2	4.4	5.2
Toplam	100.0	100.0	100.0

Not: Diğer tablolarda olduğu gibi bu tabloda da yuvarlamalar nedeniyle toplam sayıda bir yanılma söz konusu olabilir.

Kaynak: Uluslararası Ticaret Merkezi, ABD Ticaret Bakanlığı. 1960 ve 1973 rakamları için, Direct Investment Update: Trend in International Direct Investment, Staff Report, September 1989; 1989 rakamları için Trends in International Direct Investment, Staff Paper No. 91-5, July 1991

dır. Genel kanının aksine yabancı yatırımın büyük kısmı üçüncü dünya ülkelerinden çok sanayileşmiş ülkelere yöneltilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ilk yabancı yatırım dalgası hammaddeler ve diğer öncelikli ürünlere yoğunlaşmıştı. Bu tür yatırımın dışında sermaye üçüncü dünyaya imalat sanayisi için yönelmişti. Çünkü buralardaki düşük ücretlerden kâr elde etmek ve yerel zengin ve orta sınıfların taleplerinden faydalanmak

istiyorlardı. Ancak bu ülkelerin pek çoğunun sermaye emilim gücü piyasaları daha zengin ve çeşitli olan sanayileşmiş ülkelere oranla oldukça kısıtlıydı. Bu piyasalara yönelen normal ihracat rotası özel avantajlardan faydalanan yerel rekabetçiler tarafından parsellenmişti. Bunlar oturmuş ticari yapılara sahip, politik ve finansal bağları kuvvetli ve ithalat engellemelerinden fayda sağlayan dev şirketlerdi. Bu durum yabancı çokuluslu şirketlerin bu sahalarda yan kuruluşlar yaratabilmesi için bir avantajdı. Yerel durgunluk ortamı ve ticaret ve kur engellemesi politikaları da bu şirketlerin önünü iyiden iyiye açtı. Bu değişimlerin sonucu Tablo 4'te açıkça görülmektedir. Dışarıdan yatırım her iki sahaya da akmaya devam etmektedir ancak yoğunluk sürekli değişim göstermektedir. Üçüncü dünyadaki doğrudan yabancı yatırım 1967 ile 1989 arasında yüzde 31'den yüzde 19'a gerilemiştir. İleri kapitalist ülkeler arasındaki yatırım ise aynı süreçte yüzde 69'dan yüzde 81' yükselmiştir.

Doğrudan Yabancı Yatırımın Değişen Çizgisi

Yabancı yatırım tartışmaları genellikle doğal kaynak çıkarımı ve imalat sektörüne yoğunlaşır. Bu arada hizmet sektörüne yapılan yatırımlar konusu tamamen unutulur. Halbuki yeni ekonomik iç içelik modelleri farklı stratejik düzeylerde belirmektedir; finans ve sigortacılık, iletişim, reklamcılık ve medya sektörü vb.

Tablo 4. Doğrudan Yabancı Yatırım Yüzdeleri

	1967	1973	1980	1989
	Dağılım		Yüzdesi	
Gelişmiş Ülkeler	69.4	73.9	78.0	80.8
Gelişmemiş Ülkeler	30.6	26.1	22.0	19.2
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0

Bunların tümü istatistiksel boyutlarda belirmediği için bunlarla ilgili yeterince ayrıntıya sahip değiliz. Ancak bu gelişmenin boyutlarını gösteren iki farklı tablo -biri Japonya diğeri ABD üzerine- mevcuttur.

Japonya Hazine Bakanlığı Tablo 5'te görülen yabancı yatırım rakamlarını ortaya koymaktadır. Bilgilendirme 1951 yılı itibarıyla yapılmaktadır; ancak Japon dış yatırımının bu tarihten önceki belirsizliği nedeniyle diğer ülkelerle karşılaştırma şansı azalmaktadır. Karşılaştırma ile ilgili sorunlar yurtdışında elde edilen varlıkların istatistiklerde belirtilmemesi nedeniyle artmaktadır. Bu nedenle ve endüstriyel sınıflandırmadaki çeşitlilikler yüzünden Japonya ve ABD rakamları karşılaştırılabilir olmaktan uzaktır. Ancak bu sorunlar bizim ulaşmak istediğimiz noktayla çok da ilişkili değildir. Çünkü bizim amacımız küreselleşme sürecinde artmakta olan çeşitliliğin analizini yapmaktır. Japon şirketleri geniş bir imalat yelpazesinde -elektrik teçhizatları, ulaştırma ekipmanları, makine parçaları, kimyasallar ve çelik- sınırlarının ötesine çıkmışlardır. Ayrıca, bu alandaki tüm varlıkları bütün

Tablo 5. Japonya'nın Sanayi Yoluyla Doğrudan Yabancı Yatırımı

	1951-1988 Arası Milyar Dolar	Toplam Yatırım Toplam Yüzde
İmalat	49.8	26.7
Madencilik	13.9	7.5
Ticaret	20.0	10.7
Finans ve Sigortacılık	41.9	22.5
Gayri Menkul	20.6	11.1
Diğer	40.2	21.6
Toplam	186.4	100.0

Kaynak: Japonya Dış Ticaret Örgütü, Nippon 1990 İş Dünyası Rakamları (Tokyo, 1990).

denizaşırı şirketlerin toplamı içinde yüzde 30'dan daha az bir paya sahiptir. Öte yandan, finans, sigortacılık ve gayri menkul sektörlerindeki yatırım miktarları imalat sektörüne yaptıklarından daha fazladır. Bunlara ticaret yüzdesi de eklendiğinde Japonya'nın tüm denizaşırı yatırımının yarısına yakın bir yüzdeye ulaşılmaktadır. Bize göre, bu durum sıradışı değil; verimli yatırımdaki yavaşlamanın göstergelerinden biridir.

ABD dış yatırımı incelendiğinde de benzer bir tablo belirmektedir. ABD için fazladan bir bilgilendirme daha söz konusudur. Tablo 6'da İkinci Dünya Savaşı sonrası sürecin eğilimleriyle ilgili rakamlar da mevcuttur. Bu noktada önemli olan, değişimlerin kendisi değil bunların zamanlamasıdır. Dalgalanmalar özenle ele alınmalıdır çünkü bunların bazıları temel istatistiksel olgulardır. 1973-1975 dönemindeki OPEC kamulaştırmalarına bağlı olarak petrol yatırımlarında beliren düşüş ve kimi ülkelerin yabancıların elindeki kamu teşekküllerini satın alması diğer alanları da et-

Tablo 6. ABD'nin Sanayi Yoluyla Doğrudan Yabancı Yatırımı

	Yüzdelik	Dağılım	
	1950	1966	1990
İmalat	32	40	40
Petrol	29	27	14
Toptancılık	5	7	10
Bankacılık	(a)	(a)	5
Finans ve Sigortacılık	4	9	24
Diğer(b)	30	17	7
Toplam	100	100	100

Notlar: (a) Diğer kısmına dahil edilmiştir. (b) Diğer kısmında madencilik, ulaştırma, kamu hizmeti, perakendecilik, tarım ve bazı hizmet işleri de dahildir. Bu kısmın önemi özellikle ABD sermayesi Latin Amerika'daki kamu hizmeti işlerini bıraktıktan sonraki süreçte önem kazanmıştır.

Kaynak: Survey of Current Business, Şubat 1981, Haziran 1991.

kilemiştir. Buna rağmen ABD doğrudan dış yatırımı tabloda ele alınan kırk yıllık süreçte düzenli olarak artmıştır. Bunun yanında imalat sektörü rakamları 1966 ile 1990 arasında yüzde 40'ta kalırken bu tür etkinlik için yurtdışına gönderilen miktar bu yıllar boyunca sürekli artmıştır. Daha da ötesi, pek çok alanda hem ABD şirketleri hem de diğer ülkelerin şirketleri imalat, madencilik, petrol çıkarımı gibi pek çok alanda yatırımlarını artırmadan kârlarını artırabilmişlerdir. Bunu elde etmek için teknolojinin patentini almışlar, araştırma ve geliştirme için sözleşmeler yapmışlardır.

Tablo 6'da özenle incelenmesi gereken nokta bankacılık ile finans ve sigortacılık satırlarıdır. Bu satırlarda özellikle 1966 sonrası keskin bir yükseliş gözlemliyoruz. 1990'da bankacılık, finans ve sigortacılık alanlarındaki yatırımlar tüm denizaşırı yatırımların yüzde 30'unu oluşturuyor. Daha da çarpıcı olan, Tablo 7'de de ortaya konduğu gibi, 1990'da gelişmemiş ülkelerde finans, sigortacılık ve bankacılık alanlarına yapılan yatırım miktarı 43 milyar $ seviyesinde. Yani imalat sanayisinin üçte birinden daha fazla. Aynı şekilde ABD'nin özellikle bankacılık, finans ve sigortacılık alanlarına yoğunlaşmış üçüncü dünyadaki yatırımının sanayileşmiş ülkelere yaptığı yatırımdan yüzde 15 daha fazla olduğu da akılda tutulmalıdır. Bu karşılaştırmayı ele alırken unutulmaması gereken iki koşul vardır. Birincisi, gelişmiş dünyada dev şirketler arasındaki rekabetçi çekişme çok yoğundur ve bu durum finans sektöründen çok imalata yönelmelerine neden olmaktadır. İkincisi, kimi üçüncü dünya ülkeleri vergi konusunda iyi birer sığınaktır ve bu nedenle finansal sermaye için cazip konumdadır. Ancak bu etmenleri göz önüne alırken dahi üçüncü dünyadaki finansal kuruluşlara yatırımda görülen yoğunlaşma özellikle dikkat çekicidir. Bu durum finansal küreselleşmenin ne kadar yayıldığının ve çevre ülkelerin gündelik ekonomik yaşamına nasıl derinden nüfuz ettiğinin göstergesidir.

Tablo 7. ABD'nin 1990 Yılı Doğrudan Yabancı Yatırımı

	Toplam	Gelişmiş Ülkeler	Gelişmemiş Ülkeler
		Milyar $	
Tüm Sanayi (a)	419.4	312.2	107.2
İmalat	168.2	134.7	33.6
Bankacılık	21.4	11.0	10.4
Finans ve Sigortacılık	100.5	67.9	32.6
Petrol	47.2	41.6	15.6
Toptancılık	41.4	33.9	7.5
Diğer (b)	30.7	23.2	7.5
		Yüzdelik Dağılım	
Tüm Sanayi	100.0	100.0	100.0
İmalat	40.3	43.1	31.3
Bankacılık	5.1	3.5	9.7
Finans ve Sigortacılık	23.7	21.7	30.4
Petrol	13.7	13.3	14.6
Toptancılık	9.9	10.9	7.0
Diğer (b)	7.3	7.4	7.0

(a) Hollanda Antilleri ve ülkelere tam olarak bölünemeyen 3.6 milyar $'lık miktar dahil değildir.

(b) Hizmet sektörü, kamu hizmetleri, ulaşım ve inşaatçılık dahildir.

Kaynak: Survey of Current Business, Haziran 1991.

Finansın Küreselleşmesi

Finansal sermayenin uluslararasılaşması modern küreselleşme sürecinin en kayda değer göstergelerinden biridir. On dokuzuncu yüzyılın son çeyreği ile Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcı arasındaki süreçte Avrupa para piyasalarının, özellikle de Londra'nın, beklenmedik bir uluslararasılaşma seviyesine ulaştığı su götürmez bir gerçektir. Ancak bugünden bakıldığında uluslararası para piyasalarının hala emekleme aşamasında olduğu da söylenebilir. 1980'lerle birlikte değişen ekonomik ve politik baskıların etkisiyle ve yeni elektronik ve iletişim teknolojilerinin yardımıyla yeni bir küresel finans dönemi belirmiştir. Bu dönem dünyanın gördüğü en serbest akışkanlığa sahip ve en karmaşık finans piyasalarının işleyişine sahne olmuştur. Artık ülkelerin paraları, malları, hükümet ve şirket bonoları tüm dünyada elden ele dolaşmaktadır.

Bu çok yakın dönemdeki en dikkat çekici gelişmelerden biri bankaların ulusal sınırların ötesine borç vermeye başlamasıdır. Geçmişte, 'normal' iş girişimlerinin dışında ve ötesindeki bu tür etkinlikler diğer uluslar üzerindeki denetimi ve nüfuzu artırmak ya da savaşa hazırlık yapmak amacıyla kullanılırdı. Ancak bir bütün olarak ele alındığında ülkeler arası bankacılık dünya ekonomisinin ufak parçalarından biridir. Örneğin, 1960'ların ortalarında uluslararası bankacılığın hacmi dünyanın tüm piyasa ekonomilerinin gayri safi milli hasılasının yüzde birine eşitti. Ancak bu yüzde 1970'ler ve 1980'lerde hızla yükseldi. 1980'lerin ortalarıyla birlikte uluslararası bankacılık etkinliğinin hacmi dünya piyasa ekonomilerinin toplam gayri safi milli hasılasının yüzde yirmisine ulaştı. Dünya ticaretiyle kıyaslandığında ise daha çarpıcı sonuçlara ulaşılıyor. Uluslararası bankacılığın normal işlevlerinden biri dünya ticaretini kolaylaştırmaktır. 1960'ların ortalarında ulusal sınırlar arası bankacılık etkinliğinin hacmi dünya piyasa ekonomilerinin ticaret hacminin yüzde onu seviyesindeydi. Son yirmi yıl boyunca sınırlar arası bankacılığın bo-

yutları uluslararası ticaretin gelişiminden daha büyük boyutlardaydı. 1980'lerin ortalarıyla birlikte; bankaların sınırlar arası sağladığı borçlanmanın hacmi tüm dünya piyasa ekonomilerinin hacmini aşmıştı. Geleneksel rolünün ötesine geçen küresel bankacılık kendiliğinden gelişen finansal bir patlamanın merkezinde yer aldı. Bunun sonucu olarak hiç de şaşırtıcı olmayan biçimde yeni tür finansal spekülasyon ve manipülasyon yöntemleri geliştirdi.

İlk bakışta, küresel finansal patlamanın yaygın bir ekonomik yavaşlama ve istikrarsızlıkla aynı anda ortaya çıkması paradoks gibi görünebilir. Ancak bu paradoksun altında bir mantık yatmaktadır: Borç ve spekülasyon patlaması sendelemekte olan Batı ekonomileri için önemli bir destek halini aldı. Hükümetlerin bütçe açıklarıyla birlikte iş dünyası ve tüketici borçlanmalarının artışı talebi artırdı ve mal ve hizmetlerin üretiminin sürmesini sağladı. Diğer uyarıcı kaynaklar da zayıfladığı için borçlanma ekonominin önemli parçalarından biri haline geldi. Bu arada, bir ülkeden diğerine kaynak sağlamak amacıyla koşturan finans uzmanları spekülasyonlara giderek daha fazla bağımlı hale geldiler.

Para piyasaları hacim ve çeşitlilik bağlamında daha da gelişti. Bunun sebebi hızla yükselen borç talebini karşılamaktı. Kredi sisteminin temelini genişleten ve aynı zamanda spekülasyon kapılarını ardına kadar açan yeni finansal aygıtlar geliştirildi. Örneğin; finansal tahmin piyasaları (daha ileriki tarihlerde faiz oranlarının nasıl olacağını tahmin etmeye dayalı bahisler) 1970'lerin başında belirdi. Bunlar önce ABD'de ardından da Londra, Sydney, Tokyo, Paris ve Frankfurt'a yayıldı. 1970'lerin başlarında kundağa sarılı bebek gibi olan bu piyasalar bugün uluslararası finansın devleri arasında yerini aldı. 1990 yılının başında bu piyasalarda işlem gören sözleşmelerin toplam değeri dünya çapında 1.2 trilyon $'a ulaşmıştı. Özellikle de faiz ve para değiş tokuşu olarak bilinen etkinliklerde ciddi bir artış gözlenmişti. Bu finansal yenilik faize endeksli menkul kıymetlere ya

da ileriye dönük kurlarla yapılmış sözleşmelere sahip olanlar arasında gerçekleşen değiş tokuşu kapsamaktadır. Bu durumun tek amacı daha fazla kâr elde etmektir. Bu manipülasyonların mekaniğini açıklamak bizi konudan uzaklaştırabilir: Bunlardan bahsetmemizin tek amacı yeni araçların uluslararası finans piyasalarında hangi hızla patlak verdiğidir. 1980'den önce para değiş tokuşu neredeyse hiç bilinmiyordu. 1991'de küresel finans piyasalarında bu sözleşmelerin toplam değeri 2.5 trilyon $'dı. Bu rakamlar Morgan Guaranty Trust Company'den alınmıştır. Aynı kaynaktan şu bilgiler de edinilmektedir:

"*1970'lerin ekonomik ve finansal istikrarsızlığı bütçe açıklarına ve dış dengesizliklere yol açmış; bu da barış zamanında beklenmedik boyutlarda bir finansı gerektirmiş ve geleneksel olarak parçalara bölünmüş finansal piyasaların kapasitesini aşmıştır. Bu finans ortamına teknoloji ve iletişim alanlarındaki ilerlemeler eşlik ettiği için orta seviyedeki banka kredilerinin yerini menkul kıymetler ve aynı türevdeki araçlar almıştır. Bütün bu gelişmeler birlikte ele alındığında, bu finansal yenilikler ulusal piyasaların geleneksel ve müdahaleci bölümlenmesinin bozulmasını sağlamış ve böylece finansal piyasaların küresel anlamda etkili biçimde entegrasyonu için zemin hazırlanmıştır.*"

Özetlemek gerekirse, hem ulusal hem de uluslararası düzlemde, ileri kapitalist ülkelerin finansal sektörleri kendi başlarına ayakta durmaya başlamışlardır. Bunun için ekonomik artı değerin hızlı genişlemesinden ve dolaşımından faydalanmışlardır. Bu genişleme mallarda, hizmet fiyatlarında ve varlık değerlerinde görülen enflasyonla sağlanmıştır. Bunun sonucu olarak zenginlik düşük gelirli sınıflardan varlıklı sınıflara özellikle de finans dünyasının seçkinlerine doğru kaymıştır.

Küresel düzeyde finansal patlama devam ettiği için, uluslararası düzeyde kabul edilebilir bir yeterli para kaynağı gerekli hale gelmiştir. Bu paranın nereden sağlandığı sorusu önemlidir. Bunun yanıtı başlangıçta Washington, Amerikan çokuluslu şirketleri ve ABD finans kuruluşları tarafından doların Bretton Wo-

ods Anlaşması uyarınca altına denk kabul edildiği Amerikan hegemonyası döneminde dünyaya yayılmış ABD dolarlarıdır. Nixon'un 1971'de doları altına endeksli halinden çıkarmasının bu adaletsiz düzenlemeye bir son verdiği düşünülebilir. Ancak gerçek böyle değildir. Dolarlar yurtdışında özellikle de merkez bankalarının kasalarında birikmeye başlayınca hiçbir ülke doların statüsünü tehdit edebilecek bir şey yapamadı. 1971'den sonra ABD dolarları saçmaya ve yabancılar da bu dolarları havada kapmaya devam etti. 1969 ile 1977 arasında ABD dışındaki dolarlar 4.5 misli arttı.

Bretton Woods Anlaşması'nın feshi kapitalist dünya ekonomisinin çekirdek ülkelerini sonradan likiditenin enflasyonist patlamasının ve farklı bir tür hasarın yaşanacağı bir çizgiye yöneltti. Dolar konvertibilitesinin sona ermesinin ardından kısa bir süre için başı çeken ülkelerin döviz kurlarını sabit tutabilmek için yeni bir yol arayışına yöneldiği doğrudur. Bunu dünya ekonomisinin normalleştirilmesi için yapmışlardır. Ancak iktidarların birbirleriyle çelişen menfaatleri ve ABD egemenliğine tabi kalmaya yönelik gönülsüzlük nedeniyle anlamlı bir uyuşma sağlanamamıştır. 1973'ün Mart ayıyla birlikte kaçınılmaz olana teslim olmuşlar ve dalgalı kur uygulamasına geçmişlerdir. Böylece döviz kurlarına dair aşırı spekülasyonların engellenmesi için kapalı tutulan kapılar ardına kadar açılmıştır. 1970'lerdeki karmaşanın ve enflasyonist sarmalın sorumlusu olarak OPEC gösterilmiştir; ancak gerçekte asıl sorumlu tam olarak zıt yöndedir. Petrol fiyatlarındaki aşırı yükselişten uluslararası ekonomik ilişkilerdeki istikrarsızlık ve dolar konvertibilitesinin sonlanmasıyla oluşan karmaşayla beliren enflasyonist baskılar sorumludur. Profesör Robert Triffin'in bu konuyla ilgili şu sözlerine kulak verelim:

Dolar bazındaki dünya ithalat ve ihracat rakamları 1960'larda yüzde birden daha az miktarda artış göstermiştir. Ne var ki, sadece 1970 ile 1972 arasında yüzde 6'dan fazla, 1973 sonbaharındaki petrol fiyatları patlamasına kadar olan son on iki ayda

ise yüzde 30 artmıştır. Bu durum ABD'nin 1969'un sonuyla 1972'nin sonu arasındaki süreçte dünya dolar rezervlerini iki misline çıkararak dünya nakit piyasasını sallaması ile kesinlikle ilişkilidir. Bu olay yazılı tarihte görülmemiş büyüklükte ve yalnızca üç yıllık kısa bir zaman diliminde gerçekleştirilmiştir.

Bu karmaşa yeni düğümlerle birlikte günümüze dek sürmüştür. 1970'lerdeki ve 1980'lerin başındaki fiyat enflasyonu mallar ve hizmetlerden varlık değerlerine (gayri menkul, sanat eserleri, hisse senetleri, finans araçları) geçiş yapmıştır. Bu, ileri kapitalist dünyaya yayılmış finansal üstyapının artmakta olan önemini göstermektedir:

Mal ve hizmetlere yönelik dünya ticareti yıllık 2.5 ila 3 trilyon $ arasında seyretmektedir. Dünyadaki finans kuruluşlarının birbirleriyle borç alış verişi yapabildiği Londra Euro-dolar piyasasında günlük 300 milyar dolar veya yıllık 75 trilyon dolar işlem görmektedir. Bu; dünya ticaret hacminin 25 misline eşittir.

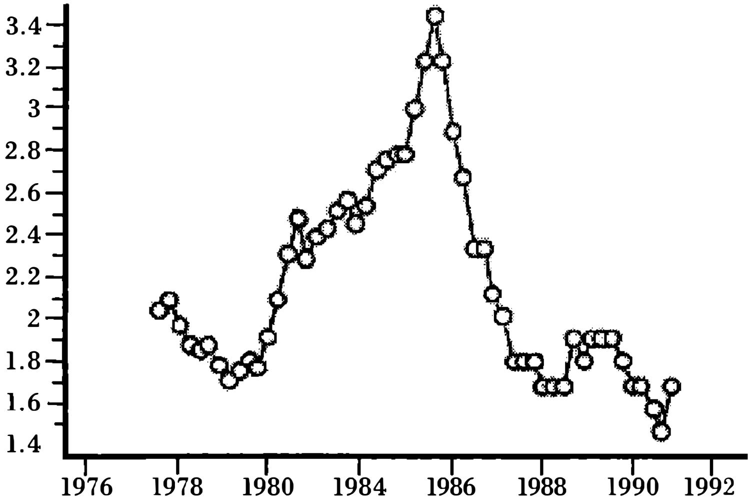
Ayrıca; bir para biriminin diğeriyle değiştirilebildiği dünyanın temel para piyasalarında döviz değişimleri yaşanmaktadır. Bunun miktarı günlük 150 milyar dolar ya da yıllık 35 trilyon dolar'dır. Bu da dünya çapındaki mal ve hizmet ticaretinin 12 misli demektir. kuşkusuz, bu Euro-dolarların, yenlerin, ya da İsviçre franklarının bir cepten diğerine geçtikten sonra yeniden sayılma ihtimali olduğu doğrudur. Bu konuda ciddi bir tutarsızlık söz konusu olsa da şu sonuca ulaşmak mümkündür: Ticaretle ilişkisi olmayan sermaye hareketleri ticaret finansının defalarca üstündedir.

Yeni bir finansal üstyapı hızla filizlenmektedir. Bu üstyapı; ölçmesi değilse de anlaması kolay bir kapsama sahiptir. Bir çok olası gösterge arasından belki de en anlamlı olanı dünyanın belli başlı para birimleri arasındaki döviz kuru akışkanlığıdır. Döviz kuru dayanıklılığı konusu hükümetlerin gönüllü olarak uyum içinde işbirliği yapabilmesini hayal eden teorisyenler arasında sürekli tartışmalara dahil edilir. Ancak ortada olan tek ger-

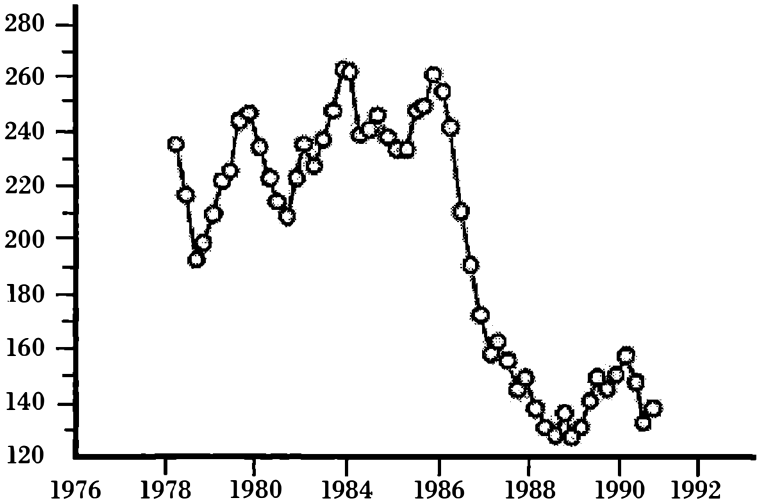
çek aşırı biçimde ve durmaksızın işleyen bir değişkenliktir. I ve II nolu grafikler bu durumu açık biçimde ortaya koymaktadır. 1970 ile 1978 arasında bir dolar almak için gereken mark miktarı yüzde 40 azalmıştır. I nolu grafikte de görülebileceği gibi, düşüş 1992'ye dek sürmüştür. Mark/Dolar oranı 1978 ile 1980 arasında da yüzde 15 gerilemiş; 1985'in ilk çeyreğine kadar ise eski üst noktasına yükselmiştir. Bu tarihle 1987'nin ilk çeyreği arasında hızlı bir değişim yaşamış, bu defa yüzde 50 düşüş gerçekleşmiş, ardından da yükseliş ve düşüşlerini sürdürmüştür. Yen ile dolar arasındaki döviz kuru oranı (Grafik II) 1978 ile 1985 arasında daha fazla değişkenlik sergilemiş, 1985'in ilk çeyreği ile 1988'in başı arasında yüzde 50 gerilemiştir. 1992'ye kadar da bu gidiş gelişleri devam ettirmiştir.

Bu grafikler finansal dünyadaki kargaşayı açıkça sergilemektedir. Bugün dünya üzerinde hakim olan ideolojilere yaslanan ekonomi kitaplarına göre serbest piyasalar kendi kendini düzenleyen bir mekanizmaya sahiptir. Döviz kurlarındaki ve uluslararası sermaye akışlarındaki dalgalanmaların temelde ithalat-ihracat dengelerindeki değişimlerden kaynaklandığı düşünülür. Dengesizlikler arttığında ve kısa süreli olmaktan çıktığında döviz kurlarındaki ve/veya sermaye akışlarındaki kendiliğinden düzenleyici değişimlerle denge sağlanır. Tüm bu iddialara karşın bugünlerde Adam Smith'in görünmez elinin rehberliğinden yoksun kalan devasa sermaye hareketleri yaşanmaktadır. Ülkeler arasındaki sermaye hareketlerinde meydana gelen somut dengesizliklere ve döviz kurlarındaki değişkenliklere yol açan temel etkenler şunlardır: Büyük ölçeklerde spekülasyonlar (kur ticareti dünyanın en büyük bankalarının başlıca kâr kaynaklarındandır); hükümetlerin aşırı değişkenliğe sınırlama getirmek amacıyla kur piyasalarına müdahaleleri; parasal sermaye için rekabet etmek amacıyla yerel faiz oranlarının değiştirilmesi.

Grafik I. Mark-Dolar Karşılaştırması

Grafik II: Yen-Dolar Karşılaştırması

ABD hegemonyasının çöküşünün ardından gelişen düzensizlik ortamı bir yandan Alman Markı ve Japon Yeninin uluslararası para birimlerine dönüşmesinin yolunu açtı. Daha önce de belirttiğimiz gibi, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından gelen yirmi yılda Amerikan hakimiyeti doların temel uluslararası para birimi olmasından kaynaklanıyordu. Bu konudaki gelişmeler resmi para birimi uygulamalarındaki değişimleri gösteren Tablo 8'de açıkça görülebilir. Her bir ülke ticaret ya da diğer uluslararası işlemler nedeniyle beliren dengesizlikleri bertaraf edebilmek için altın ya da uluslararası kabul gören para birimlerinden elinde tutmak zorundadır. Özetle, bu tabloda verilen data dünya ekonomisinin çokbirimli bir nakit sistemine yaptığı geçişi ortaya koymaktadır. ABD doları uluslararası işlemlerde kullanılan temel para birimi gibi görünse de hakimiyeti hızla gerilemektedir. 1975'te IMF'ye üye ülkelerin ellerindeki yabancı para rezervlerinin yüzde 80'i ABD doları idi. 1989'da ise bu oran yüzde 60'a gerilemişti. Yukarıda doğrudan yabancı yatırımlarda beliren de-

Tablo 8. Merkez Bankaları ya da Hazine Bakanlıkları Tarafından Elde Tutulan Yabancı Para Rezervlerinin Ulusal Paralara Oranı

	1975	1983	1989
		Yüzdelik Dağılım	
ABD Doları	79.4	71.4	60.2
Sterlin	3.9	2.5	2.7
Alman Markı	6.3	11.8	19.3
Japon Yeni	0.5	5.1	7.9
Diğer	9.9	9.3	9.9
	--------	--------	-------
Toplam	100.0	100.0	100.0

Kaynak: IMF, Yıllık Rapor.

ğişikliklere paralel olarak belirtildiği gibi doların bir rezerv para birimi olma durumundaki gerileme ile Almanya ve Japonya'nın öneminin artması eş zamanlı olarak gerçekleşmekteydi.

Almanya'nın mal ihracatı artık ABD'ninkiyle eşit seviyededir. Ayrıca, Almanya Avrupa Para Sistemi'nde başı çeken rollerden birine sahiptir. Bir para biriminin uluslararası rolünün önemli ölçütlerinden biri o para biriminin merkez bankaları tarafından kur piyasasına müdahale için kullanılma sıklığıdır. Bu anlamda, mark etkisel olarak hızla gelişmekteydi. Buna bağlı olarak 1979-1982 aralığında merkez bankalarının Avrupa Para Sistemi'ne dahil olmak amacıyla kullandıkları paranın yüzde 72'si ABD Doları iken, yüzde 24'ünü de Alman Markı oluşturmaktaydı. Diğer yandan, 1986-1987'de doların rolü yüzde 26'ya düşerken Mark yüzde 59'a dek yükseldi. Tablo 8'de verilen bilgi yen'in de uluslararasılaşmasını ortaya koymaktadır. Yenin rezerv para birimi olarak kullanımı 1975'te yüzde 0.5 iken bu oran 1989'da yüzde 8'e yükselmiştir. Bu oldukça kayda değer bir artıştır, ancak Japonya'nın bir dünya bankacısı olarak geliştiğini göstermez. Japonya ABD ve Almanya ile kıyaslandığında hâlâ ortalama bir role sahiptir. Almanya'nın göreli önemi biraz da Avrupa Topluluğu'nda edindiği öncü role bağlıdır.

Asya'da Avrupa Birliği ile kıyaslanabilecek resmi bir ülkeler işbirliği henüz gelişmemiştir. Ancak Japon yeninin buralardaki rezerv para birimi olarak önemi dünya çapında olduğundan daha yoğundur (Asya ülkeleri resmi rezervlerinin yüzde 18'i). "Yen'in uluslararası para sisteminin bileşenlerinden biri haline gelmesi onun Asya'da kilit para birimi olmasından kaynaklanmaktadır."

Üç temel para biriminin kutuplaşması başı çeken her üç kapitalist gücün de özellikle parlamaya başladığı döneme denk gelmektedir. Ancak bu konuya değinmeden önce üçüncü dünyanın küresel sisteme nasıl ve neresinden dahil olduğunu belirlememiz gerekir.

Küresel Sistemde Üçüncü Dünyanın Yeri

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından dünya kapitalist sisteminde beliren çarpıcı dönüşümlere karşın üçüncü dünyanın en ayırt edici iki niteliği genel anlamda değişmemiştir. Ayrıca merkez dışını merkeze bağlayan zincirlerde de köklü bir değişiklik gerçekleşmemiştir. İkincisi, merkezle merkez dışı arasındaki uçurum büyümeye devam etmiştir. En yakın süreçte olanlar Tablo 9'da ayrıntılarıyla betimlenmiştir. Bu tabloda üçüncü dünyanın kişi başına düşen gayri safi milli hasılası ileri kapitalist ülkelerinkilerle kıyaslanmaktadır. Burada açıkça beliren, yalnızca bir istisnayla iki kutup arasındaki uçurumun giderek arttığıdır -bu durum hem ilerleme aşamalarında hem de durgunluk dönemlerinde geçerlidir. Tablonun birinci satırında da görülebileceği gibi, 1960 yılında gelişmemiş ülkelerin GSYİH değeri sanayileşmiş ülkelerin yüzde 8.7'sine denktir. Ancak bu korkunç oranlar dahi 1960 sonrasında gerilemeyi sürdürmüş (yüzde 7.4'e kadar) ve 1970 ile 1987 arasındaki durgunluk yıllarında yüzde 6.1'e düşmüştür.

Bu eğilim bir bütün olarak üçüncü dünyanın dışında her bir bölge için de ayrı ayrı geçerlidir. Bu eğilim tabloda gösterilen bütün süreç için açıkça anlaşılır olsa da bazı ülkeler için aradaki yıllarda kimi değişimler gözlenmektedir. Bunun nedeni ticaret ya da OPEC'in 1970'lerdeki fiyat patlamaları nedeniyle oluşan kısa dönemli değişimlerdir. Ancak Ortadoğu dışında diğer petrol üreticilerinin göreli konumlarındaki gelişme kısa süreli olmuştur. Daha önceki dönemlerde bunların da aradaki uçurumda paylarına düşeni aldıkları gözden kaçmamaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi, tek istisna göreli konumları 1970 ile 1987 arasında gelişme kaydeden ortadoğulu petrol üreticileridir.

Üçüncü dünyanın geri kalanı için geçerli olan bilgiler açıktır. Küreselleşmenin yoğunlaştığı ve piyasa ekonomilerinin güç kazanmaya başladığı yıllar boyunca Afrika ülkelerinin kişi başına düşen GSYİH değerleri (Güney Afrika hariç) merkezdeki ülkele-

rin değerlerine oranla 1960 yılına göre yarı yarıya düşüş kaydediyor. Hatta Latin Amerika'nın başı çeken ülkelerinin dahi 1987 yılında 1960 değerlerinin beşte üçüne gerilediği görülüyor.

Tablodan çıkarılabilecek bir başka sonuç da Doğu ve Güney Doğu Asya ülkelerinin diğerlerine oranla aradaki uçurumdan daha az etkilendiğidir. Bunun en önemli nedenlerinden biri Çin'in göstermiş olduğu gelişmedir. Dünya Bankası'nın 1991 tarihli Dünya Gelişme Raporuna göre bölge nüfusunun yüzde 40'ını oluşturan Çin 1965 ile 1989 arasında kişi başına düşen GSYİH konusunda yüzde 5.7 ilerleme kaydetmiştir. Bu oran bölgedeki diğer ülkelerden daha yüksektir. Örneğin Hindistan

Tablo 9. Gelişmiş ve Gelişmemiş Piyasa Ekonomileri Arasındaki Uçurum

Gelişmemiş Ülkelerin Kişi Başına Düşen GSYİH'sının Gelişmiş Ülkelerle Kıyaslanması

	1960	1970	1987
Tüm Gelişmemiş Piyasa Ekonomileri	8.7 %	7.4 %	6.1 %
Afrika (a)	6.9	5.6	3.5
Latin Amerika (b)	22.2	17.9	12.5
Petrol Üreticileri	31.3	26.3	12.0
Diğerleri	20.0	15.3	12.7
Asya- Orta Doğu	16.7	14.9	19.6
Petrol Üreticileri	18.9	16.7	27.8
Diğerleri	15.2	13.5	11.8
Doğu ve Güney Doğu Asya	5.3	4.5	3.8

(a) Güney Afrika dahil edilmemiştir.

(b) Karayipler dahildir.

Kaynak: (a) BM'nin 1960 bilgilerinden hesaplanmıştır. Ulusal Rakamsal İstatistikler Yıllığı, 1974, Cilt III, (b) Ulusal Rakamsal İstatistikler: Temel Toplamların Analizi, 1987.

yüzde 1.8, Pakistan ise yüzde 2.5 gelişme sağlayabilmiştir. "Dört Asya Kaplanı" ise (Güney Kore, Tayvan, Singapur ve Hong Kong) daha yüksek değerler yakalamıştır (aynı süreçte yüzde 6 ila 7 arasında). Ancak bunların tablonun son satırına etkileri oldukça azdır çünkü toplam nüfusları bölgenin yüzde üçünden de azını oluşturmaktadır.

Sayılardan da anlaşılacağı üzere, merkezdeki kapitalist ülkelerin yaşam standartları ile çevredeki gelişmemiş ülkelerin yaşam standartları arasındaki geniş uçurumun gerçekliğinden şüphe edilemez. İlk bakışta, bu durum biraz garip görünebilir. Ancak, tarihsel standartlar açısından İkinci Dünya Savaşı sonrası süreç hızlı ve sürekli bir kapitalist genişlemeye sahne olmuştur ve zengin ülkelerle sonradan üçüncü dünya olarak anılacak ülkeler arasındaki derin eşitsizlikler konusunda dünya çapında bir farkındalık doğmuştur. Sömürge altındaki halklar Rus ve Çin Devrimleri'yle uyanışa geçmiş ve kendi özgürlükleri için ve ekonomilerini geliştirme şansı yakalamak adına mücadele etmeye başlamışlardır. Komünist ülkeler ve destekçileri her yerde ateşli marşlar söylemeye koyulmuşlar; emperyalistler ise onlara "gelişme ekonomisi" adı altında yeni bir sözde bilimsel disipline bağlı vaatlerle yanıt vermeye çalışmışlardır. Sanayileşmiş ülkelerin hükümetleri dış yardımlar için zorlu hedefler şart koşmaya başlamışlar ve kendilerinden daha talihsiz olan üçüncü dünyalı "bağlaşıklarını" aydınlanmamış bir geçmişten ilham alan kötülüğü bertaraf etmek için hazırlanmış BM çözümlerini ve programlarını uygulamaya zorlamışlardır. İşler bu şekilde yürürken, zengin ve fakir ülkeler arasındaki uçurumun artmaya devam etmesi mümkün müdür? Eğer mümkünse bunun nasıl bir açıklaması olabilir?

Evet, bu mümkündür ve de açıklama, basit değilse de gizemli de değildir. İnsani ve doğal kaynakların yönetimindeki eşitsizlikler üzerine kurulu bir sistem yalnızca kendini çoğaltmaya değil, aynı zamanda kurulu eşitsizliğin içeriğini yaygınlaştırmaya

da yarar. Bu sürecin mekanizmaları yerelden ulusala, oradan da küresel topluluklara kadar farklılıklar içerir. Küresel düzeyde en önemli üç madde şu başlıklarla işlenebilir: yabancı yatırım, borç verme, uluslararası ticaret. Bu başlıklar hükümetlerin, merkez bankalarının ve farklı uluslararası kuruluşların (IMF, Dünya Bankası ve BM) ciddi bir şekilde ele aldığı konulardır. Bu sayede merkez ile çevre arasındaki ilişkinin önemli niteliklerini araştırma ve ölçme şansı yakalanmaktadır. Bundan sonraki aşamada bu başlıkların ilk ikisine odaklanacağız. Paul Baran'ın yakın tarihte kullandığı esaslı bir sözü kullanmak gerekirse; bunlar yükselen küreselleşme çağında dananın kuyruğunun kopmasına neden olmuşlardır.

Dikkat çekmeye çalıştığımız temel sorunlar Tablo 10'da açıkça görülmektedir. Bu tablonun içerdiği ödeme dengesi istatistikleri ülkelerin yabancı işlemlerini özetlemektedir. Bunlar genel olarak iki parçadan oluşmaktadır. İlki mevcut hesaplar dengesidir. Bu; ulusların arasındaki günlük ekonomik işlemleri -temel olarak mal ve hizmet ithalat ve ihracatlarını, bireyler arası para alış verişlerini (örneğin yabancı ülkelerde çalışan işçilerin ailelerine gönderdikleri parayı) ve yatırımlarla ilişkili ödemeleri (karlar, kar payları, ödünç alınan paranın faizi gibi) içermektedir. Ödemeler dengesinin ikinci kısmı sermaye işlemleriyle -yatırımlar ve borçlar- ilgilidir.

Bir ülke mevcut hesaplarında bir açık verdiğinde (yani dışarıdan satın alınan mal ve hizmetlerin değeri orada kazanılan paradan fazla olduğunda), normal şartlar altında, dengeyi sağlamak için kullanılan fonlara başvurulur. Ödemeler için kendi para birimini kullanma şansına sahip olan ABD'nin yaptığını yapabilecek çok az ülke vardır. (Doğrusu, kur hesabında oluşabilecek sürekli bir açık ABD gibi zengin bir ülkeyi bile sarsabilir. Dünyanın geri kalanı daha fazla ABD dolarının kullanımına hayır diyecek olsa, doların uluslararası değeri hızla düşer ve bu finans piyasalarında büyük hasara yol açar.) Eğer çevre ülkelerin re-

Tablo 10. Kimi Gelişmemiş Ülkelerin Ödemeler Dengesi (a)

	1986	1987	1988	1989	1990
	(Milyar Dolar)				
Yabancılara yapılan faiz, kar payı ve aidatlar gibi net ödemeler dışında kalan hesaplardaki ödemeler dengesi	+ 5.8	+14.9	+16.8	+12.4	+18.9
Faiz, kar payı ve aidatlar gibi net ödemeler	-41.0	-41.8	-46.1	-49.5	-50.3
Mevcut ödemeler dengesi	-35.2	-26.9	-29.3	-37.1	-31.4

(a) Petrol ihracatları tüm ihracatlarının yüzde 50'sinden fazlasını oluşturan Güney Kore, Tayvan, Hong Kong ve Singapur dışındaki gelişmemiş ülkelerin toplam rakamları.

Kaynak: Uluslararası Ödemeler Bankası, 61. Yıllık Rapor, 10 Haziran 1991.

zervlerinde yeterli miktarda altın ya da yabancı para yoksa kendilerine 'sağlam' para bulmak zorunda kalırlar -bu da uluslararası kabul gören paradır. Bu nedenle, açık veren bir ülke bu durumu ancak dış borçlanmayla ya da yabancı sermayeye cazip görünmeyle aşabilir.

Tablo 10'da Güney Kore, Tayvan, Singapur, Hong Kong ve diğer petrol üreticisi ülkeler dışındaki üçüncü dünya ülkelerinin birleştirilmiş bir ödemeler dengesi istatistiği sunulmaktadır. Tablonun ilk satırı tüm günlük ödemelerin ve alacakların dengesini sunmaktadır -bunlara yabancı şirketlere ve bankalara (Dünya Bankası ve IMF dahil) yapılan ödemeler dahil edilmemiştir-. Lütfen her bir yıl dengenin pozitif yönde olduğuna, alınanların ödenenlerden daha fazla olduğuna dikkat ediniz. İkinci satırda ise karlar, kar payları ve çokuluslu şirketlerin merkez-

lerine gönderilen aidatlar, yabancı bankalara, tahvil sahiplerine, IMF'ye ve Dünya Bankası'na olan borçların faizleri görülmektedir. Bu satırda da negatif sayıların dışında birinci satırda verilen artı değerleri kat kat aşan rakamlarla karşılaşmaktayız.

Eğer hazinelerinde açıkları kapamaya yetecek miktarda yabancı para rezervi bulunmuyorsa, ülkeler borçlanmak ya da daha fazla yabancı sermayeyi çekmek zorunda kalırlar. Bu da ikinci satırda beliren negatif rakamların oluşmasına neden olur. Bu durum devam edecek olursa, 1980'lerin borç krizinde olduğu gibi açıklar yönetilemeyecek denli yığıldığında kritik bir nokta belirir. Tam bu noktada kurtarıcı olarak IMF ve Dünya Bankası sahneye çıkar -yalnızca borçlanacak ülkelerin değil karları ve dengeleri borç vermeye paralel olarak artan bankaların da kurtarıcıları olurlar. Kriz şekil değiştirince, uluslararası borç sağlayıcılar verdikleri borçlar konusunda katı davranmaya başlarlar ve borçlular üzerinde sınırlamalara başvururlar. Borçlar borçluların ihracat ithalat konusunda daha pozitif rakamlara ulaşmalarını hedefleyen politikaları uygulamaları koşuluyla verilmiştir (satır 1). Bu politikaların pratik sonuçları; daha az sosyal yardım, maaşlarda azalma ve ithalatta düşüşlerdir. Ancak yerel üretim için daha büyük miktarlarda ithalat yapılması gerektiğinden halkın temel ihtiyaçlarının karşılanması için gereken mallar ithalattaki azalma nedeniyle kısıntıya uğrar. Bu kısıtlamalar üçüncü dünya ülkelerinin ihraç ettikleri mallardaki hızlı fiyat düşüşleriyle birleşince, 1980'lerde dış borçlanmanın çok yoğun biçimde yaşlandığı Latin Amerika ve Afrika'daki gibi bir gelir kaybı yaşanır. Latin Amerika ülkelerinde ihraç edilen malların miktarı artmış olsa da, fiyatlardaki düşüş nedeniyle kazanılan paranın miktarı azalmıştır. Öte yandan, ithalat maliyetleri artmış, ihracat fiyatları ithalat fiyatlarına oranla kayba uğramıştır. Üçüncü dünyada bu oran 1980 ile 1988 arasında yüzde 16'ya dek gerilemiştir.

Kriz süreçlerinde özel ve kamusal borç sağlayıcılar sırf borç verebilmeye devam edebilmek için borç batağına saplanmış ül-

kelere para akıtmayı sürdürmüşlerdir. Borç köleliğinin şeytanca mantığı Tablo 11'de açıkça görülmektedir. 1990 Dünya Bankası Yıllık Raporu'nda ortaya konan rakamlar Dünya Bankası'na bilgi veren 111 ülkenin borçlanma durumunu gözler önüne sermektedir. İlk sütun 1980'lerin her bir yılında özel ve kamusal borç sağlayıcılar tarafından verilen uzun vadeli borçların somut miktarları görülmektedir. Borçlanma sürüyor olsa da, bankaların ana sermaye piyasalarında toptan bir çöküşe uğramasını önlemek için borçluların disiplin altına alınması öngörülmüş, bu-

Tablo 11. Uzun Vadeli Borçlanma: Borçlulara Verilen Miktar ve Geri Ödenen Miktar (Milyar Dolar)

Yıl	Sağlanan Yeni Borçlar	Borçların Geri Ödenmesi Toplam	Anapara	Faiz	Borçluların Elinde Kalan Net Miktar
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
1980	106.4	75.8	43.7	32.1	30.6
1981	123.4	86.9	46.2	40.7	36.5
1982	116.4	96.2	48.3	57.9	20.2
1983	95.3	90.8	44.0	46.8	4.5
1984	90.8	100.7	47.8	52.9	-9.9
1985	87.6	107.3	53.1	54.2	-19.7
1986	88.4	112.1	59.7	52.4	-23.7
1987	88.3	122.5	68.9	53.6	-34.2
1988	95.7	133.3	72.9	60.4	-37.6
1989	86.9	129.8	70.3	59.5	-42.9

Not: Rakamlar Dünya Bankası'nın raporlama sistemine dahil olan 11 ülkeye aittir. Sütun 1 özel ve kamusal sağlayıcılar tarafından verilen borçları ifade etmektedir. Sütun 2 ülkelerin borçlarına karşılık yaptıkları anapara ve faiz ödemelerini göstermektedir.

Kaynak: Dünya Bankası 1990 Yıllık Raporu, s. 32.

nun için de IMF devreye sokulmuştur. Borç verilen miktar her yıl düşüşe uğradığından (sütun 1) borçluların yeni fonlardan sağladıkları fayda da kayba uğramıştır. Bunun sebebi her yıl giderek artan borcun ana parasını ve faizini ödemek için daha fazla kaynağa gereksinim duyulmasıdır (sütun 2). En önemli sütun kuşkusuz beşincisidir. Verilen borç azaldığından ve borç toplamı çoğaldığından, her yıl çevre ülkelerden çıkan para giren paradan daha fazla olmuştur.

Yabancı fonlar üretilebilir kaynakların geliştirilmesi için kullanılabilecekken, borçlanmayla ve çokuluslu şirketlerin dış yatırımları nedeniyle kısa ve uzun vadede şu sonuçlar doğmaktadır: (a) ekonomik artı değerin gelişmemiş ülkelerden sermayenin merkezine akışı, (b) zayıf uluslarsın güçlü uluslara olan bağımlılıklarının daha da artması. Böylece üçüncü dünya kapitalizmin tarihi boyunca durduğu konumdan sıyrılamaz. Bu konum ileri kapitalist ülkelerin dev şirketleri ve finans kuruluşları için sermaye birikimi ve kâr merkezi olma konumudur.

İhracat Çözümü

Üçüncü dünyanın tek çıkış yolunun ekonomilerini ihracata daha fazla yöneltmek olduğu eskiden beri söylenir -başka bir deyişle, küresel ekonomiyle daha içli dışlı olmak. Ancak gerçekte, yukarıda da belirtildiği gibi, uluslararası ticaret merkezle çevre arasındaki uçurumu kalıcılaştıran temel etkenlerdendir. Bunun yanında, küreselleşme sürecinde dev çokuluslu şirketler dış ticaretin büyük oranda hakimidirler. Bu hakimiyet en gaddar sömürü koşullarını işletmekten serbest piyasanın görünmez eli aracılığıyla "normal" işlemler yapmaya kadar farklı biçimlerde kendini gösterir.

Bunun çok dikkat çekici örneklerinden biri yakın tarihli bir Dünya Bankası raporunda mevcuttur. Bu raporda 1962 ile 1987 arasında Afrika'nın eski sömürge ülkeleri tarafından demir ve çelik ürünleri ithalatı için ödenen miktarlar sergilenmektedir. 26

yıllık dönem boyunca bu ülkelerin standart ürünler için ödedikleri miktarlar gelişmiş piyasa ekonomisi ülkelerinin ödediklerinden fazladır. Buna göre Afrika'daki eski Fransız sömürgesi ülkelerin kaybı 12 eski sömürgenin 1987'deki uzun vadeli borçlarını aşmaktadır ve Burkina Faso, Orta Afrika Cumhuriyeti, Çad ve Mauritius'un toplam borcuna (2.2 milyar dolar) neredeyse eşittir. İngiltere, Belçika ve Portekiz tarafından eski Afrika sömürgelerine yapılan satışlarda da benzer fahiş fiyat uygulamaları görülmektedir.

Bu ve buna benzer eşitsiz alışverişler küreselleşmenin yaygınlaşmasıyla da azalmamıştır. Çokuluslu şirketlerin genişlemesi de, hammadde ihracatı yapan üçüncü dünyanın geleneksel bölgelerini geliştirmemiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından gelen yıllarda hammadde fiyatlarının ve taleplerinin belirgin bir şekilde arttığı doğrudur. Ancak dünya ekonomisinin durgunluğa girmesinin ardından bu yükseliş de sonlanmıştır. 1970'lerin başlarıyla 1990 arasında hammadde fiyatlarının (enerji dışında) ağırlıklı indeksinde yüzde elliyi aşan rekor bir gerileme gerçekleşmiştir. Öte yandan, imalat sürecindeki verimliliğin artmasıyla ve ikame malzemelerin (plastikler, seramik, fiber optik kablolar gibi) daha fazla kullanılmaya başlanmasıyla hammaddeye olan talep de gerilemiştir. Talep ve fiyatlardaki alışıldık akışkanlıklarda meydana gelen bu değişimler ana ürünlerin büyümek ya da yalnızca istikrar elde etmek için güvenilir birer kaynak olmadıkları gerçeğini bir kez daha ortaya koymuştur.

Bu kör düğümün çözümü için dört 'kaplanın' ayak izleri takip edilebilir. Bu ayak izleri neyin mümkün olabileceği konusunda ilham kaynağı olabilir. Az gelişmişlikten kurtulmanın en ideal örneği olarak genellikle Güney Kore verilir. Buna benzer vurgular bugünlerde Pekin, Varşova ve Moskova için de yapılmaktadır. Büyümenin ve borç tuzağından sıyrılmanın itici gücü, bu mantığa göre, imalat mallarının ihracatında sağlanan gelişmedir.

Kore modelinin Kore halkının sağlık ve refahına dair ne anlam

ifade ettiğini bir kenara bırakırsak, edinilen etkileyici büyüme oranının çelik, makine, otomobil ve diğer imalat ürünleri için ihracat piyasaları yaratma ve keşfetme yeteneğine bağlı olduğu söylenebilir. Güney Kore'nin kişi başına düşen mal ihracatı sanayileşmiş ülkelerle eşittir. Her ne kadar 1989'daki kişi başına düşen mal ihracatı rakamı olan 1364 dolar Almanya, Fransa, İngiltere ve Japonya'dan oldukça geride olsa da onu tipik bir üçüncü dünya ülkesi statüsüne koymak da imkansızdır. Şöyle ki, Kore'nin kişi başına düşen mal ihracatı oranı Hindistan'dan 100 misli, Pakistan'dan 50 misli, büyümelerini tamamen ihracata bağlamış olan Meksika ve Brezilya'dan 10 misli fazladır. Burada beliren soru ise tam olarak şudur: Güney Kore'nin yapabildiğini diğer gelişmemiş ülkeler neden başaramamaktadır?

Tablo 12. Üçüncü Dünya Ülkelerinin İhracatlarının Tüm Dünya İhracatlarına Oranı

	1966	1982	1986
Tüm Gelişmemiş Ülkeler	11.2%	3.3%	13.8%
Latin Amerika	3.7	3.0	2.9
Brezilya	0.9	1.3	1.2
Meksika	0.4	0.3	0.6
Diğer Latin Amerika Ülkeleri	2.4	1.3	1.1
Afrika	2.4	0.9	0.7
Asya-Ortadoğu	0.3	0.8	0.7
Doğu ve Güney Doğu Asya	4.1	8.4	9.3
Hong Kong	0.7	1.2	1.3
Güney Kore	0.1	1.9	2.2
Singapur	0.4	1.1	1.0
Tayvan	0.3	1.9	2.6
Diğer	0.7	0.2	0.2
4 Asya Ülkesi Dışındaki Gelişmemiş Ülkeler	9.6	7.3	6.8

Kaynak: Magnus Blomstrom, Çokuluslu Şirketler ve Gelişmekte Olan Ülkelerden Yapılan İhracatlar (New York: BM, 1990) s.11.

Tablo 12'yi inceleyerek bu sorunun yanıtı için bir fikir edinmek mümkündür. Rakamlar üçüncü dünyanın dünya ihracatındaki payını göstermektedir. Bu tabloda Asya'nın (Ortadoğu dışında) sıradışı bir başarı elde ettiği açıkça görülüyor -1966'da ihracattaki payı yüzde 4.1 iken bu oran 1986'da yüzde 9.3'e çıkıyor. Bu başarı belirgin bir şekilde dört 'kaplan'ın başarısıdır. Bu dördünün dışında Meksika ve Brezilya da kayda değer gelişmeler sergilemiştir. Ancak tabloya bir bütün olarak baktığınızda beliren sonuç çok da etkileyici değildir. Tablo 12'de değerlendirilen 12 yılda gelişmemiş ülkelerin dünya ihracatındaki payı 1966'da yüzde 11.2 iken 1986'da yalnızca 2.6 puan artarak yüzde 13.8'e yükselmiştir. Asya'da yaşanan büyük sıçramaya karşın yaşanan gelişme neden böyle küçük rakamlarda kalmıştır? Bunun yanıtını tablonun son satırında bulabiliriz. Asya'daki dört ülkenin dışında çevre ülkelerin ihracattaki payı 1966 ila 1986 arasında üçte bir oranında küçülmüştür. Üçüncü dünyanın ihracatta gösterdiği gelişmenin küçük rakamlarda kalmasını ve de Pasifik'te yaşanan değişimi anlayabilmek için biraz konu dışına çıkmamız gerekmektedir. Üçüncü dünyanın küreselleşme sürecinde yakaladığı fırsatlarla ilgili boş yanılsamaları, özellikle de yukarıdaki tabloda verilen bilgilerin ışığında ortaya koyabilmek ve dev çokuluslu şirketlerin ticaret kanallarını başkaları için daha zorlu hale getirmesi sürecini kavrayabilmek için resmin bütününe bakmak şarttır. Özellikle yaygın ekonomik yavaşlama dönemlerinde rekabetin azalmasının ve hükümet kaynaklı kısıtlamaların artmasının nedenlerini göz önünde bulundurmak gerekir. Kısıtlamaların, kapıların sıkı sıkıya kapalı olduğu anlamına gelmediği açıktır. Bazı ihracat pazarlarının kimi ülkeler için ulaşılamaz olmasının hiçbir geçerli sebebi olamaz. Gerçeklerin ve tarihin sergilediği şey özgürlüğün boyutlarının sıkı kurallarla aşılamaz hale getirildiğidir.

Üçüncü dünyanın küreselleşme sürecinin daha az ya da daha fazla bağımsız bir katılımcısı olması sorusunun sınırları yukarı-

da belirtilen soruyla birlikte oldukça önem kazanıyor? Kore'nin yapabildiğini diğer üçüncü dünya ülkeleri neden başaramamaktadır? Bunun için biraz sayı alıştırması yapmamız gerekiyor. Öncelikle diğer gelişmemiş ülkelerin de Kore modelini uygulayabildiklerini varsayalım -yani, Güney Kore'nin eriştiği kişi başı 1365 $'lık ihracat rakamına ulaştıklarını. (Bu arada Kore'nin bu oranı dört kaplan içindeki en düşük orandır.) Üçüncü dünyanın geri kalanının toplam nüfusu 4 milyarın üzerindedir. Buna göre, 4 milyar kişinin Güney Kore ile aynı oranlarda ihracat yapabilmesi 5.5 trilyon dolar'lık dış satış gerçekleştirmeleri anlamını taşır. Ne var ki toplam dünya ticareti bile 2.1 trilyon dolar'dır ve bu rakamın yarısından bile azdır. 5.5 trilyonluk satış kime yapılacaktır? Böyle büyük bir işin yapılabileceği piyasa mevcut mudur veya bu rakama yaklaşmak mümkün müdür? Tablo 12'deki rakamları anımsayalım. 1966 ile 1986 arasında dört 'kaplan' ile yeni sanayileşmekte olan Brezilya ve Meksika'nın erişebildiği toplam ihracat oranı yüzde 15'in altındadır. 1989'da üçüncü dünyanın elde ettiği 2.1 trilyonluk ihracat rakamı yüzde 13'ten bile azdır.

Kore ve Tayvan'ın sanayileşmiş ülkelerin ayrıcalıklı ticaret sahalarını zorlama ve alt etme yetenekleri sınırlıdır. (Hong Kong ve Singapur'u bu tartışmanın dışında tutmamızın sebebi bunların tarihinin ve yapısının istisnai nitelikler taşımasıdır.) Çünkü onların bu işe giriştikleri süreçte doğrudan yabancı yatırımında ve ekonomik ilişkilerde bir boşluk belirmiştir:

İkinci Dünya Savaşı ile 196'ların ortalarına dek geçen yirmi yıllık süreçte çokuluslu şirketler ticaret sahnesinde yoklardı. Japon yatırımları İkinci Dünya Savaşı'nın sonuyla birlikte bıçak gibi kesildi ve altmışların ortalarına dek belirmedi. Bu dönemde ABD şirketleri de önemli birer aktör olamadılar. Kuzey Amerikalı şirketler o günlerde yeni filizlenmekte olan Brezilyalı ve Meksikalı dayanıklı tüketim malzemeleri sanayilerini kendi yan kuruluşlarının oligopolist yaklaşımlarıyla sahip olabilmek için

uğraş veriyorlardı. Bu nedenle Doğu Asya ile ilgilenmiyorlardı. Tayvan ve Güney Kore küçük ve yoksul ülkeler olmakla birlikte ABD piyasalarının sahip olduğu gibi bir tarihleri yoktu ve Latin Amerika'daki ithalata endeksli sanayileşmenin bağımlı olduğu dayanıklı tüketim malzemeleri ile ilgili deneyime sahip değillerdi. Daha da önemlisi, otuz sekizinci paralelin hemen kuzeyindeki ve Formosa Boğazı'nın hemen öte yanındaki Komünist ordular politik risk analistlerinin gözünde Tayvan ve Güney Kore'yi itici yatırım sahaları haline getiriyordu. 1960'ların başlarında, Japonya'nın yenilmesiyle eski kolonyal ticaret anlayışları kesintiye uğrayan Tayvan ve Güney Kore, Bruce Cummings'in deyişiyle temel sanayilerin 'gümrük tarifeleriyle, şişirilmiş kur değerleriyle ve yabancı girişinin önüne konan diğer engellemelerle korunduğu ve beslendiği' 'birbirine oldukça benzer ithalat ikameci programları' benimsedi. Uluslararası piyasalardan bu denli erken çekilme her iki ülkenin de sanayileşme temellerini yitirmesine yol açtı. Uluslararası piyasanın açık mantığını göz ardı etmeye olan eğilim de yalnızca bir geçiş süreci değildi.

Kore ve Tayvan deneyimlerini etkileyen başka etmenlerin de olduğu su götürmez bir gerçektir. Sanayileşmelerinin başlarında emperyalist merkezle kurdukları gevşek bağların ve Pasifik'teki iki gücün, ABD ve Japonya'nın, bunaltıcı baskılarının önemini göz ardı edemeyiz. Bugünkü durum ise savaşa sonrası yıllardan çok daha farklıdır. Durgunluk sürecinin ortasında hızlanan küreselleşme sanayileşmiş güçleri üçüncü dünya ile daha sıkı bağlar kurmaları için teşvik etmiştir. Üçüncü dünya hiyerarşi merdiveninde daha yüksek bir basamak elde edebilmek için gereken varlıklara sahiptir.

Ticaret, Yatırım ve Kur Engellemelerine Giden Yol

Ayrıcalıklı konumlar için süren rekabet blokların şekillenmesine ve zayıf ulusların bir ya da daha fazla büyük gücün et-

rafında kümelenmesine yol açmıştır. Bu şekillenmeler henüz gelişmenin ilk aşamasında iken dahi daha da büyüyeceklerinin sinyallerini vermekteydiler. BM raporlarının bu gelişmelere sürekli olarak dikkat çekmesi boşuna değildir. UNCTAD ve GATT raporları üç kutuplu ticaret bloklarını ve merkezlerini tartışmaya açmıştır. BM Çokuluslu Şirketler Merkezi 1991 tarihli Dünya Yatırım Raporu'na şu başlığı eklemiştir: "Doğrudan Yabancı Yatırımında Üçlü Kutuplaşma". Üç Başlılık uluslararası ekonomik ve finansal ilişkilerdeki üç temel ekonomik kutbu işaret etmektedir -AB, Japonya ve ABD. Bir bütün olarak AB birlik içerisinde büyük miktarlarda çapraz yatırım olanakları sağlayan bir kutup olarak görülmektedir. Almanya'nın AB içinde ayrı bir kutup olduğu sorusuna ise hiç değinilmemiştir.

Çokuluslu Şirketler Merkezinin çalışması doğrudan yabancı yatırımın küresel akışı ile ilişkili kümelenmelere yoğunlaşır. Ancak yatırım ile ticaret ve kur gruplaşmaları arasındaki ilişkiyi de görmezden gelmez. Bundan önce Alman Markı ile Japon Yeninin artan uluslararası rolüne değinmiştik. Kur blokları konusunda, bu raporda dolar bloğu ele alınmaktadır:

Son yirmi yıl boyunca, gelişmekte olan ülkeler, kendi para birimlerinin az ya da çok ticaret, yatırım ve finans ilişkileri konularında güçlü olan bölgelerin para birimleriyle bağlantılı olabileceği bir sisteme yönelmektedirler. Böylece, büyük çoğunluğu Latin Amerika'dan ve Karayipler'den olan ülkeler bir dolar bloğu oluşturmuşlardır. Bunlara dünya petrol fiyatları dolara endeksli olduğundan kimi petrol üreticisi ülkeler de dahil olmuştur. Bu ülkeler dolarla bağlantılı olarak ya da doğrudan kendilerinin dolara endeksledikleri ekonomik göstergelerle ilişkili olarak bir yönetim programı oluşturmuşlardır.

Latin Amerika dolar bloğu şüphesiz ABD'nin Latin Amerika'ya nüfuz etme tarihinin bir ürünüdür. Bu bölgede Avrupalı ve Japon şirketleri de aktif durumda olsalar da ABD bir dizi Orta ve Güney Amerika ülkesinin baskın yabancı yatırımcısı ve taciri ol-

ma özelliğini korumaktadır. Günümüzde, Latin Amerika'daki ABD yatırımının temel merkezi Meksika'dır. Eğer ABD/Meksika serbest ticaret anlaşması yürürlüğe girerse bu durumun daha da derinleşeceğinden şüphe duyulamaz. Uzun vadeli planlara göre bir ABD-Kanada-Meksika serbest ticaret bloğu Amerikaların tamamına yayılacaktır. Ancak kimilerine göre de bu doların tüm bölgenin para birimi haline geleceği anlamını taşımaktadır.

Bilindiği gibi, Asya'nın Pasifik bölgesinde güç dengeleri değişmektedir. Her ne kadar ABD savaş aygıtı bu bölgeye sağlam bir şekilde yerleşmiş olsa da ve bu alanın ekonomik ve politik yaklaşımlarındaki etkinliğini koruyor olsa da hala eski gücünü koruduğunu söylemek imkansızdır. Eski sömürgesi olan Filipinler'de temel yatırımcı ve ekonomik nüfuz sahibi olma özelliğini sürdürmektedir. Bölgedeki diğer ülkelerde de politik ve ekonomik yaklaşımları etkilemektedir. Ancak bölgedeki nüfuzu Japonya'nın güçlenmesiyle birlikte azalmaktadır. Bugün Japonya; Güney Kore, Singapur, Malezya ve Endonezya'nın en büyük ticaret ortağıdır. Güney Kore ve Endonezya'nın en büyük yabancı yatırımcısıdır ve 80'lerin ortalarından beri Tayland ve Hong Kong'da da aynı statüye erişmek üzeredir. Bunların yanı sıra, ABD Kongresi için yapılan bir araştırmaya göre (Kongre Araştırma Merkezi, Japonya'nın Asya-Pasifik Bölgesindeki Artan Rolü ve Etkisi, 7 Eylül 1990):

Japonya'nın bir imalat malları ihracatçısı ve temel mallar ithalatçısı olarak rolü uzun soluklu olsa da, 1985 sonrası sermaye ve teknolojinin önde gelen kaynaklarından biri haline gelmesiyle bir 'merkez' ekonomiye dönüştüğü ve bölgenin finansal merkezi haline geldiği tartışılamaz.

Bu değişimlerin ardında dış yardım, sıkı ticari bağlar, krediler, yatırımlar ve imalat sanayisinin düşük ücretli işçilerin çalıştığı ülkelere kaydırılması gibi ayrıntıları içeren planlı bir politika yatmaktadır. *The Economist*'e göre (15 Temmuz 1989) bunun altında yatan strateji 'dört kaplan'ın ve 'kaplan'ların seviyesine

ulaşmak isteyen diğer ülkelerin 'büyük bir Japon şirketine benzeme çabası' sergilemeleridir. Aynı makalede Japonya Uluslararası Ticaret ve Sanayi Bakanlığının desteklediği Yeni Asya Endüstrileri Kalkınma Planı ve bununla ilişkili olan Asya-Japonya Kalkınma Fonu da ele alınmaktadır. Buna göre Doğu ve Güney Doğu Asya'nın endüstriyel entegrasyonunu sağlamak Japonya'nın inisiyatifiyle gerçekleşmektedir.

Üçüncü para birimi, ticaret, yatırım kümesi hiç kuşkusuz AB merkezlidir. Bu bağların çoğunluğu Afrika ve Asya'daki eski Avrupa sömürgeleri aracılığıyla kurulmuştur. Son dönemde AB için yeni fırsat pencereleri Orta ve Doğu Avrupa'da da açılmıştır. 1985'ten beri AB üyeleri Yugoslavya, Çekoslovakya, Macaristan ve Rusya'nın baskın yatırımcılarıdırlar. AB konusunda derinlemesine bir bakış -özellikle de Almanya konusunda tarihsel kökenlere dayalı bir bakış- Orta ve Doğu Avrupa'nın bir çevre haline geldiğini ortaya çıkarabilir. Bu durum Japonya'nın Asya'da ve ABD'nin Amerikalar'da yatırım, finans ve ticaret konularındaki bölgesel ağlarını andırmaktadır.

Bütün bu gelişmelere bakarak büyük güçlerin dünya sahnesinden çekilebileceği gibi bir yanılgıya düşemeyiz. Bu tam bir aldanma olur. ABD, hiç şüphe yok ki, yerkürenin tamamına egemen olmak amacındadır. Almanya ve Japonya da, her ne kadar askeri güçleri dünyayı fethetmeye yetecek büyüklükte olmasa da, küresel yatırım, ticaret ve finans arenasının başlıca oyuncularındandır. Yalnızca belli bölgeler etrafında sıkı ticaret ve yatının duvarları örülürse işler değişebilir. Ancak bu türden keskin bir kutuplaşmanın yokluğunda, rekabetçi ekonomik çekişmeler küresel çapta yayılmaya devam edecektir. 1930'lardakine benzer bir kırılma yokken, bir yanda küreselleşmenin diğer yanda kümeleşmenin neden olduğu gerilim giderek artacaktır. Kümeleşme hem saldırgan hem de korunmacı stratejilerin geliştirilmesine yol açacaktır. Bunun dışında çevredeki ülkelerle olan ilişkileri merkez ülkelerin durgunluk, finansal karmaşa ve

potansiyel krizler esnasında işlerine yarayacaktır. Yerel ekonomiler kan kaybettiğinde ve iç problemler çoğaldığında güçlü ülkelerin daha yayılmacı hale gelmeleri şaşırtıcı değildir.

Yayılmaya olan eğilim nedeniyle ülkeler arasında politik ve ekonomik gerilimler baş gösterir. Bu durum en son büyük güçlerin Amerikan bağımlılığından kurtulmak için çaba harcamaları esnasında kendini göstermiştir. Bu konuda Wall Street Journal'da yayımlanan bir yazıdan alıntı yapabiliriz:

Ticaretten dış yardıma ve faiz oranlarına kadar bir dizi soruna dair ABD ve Avrupa giderek daha fazla zıtlaşmaktadır. Birleştirilmiş bir Avrupa ekonomisinin gücünden ve Sovyet tehdidinin artık kalkmış olmasından güç alan Avrupalılar ABD baskısına eskisi kadar boyun eğmemektedir.

Alman Başbakanı Helmut Kohl'un bir grup işletme öğrencisine İsviçre'de yaptığı şu konuşmaya kulak verelim: "*Avrupa'nın kendine özgü birliğine geri dönüşü 90'ların Japonların değil Avrupalıların yılları olacağının işaretidir.*" 45 dakikalık konuşması boyunca ABD'ye yalnızca kısaca değinen Kohl sözlerini şöyle bitirmiştir: "*İşte bu hepimizin hayal ettiği şeydi. Bugün Avrupa'nın günüdür.*" (15 Temmuz 1991)

Bu sözler cehaletten ibarettir. Kohl'un reklamını yaptığı birleşik Avrupa henüz oluşma aşamasındadır. Onun gerçekleşmesini engelleyebilecek sayısız blok vardır. Ayrıca, asıl ilgi çekici olan ise bu sözlerin tarihsel kökleri oldukça derin olan Alman yasa koyucu sınıfı tarafından desteklenmesidir. Yakın dönemlerde aynı strateji Almanya'nın Batı Avrupa'daki sözde liderlik rolü elde etmesi için, Orta ve Doğu Avrupa'ya girebilmesi için ve ABD ile arasındaki mesafeyi koruyabilmesi için de kullanılmıştır. Almanya'nın bölgesel ekonomik hakimiyeti markın Avrupa para birimindeki temel rolünde ve Batı Avrupa'nın para sisteminin daha da birleştirilmesi pazarlıklarındaki etkisinde daha iyi anlaşılabilir. Daha iddialı olabilmek için ortaya koyduğu tavırlar arasında Almanya'nın Hırvatistan ve Slovenya'nın

bağımsızlığı için AB'ye baskı yapması örnek verilebilir. ABD ve BM Bonn ile bir sürtüşme yaşamamak için bu duruma razı olmuşlardır.

Japonya da daha fazla bağımsızlık yolunda ilerlemektedir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından gelen yirmi yıl boyunca Japonya ABD şemsiyesi altında kalmıştı. 1970'lerden başlayarak diplomatik meselelerde ABD bağımlılığından sıyrılmaya başladı. Ardından ABD'nin çıkarına ters düşmek pahasına bile olsa bölgedeki politik ve ekonomik nüfuzunu genişletti.

Tarih kendini iddia edildiği gibi tekrar etmiyor olsa da, bu merkezkaç eğilimlerin (a) on dokuzuncu yüzyıldaki Büyük Bunalım ile Birinci Dünya Savaşı arasındaki ve (b) 1930'lardaki Büyük Bunalım ile İkinci Dünya Savaşı arasındaki gelişmelerle benzerlikler taşıdığı görmezden gelinemez. Bu tür analojileri sürekli hale getirmek ve mekanikleştirmek yanıltıcı olabilir. Ancak bu benzerliklerin tesadüften ibaret olmadıklarını da bilmek gerekir. Çünkü her biri benzer ekonomik ve politik güçlerden doğmuştur. Küreselleşme süreci dünya ekonomisi ve politikası için yeni olan pek çok şey doğurmuştur. Ancak kapitalizmin işleyişini değiştirdiği söylenemez. Hele ki huzurun ve refahın müjdecisi olduğu hiç söylenemez.

YAKLAŞAN SOSYALİZM

1. "İnsan Doğası" Değişebilir mi?

Sosyalizmin karşısındaki tezler arasında, onun insan doğasına aykırı olduğu yolundaki tez de bulunmaktadır. "İnsan doğasını değiştiremezsin", sıkça başvurulan bir nakarattır. Bu saptama yiyecek bulma, üreme, barınak arama, koruyucu giysiler üretme ve bunları giyme zorunlulukları gibi, temel insan dürtüleri açısından doğru olabilir. Ancak, genellikle "insan doğası" olarak atıfta bulunulan şey, insan cinsinin uzun tarihi boyunca büyük oranda değişime uğradı. Toplumsal sistemler değiştikçe, insanların yeni toplumsal yapılara uyum göstermesiyle birlikte, birçok alışkanlık ve davranış özelliği de değişti. İnsan, anatomik olarak 150 bin ile 200 bin yıl önce ortaya çıktı. O zamandan bu yana geçen on binlerce yıl içinde, birçok farklı türden toplumsal örgütlenme ve toplum ortaya çıktı. Başlangıçta, bunların çoğu avcılık ve toplayıcılığa dayalı iken, son 7 bin yıl içinde çoğu tarıma dayalı hale geldi. Bu toplumlar klanlar, köyler, kabileler, kent-devletleri, uluslar ve/ya da imparatorluklar olarak örgütlenmişlerdi.

"İlkel" toplumlar üzerinde çalışan antropologlar, kapitalist dönem boyunca hakim olan, son derece rekabetçi, herkesin herkesin kurdu olduğu, bencilce niteliklerden oldukça farklı olan bir insan doğası ve insan ilişkileri keşfettiler. Bu eski, kapitalizm öncesi toplumların ekonomisi çoğunlukla karşılıklılık ve yeniden dağıtım biçimini alır. Ticaret elbette mevcuttur, ama kabileler arası ticaret kişisel kazancı amaçlamıyordu. Tarımsal topraklar ne özel mülktü, ne de alınıp satılırdı, tersine, bunlar genellikle köy şefleri tarafından dağıtılır ve yeniden dağıtılırdı. Şefler tarafından toplanan yiyeceklerin çoğu, köydeki törensel ziyafetlerde yeniden dağıtılırdı. Savaşlar ve yerel tiranların hakimiyeti mevcuttu; bunlar hiçbir biçimde mükemmel toplumlar değillerdi; ama farklı değerlere, toplumsal ahlaka ve "insan doğalarına" sahiptiler. Karl Polanyi'nin 1944'de açıklamış olduğu üzere:

> *"Yakın dönemin tarihsel ve antropolojik araştırmalarının önde gelen keşfi, insan iktisadının, bir kural olarak, insanın toplumsal ilişkilerine boğazına kadar batmış olduğudur. İnsan, maddi malları mülkedinmesinden ileri gelen kişisel çıkarını güvence altına alacak biçimde davranmaz; toplumsal konumunu, toplumsal iddialarını, toplumsal varlıklarını güvence altına alacak biçimde davranır."*

Bu tür toplumlarda iktisat, toplumsal ilişkilerin bir fonksiyonuydu ve insanlara ticari işlemlerden kar etmeleri izni verilmezdi.

Geçmiş uygarlıkların yapı ve örgütlenme bakımından çeşitliliği gerçekten de çarpıcıdır. İnsanın var oluşu ölçeğinde bakıldığında, Kuzey ve Güney Amerika'daki yerli halkların Avrupalı ordular ve yerleşimcilerin istila ve fetihleri tarafından dayatılmış olanlardan çok farklı bir bilincin sahibi olmalarından bu yana çok da fazla zaman geçmiş değil. Bu yüzden Christof Colomb Batı'ya yaptığı ilk yolculuktan sonra şöyle yazmıştı:

> *"Kişisel mülkiyete sahip olup olmadıklarını da öğrenemedim, çünkü bana öyle geliyor ki, herkesin sahip olduğundan, herkes bir pay alıyor... Sahip olduklarıyla birlikte öylesine saf ve özgürler ki, bunu görmeyen hiç kimse buna inanamaz; sahip oldukları herhangi bir şeyi vermeleri istendiğinde, asla hayır demiyorlar; tersine, sizi onu paylaşmaya davet ediyorlar ve sanki onunla birlikte kalplerini de verirmişçesine büyük bir sevgi gösteriyorlar."*

Amerikan Yerlileri konusunda önde gelen bir tarihçi olan William Brandon'a göre ise,

> *"Yerli dünyası gözlerinin önünde gerçek bir biçimde duran, Amerika'nın kalbini ziyaret eden birçok gezgin, bu tür duyarlılıkları, yıllar yılı, kuşaktan kuşağa tekrarladı. Bunlar en sorumluluk sahibi gözlemcileri, rasgele bir örnek vermek gerekirse, 1650'lerde Karayipler'den yazan misyoner Du Tertre gibi gözlemcileri de içeriyor: '...kimsenin hiçbir türden üstünlüğü ya da hiçbir türden köleliği kabul etmediği bir biçimde, hepsi eşitler... Hiç kimse yoldaşından daha zengin ya da yoksul değil ve tüm diğer şeyler, fuzuli şeyler karşısında da, bunlar sahip olmaya değer şeyler değilmişçesine, küçümseyiciler...'" Ve Montaigne de on altıncı yüzyılın sonlarında Fransa'da bulunan üç yerli hakkında yazmıştı. Ona, örneğin çeşitli Kuzey Amerikan kabilelerinin, insanları, Yaz ve Kış insanları örneğinde olduğu gibi, ritüel ya da idari görevler nedeniyle özel ve ayrı gruplar olarak ikiye bölmeleri şeklindeki yaygın Yerli geleneğini anlattılar. Yerliler Fransa'daki iki karşıt gruptan çok etkilenmişlerdi. "Aramızda her çeşit malla boğulan adamlar ve açlıktan ölen ve onların kapıların-*

da sefalet ve zaruret içinde çıplak ayakla dilenen başkaları olduğunu kavradılar: bu kadar düşkün durumda olan bu insancıkların böylesine bir adaletsizliğe tahammül edebilmelerini ve diğerlerinin gırtlağını kesmeyip, evlerini ateşe vermemeleriniyse tuhaf buldular."[1]

Birleşik Devletler haline gelecek olan yerde bulunan on üç sömürgedeki Avrupalı yerleşimciler, kendilerinin, "vahşi yaban" Yerliler karşısında her açıdan taşıdıkları üstünlükler konusunda hiçbir kuşku duymuyorlardı. Ama Iroquois Uluslarına bir göz atalım. Politik partilerle değil, ama halkın karar-alma süreçlerine katılımıyla ve tatmin edici olmayan görevlileri görevden uzaklaştırmakla uğraşan bir demokrasileri vardı. Kadınlar erkeklerle birlikte oy veriyordu ve belirli alanlarda özel sorumlulukları vardı. Aynı anda "uygar" yerleşimciler beyaz sözleşmeli hizmetçilere ve siyah kölelere dayalı bir hayat sürüyor ve kadınların haklarını ciddi biçimlerde kısıtlıyorlardı. Hacıların yerleşmesinden, kölelerin özgür bırakılmasına kadar üç buçuk yüzyıl ve kadınların oy haklarını elde etmesine kadar da dört yüzyıl geçmesi gerekecekti!

Yukarıda ekonomilerin toplumsal ilişkilere tabi olduğu toplumlara kısaca değindik. Bu durum kapitalizmin evrimi içinde özel mülkiyetin, paranın ve kazanca yönelik ticaretin ön plana gelmesiyle birlikte dramatik biçimde değişti. Toplumsal ilişkiler tam tersine bir durumu yansıtmak yerine, toplumun kapitalist ekonomisine egemen olan gücün yansımalarından başka bir anlam ifade etmemeye başladılar. Aristo, gelecekteki tehlikeleri öngörmüştü, çünkü kapitalizm haline dönüşecek olan şeyin bazı yönleri antik dünyada da mevcuttu:

---

1) William Brandon, *The Last Americans: The Indians in American* Culture (New York: McGraw-Hill, 1974) 4, 6, 292.

Önceden de belirttiğim gibi, iki türden servet edinme biçimi vardır: birisi hane yönetiminin bir parçasıdır, öteki perakende ticarettir: birincisi gerekli ve onurludur, alışverişteķinden oluşansa haklı biçimde yasaklanmıştır; çünkü doğal değildir ve insanın bir başkasının sırtından kazandığı bir tarzdır. Kendisinden en fazla nefret edilen ve bunu gerçekten de hak edense, paranın doğal nesnesinden değil, kendisinden kazanç elde etmek olan tefeciliktir. Çünkü paranın faizle çoğaltılmak üzere değil, alışverişte kullanılmak üzere kullanılmasına niyet edilmiştir. Ve paradan para doğması anlamına gelen bu faiz terimi, evladın ebeveyne benzemesi nedeniyle, paran'ın evlatlarına da uygulanmaktadır.

Aristo, açıkça doğal olarak gördüğü köleliği desteklemesine rağmen, kazanç elde etmeye yönelik satışın ve faizciliğin doğal olmadığını düşünüyordu. Şimdi durum tersine dönmüştür. Bugünlerde kar elde etmeye yönelik satış ve faizcilik en doğal insan etkinliği olarak görülürken, çoğu insan, köleliği doğal olmayan bir şey olarak görüyor.

İnsanların bilinçleri, davranışları ve değerleri öylesine değişken olabilir ve belirli bir toplum içinde gelişen tarih ve kültür tarafından öylesine etkilenebilir ki, "insan doğası" kavramının herhangi bir anlama gelip gelmediği, elbette kuşkuludur. Yalnızca insan doğası denen şey değişmekle kalmamış, insan doğasının bileşenlerini sarmalayan ideoloji de, dramatik biçimde değişmiştir. Para kazanmanın yüceltilmesi, bunun için gereken tüm eylemlerin övülmesi ve bunun için ihtiyaç duyulan insan özelliklerinin teşvik edilmesi; yani Aristo'ya, "doğal olmayan" ve tiksindirici gelen her şey; şimdi kapitalist toplumların normlarıdır.

Son yıllar da dahil olmak üzere, kapitalist gelişme boyunca, insan doğasının açık seçik nitelikleri olarak görülen şeylerin anlamsızlığı da ortaya çıktı. Örneğin, kadınların bazı görevleri uz-

manca yerine getirememeleri, bir zamanlar insan doğasının bir parçası olarak görülüyordu. Kadınlar için doktorluk, özellikle de bunun için ihtiyaç duyulan vasıfları öğrenme ve kullanma yetenekleri olmadığı yönündeki inanç yüzünden olağanüstü kuraldışıydı. Şimdi kadın doktorlar yaygın ve kadınlar çoğunlukla, tıp okullarındaki öğrencilerin yarısından fazlasını oluşturuyorlar. Harvard Üniversitesi başkanı tarafından, kadınların matematik ve bilimde nitelikli işler yapamamasının, insan doğasının bir parçası olduğu yolunda yakın zaman önce yapılan dar kafalı saptamalar, insan doğası hakkında güçlü bir ideolojik bakış açısının hala varolduğuna işaret ediyor. Bu duyarlılık şimdi, varsayılan genetik farklılıkla birlikte, hiçbir şeyin kanıtlanmamış olduğu alanlarda bile, güya daha da bilimselleştirilmektedir. Açıktır ki, birçoklarının insan doğası olarak kabul ettikleri şey, aslında belirli bir toplumun kültüründen fışkıran bir bakış açıları ve önyargılar dizisinden ibarettir.

Kapitalizm yaklaşık olarak 500 yıldır mevcut; yaklaşık 250 yıl süren merkantil (ya da tüccar) kapitalizmini, son 250 yılın sanayi kapitalizmi izledi; bu insanın var oluş süresinin yüzde 0.4'ünden daha kısa bir süredir. (Dünyanın büyük parçalarında, kapitalizm daha sonra, sistem yayıldıkça ortaya çıktı ve daha da kısa bir zaman süresi içinde egemen oldu). İnsan tarihinin bu kısa dilimi boyunca insan karakteri içindeki elbirlikçi, özgeci ve paylaşımcı doğa, saldırgan rekabetçiliğin, sermaye birikimine dayalı bir sistem içinde öne çıkmak ve hayatta kalmak amacıyla ön plana çıkartılmasıyla birlikte geriledi. Kapitalizme paralel biçimde; hırs, bireycilik (her koyunun kendi bacağından asılması), erkeklerin ve kadınların başkaları tarafından sömürülmesi ve rekabet ile özetlenebilecek olan bir kültür gelişti. Rekabet, şirketlerin içindeki bölümler arasında ve elbette, şirketler ve ülkeler arasında ve iş arayan işçiler arasında gerçekleşiyor ve elbette insanların düşüncelerine hakim oluyor. Kapitalizmin kültürünün bir başka cephesi tüketimciliğin; yani temel insan ihtiyaçları ile

ya da mutlulukla ilgisi olmayan mallara yönelik olarak, hep daha da fazla satın alma zorlamasının gelişmesi. Tıpkı Joseph Schumpeter'in on yıllar önce tarif ettiği gibi: "*...tüketilen mallardaki değişimlerin büyük çoğunluğu, değişime karşı genellikle hiç yoktan daha fazla direnen ve ince reklamcılık psikoteknikleri tarafından eğitilmesi gereken tüketiciler karşısında, üreticiler tarafından zorlanmaktadır*" (*Business Cycles*, cilt 2 [McGraw-Hill, 1936], 73).

Eğer insan doğası, değerleri ve ilişkileri önceden değişmişlerse, bir kez daha değişebileceklerini söylemeye gerek bile yok. Aslında, insan doğasının kendi yerinde donup kaldığı nosyonu mevcut toplumu destekleyenler açısından tam da, toplumun kendi yerinde donup kaldığını söylemenin bir başka yoludur.

John Dewey'in 1932 yılında *The Encyclopeia of the Social Sciences* için, "İnsan Doğası" üzerine yazdığı gibi;

> *İnsan doğasının temelli sabitliğini ortaya koyanlar ile onun büyük ölçüde değişebilir olduğuna inananlar arasındaki mevcut fikir ayrılıkları, esas olarak savaşın geleceği ve özel kar tarafından teşvik edilen rekabetçi bir ekonomik sistemin geleceği etrafında odaklanmaktadır. Dogmatizme düşmeksizin hem antropolojinin, hem de tarihin bu kurumları değiştirmek isteyenleri desteklediğini söylemek gerekecektir. Değişimin önünde duran ve insan doğasına atfedilen birçok engelin, aslında kurumların eylemsizliğine ve güç sahibi sınıfların mevcut statüyü koruma yönündeki gönüllü arzusuna dayalı olduğu gösterilebilir.*

2. Neden Kapitalizm Değil?

Kapitalizm karşısındaki dava birkaç cepheye sahiptir. Birincisi, kapitalizm, sömürgeci ve emperyal savaşlara ve daha yoksul ülkelerin ekonomik egemenlik altına alınmasına yol açarak yayılmak zorunda olan bir sistemdir. Sistemin temel işleyişi ulusal

ve uluslararası düzlemlerde aynı anda büyük bir zenginlik ve yoksulluk yaratır. Bu durumun bir sonucu, insanlığın büyük bir bölümünü, çoğunun güvencesiz ve lanetli hayatlara mahkum olmasıyla birlikte, kölece bir konuma düşürür. Kapitalizm aynı zamanda, gelişip büyüdükçe, birincil itici gücü olan sermaye birikimi güdüsü dışında sistemik bir hedefe sahip olmadığı için, ekolojik yıkımı tırmandırma eğilimindedir. Hem yenilenebilir, hem de yenilenebilir olmayan doğal kaynakları, bunların sınırlı nitelikteki doğalarına aldırış etmeksizin kullanma eğilimindedir. Ve kapitalizmin en berbat etkileri bazen hafifletilirken, kapitalistler bu durumu sermaye birikiminin önünde engel olarak gördükleri ve daha sınırsız koşullara geri dönüşün yasalarını çıkartacak güce sahip oldukları zaman reformlar da ortadan kaldırılabilir.

A. Kapitalizmin Özsel Yayılması

Parasal kazanca yönelik ticaret ve değerli metallerin elde edilmesi, merkantil kapitalizmin ortaya çıkışı sırasında, zenginliğin güçlü ülkelerde bulunan tüccarların ve bankerlerin ellerinde birikmesiyle sonuçlanarak, toplumun merkezindeki hakim itici güçler haline geldi. Bu durum daha fazla güç, mülk ve zenginlik peşinde koşan toplumsal gruplar arasındaki mücadelelere ve uluslar arasındaki savaşlara yol açtı. Ancak, okyanuslar, Avrupa'nın dünyanın öteki parçaları ile olan ticaretini kısıtlıyordu, çünkü bu ticaret on beşinci yüzyıl sonlarına değin temelde kara rotalarıyla sınırlıydı. Okyanusların, bu dönemde Avrupalı uluslar tarafından keşfedilmeye başlanması güçlü silahların, yeni denizcilik aletlerinin ve hem çok miktarda asker, hem de silah taşıyabilecek olan büyük yelkenli gemilerin gelişimi ile mümkün oldu. "*Avrupalılar, Avrupalı olmayanlar [bunları] emmeden çok önce, bunlar [askeri teknoloji, deniz silahları ve yelkenli gemiler] üzerinde hızla ilerlediler. Bu durumda, dengesizlik giderek daha fazla arttı.*" (C. M. Cippola, *Guns and Sails in the Early Phase of Euro-*

pean Expansion 1400–1700 [Collins, 1965]).

Yurtdışında yapılan Avrupa keşifleri ve fetihlerinin başlangıçtaki itici gücü genellikle baharat ya da değerli mineraller gibi yüksek değere sahip olan merkantil ticaretiydi. Avrupa uluslarının okyanusların egemen ustaları haline gelmeleri ve dünya üzerindeki birçok ulusun topraklarına giriş ya da erişim hakkı elde etmeleri sadece birçok on yıl alacaktı. Bazıları, yerli nüfusların, fethedilen toprakların halklarının, çok az direnç gösterebildikleri Avrasya tohumlarının gelmesinin ardından kırılması nedeniyle, büyük ölçüde genişleyebilen küçük yerleşim bölgeleri kurmaya başladılar. Yurtdışındaki zorlama on beşinci yüzyılın sonlarında başlamış olmakla birlikte, kesinlik payı açısından, genellikle tüccar kapitalizmi çağının başlangıcını belirlemek üzere 1500 yılı kullanılır. Tüccar kapitalizmi bir dünya pazarı, (büyük ölçüde Amerika kıtalarından çalınan altın ve gümüş kadar genel ticarete de dayalı olan) kitlesel bir zenginlik yoğunlaşması ve deniz aşırı dünyanın devasa parçalarını etkisi altına alacak olan sömürgeciliğin başlangıcını ortaya çıkarmıştır. Yerli halklar savaş, köleleştirme ve hastalıkla silinmiş ya da diğer biçimlerde marjinalleştirilmiştir. Afrika'daki Avrupa pazarları yüzyıllar boyunca, esas olarak Britanya'ya yarar sağlayan köle ticaretinde yoğunlaşmıştır.

Tüccar kapitalizmi bir dünya pazarının başlangıcını oluşturdu ve on sekizinci yüzyıl ortasının sanayi kapitalizmine hayat veren birikmiş servetin sağlanmasına katkıda bulundu. Yani, iki buçuk yüzyıl önce Avrupa'da yeni bir toplum tipi; sanayi kapitalizmi gelişti ve o zamandan beri de esasen dünyanın tüm köşelerine yayıldı. Modern ya da sınai kapitalizminin kendi dokusu içinde inşa edilen şey, denetim ve etkiyi yabancı kıyılara doğru yaymak; yani emperyalizmdir. Yayılma güdüsüne yol açan birkaç tane önemli güç vardır ve çeşitli dönemler boyunca bunların biri ya da öteki ön planda olabilir. Ancak, tümü de kapitalizmin işleyişinden türedikleri için, genellikle ayrılmaz niteliktedirler.

Öteki kapitalistler ve/ya da uluslarla rekabet içinde yabancı

doğal kaynaklar üzerindeki kontrol; pamuktan boksite, petrolden bakıra vs.'ye kadar, üretim için gerekli olan garantili yaşamsal madde kaynaklarını elde etmek açısından gereklidir. Irak'a karşı başlatılan ABD savaşı ve bu ülke ile bölgenin politikası ile ekonomisini etkileme girişimi, bu durumun, dünyanın bilinen rezervlerinin yüzde 65'ine sahip olan Ortadoğu petrollerini denetim altına alma stratejisinin bir parçası olarak görülmemesi halinde anlaşılamaz. Birleşik Devletler halihazırda petrol ihtiyacının yarısından fazlasını, on yedi adet mineral ihtiyacının yüzde 100'ünü ithal etmekte ve daha birçokları için de ağır biçimde ithalata bağımlı bulunmaktadır.

Hep daha fazla biriktirmek üzere karları yatırıma dönüştürme zorlaması; sanayi kapitalizminin bu itici gücü ve firmalar arasında piyasa payı için yaşanan rekabet tarafından harekete geçirilen üretim, kapitalistleri yeni ürünler geliştirmeye ve içerdeki pazarlarını genişletmeye yöneltir. İç pazarlar bir kez doygunluğa yaklaştığı ya da ulaştığı zaman, kapitalistler gelişmeye başlayan durgunluğu alt etmek için yurtdışında karlı fırsatlar ararlar. Etkin talep karşısında oluşan sürekli yatırım ve üretim fazlası, kapitalizmin durgunluk eğiliminin bu temel nedeni, Marx tarafından sistemin bir karakteristiği olarak saptanmıştır.

> *"Eğer bu yeni birikim, kendi kullanımı açısından, yatırım alanları bulamaması nedeniyle, yani üretim kollarındaki bir artığa ve aşırı borç sermayesi arzına bağlı olarak, zorluklarla karşılaşıyorsa, bu borç verilebilir para sermaye bolluğu, yalnızca kapitalist üretimin sınırlılıklarını gösterir... aslında engel kendi genişleme yasalarına içkindir, yani sermayenin kendisini sermaye olarak gerçekleştirebilme sınırları dahilindedir" (Karl Marx, Kapital, cilt 3, 507).*

Yurtdışına yapılan yatırımlar aynı zamanda, yabancı ve/ya da iç pazarlara yönelik daha karlı üretim fırsatları yaratarak, düşük-

maliyetli emekten ve daha az sayıdaki çevresel kısıtlamadan yararlanma olanağı sunar. Birçok işlemin yurtdışında yapılması firmalara maliyetleri ve geliri, vergi yükümlülüklerini asgarileştiren biçimlerde çeşitli uluslararası acentelerine dağıtma fırsatı sağlar.

Kapitalizmin yirminci yüzyılda ortaya çıkmış olan tekelci evresinde, dev şirketlerin yurt içindeki ve yurt dışındaki daha büyük pazar payları için verdikleri mücadele, genişleme güdüsüne katkıda bulunan bir başka öğe olmuştur. Şirketler bu ihtiyacı beslemek üzere genellikle dış fonlamalara ihtiyaç duyarlar. Şirketler tarafından yaratılan artığın çoğu, reklamcılık ve promosyon ya da üst düzey görevlilere verilen muazzam miktarlardaki ücretler gibi, üretken olmayan biçimlerde harcanır. Örneğin, Wal-mart şirketinin CEO'sunun iki haftalık kazanç miktarı, bu şirkette çalışan ortalama bir işçinin tüm hayatı boyunca kazandığı miktarla eşdeğerdir (Paul Krugman, *New York Times*, 13 Mayıs 2005). Yani, şirketler hala içerdeki yatırımlarından kar elde etmekle birlikte, genellikle diğer şirketlerin üretimlerini ya da varlıklarını elde etmeye yönelik sermayeye de erişmek durumundadırlar. Bankerleri ve borsa yatırımcılarını çekebilmek için de önemli ya da potansiyel bir gelişme kaydetmek zorundadırlar.

Son olarak, çevrenin, merkezdeki kapitalist ülkelerin bankaları tarafından işgal edilmesi, yabancı yatırımlara katkıda bulunur ve yabancı yatırımcılarla onların yerli hakim sınıflar içindeki müttefiklerinin, elde etikleri karları merkez ülkelere geri transfer etmelerine yardımcı olur. Merkezin bankaları aynı zamanda, borç köleliğinin gelişmesini pekiştirerek, çevredeki özel ve kamusal organlara borç dağıtmayı da karlı bulurlar. Başlangıçtaki kredinin eşdeğeri olan faiz (artı ana paranın bir kısmı) hızla merkeze geri transfer edilirken, arkasında uzun-dönemli bir ödeme zorunluluğu bırakır.

Sömürgeci denetimin yaratılması, yükselen kapitalist merkezlerin yabancı kaynaklar ve piyasalar üzerindeki gücünü güvence altına alma yoluydu. Daha ileri sınai ve askeri güçlerin gerçek-

leştirdiği yayılma, yerkürenin çoğunun tam anlamıyla denetim altına alınmasına yol açtı. 1914 yılıyla birlikte, zengin ve sanayileşmiş ülkelerin sömürgeleri, dünyanın toprak yüzeyinin yaklaşık yüzde 85'ini kaplıyordu. (Ve insanlar bugünlerde sanki yenilenmiş bir emperyalist hamleden başka bir şeymiş gibi "küreselleşme" hakkında konuşuyorlar!) Yirminci yüzyıldaki Dünya Savaşları esas olarak dünyanın büyük güçler arasında paylaşılması sorusu üzerinden yaşandı. İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki acı mücadeleler ve savaşlar sömürgeci güçleri sömürgcsizleşmeye [dekolonizasyona] zorladı. Ancak, sömürgesizleşme sonrasında, kapitalist dünya ekonomisinin merkezindeki zengin uluslar çok daha azgelişmiş olan dünyaya hakim olmayı sürdürdüler. Sömürgecilik yıllarıyla resmi sömürgelerin politik bağımsızlıklarını kazanmaları ertesindeki yılların ortak özelliği, yoksul ulusların merkezin sermayesinin ihtiyaç ve isteklerine ekonomik tabiiyetiydi. Bu sömürgeci ve emperyalist egemenlik, çevre ekonomilerini öz-kalkınmayı felç eden biçimlerde çarpıttı. Daha yoksul ulusların bu bağımlılığının ana özelliği olan, zenginliğe, egemen güçlerin sermaye birikimini destekleyecek biçimde el konulması etkinliği, günümüze dek sürüyor. Sömürgesizleşmenin ardından, çevrenin yoksul ülkelerinin bağımlılığını sürdürmek ve denetlemek açısından yeni araçlara ihtiyaç duyuldu. IMF ve Dünya Bankası şimdi bir zamanlar sömürgeci işgal tarafından yerine getirilmiş olan rolün önemli bir kısmını üstlenmiş durumdalar, ama emperyal iradeyi güçlendirmek için hala silahlı kuvvetler de kullanılıyor.

Sermayenin küresel nüfuzunun, bir bütün olarak sistemin başarısı açısından taşıdığı önem, Joan Robinson tarafından düz bir biçimde belirtilmişti: "çok az kişi kapitalizmin yeni topraklara doğru yayılmasının... son iki yüz yılın 'büyük dünyevi büyüme dalgasının' ... kaynağı olduğunu inkar edecektir."[(2)] Ancak, kapi-

2) Joan Robinson, Rosa Luxemburg, *The Accumulation of Capital* (New York: Monthly Review Press, 1951) 28'e giriş.

talizme özsel olan bu yayılma neredeyse sürekli bir savaş hali yaratmakta ve çevre ekonomilerini, sistemin merkezinde üstenmiş olan şirketlerin ihtiyaçlarına tabi kılmaktadır. Dünya halklarının büyük bir bölümünü de son derece katı koşullar altında tutarak işlemektedir (aşağıya bakınız).

B. Kapitalizm ve İnsani Durum

Kapitalizm, bir dizi politik çeşitlemeyle birlikte, önceki tüm tarihte üretilmiş olandan daha fazla mal, icat, yeni fikirler ve teknolojik gelişmeler üretti. Sanayi kapitalizminin yaklaşık iki yüzyılı boyunca; ciddi durgunluklar, bunalımlar ve savaşlar gibi önemli istisnalar dışında, önde gelen kapitalist ülkeler neredeyse sürekli bir genişleme yaşadılar. Ama üretici kapasitelerdeki bu muazzam ilerleme ve gelişme, bu dünya üzerinde yaşayan insanların yaşam koşulları ve ilişkileri açısından ne yaratmış oldu? Bir yandan, dünya nüfusunun, anlamlı bir bölümü, belki de yüzde 20'si, eğitim, barınma ve çeşitli malları neredeyse istediği anda satın alma gücüne yönelik birçok fırsatın rahatlığı içinde yaşıyor. Ama bu genel olarak iyi durumdaki grubun içinde, en zenginlerin muazzam servet miktarlarını denetlemesiyle birlikte, son derece derin bir eşıtsiz zenginlik dağılımı mevcut. Dünyadaki en zengin 691 kişinin net 2.2 trilyon dolar değerinde; yani 145 ülkenin birleşik yıllık GSYİH' sına eşit olan; ve tüm Latin Amerika ve Afrika bir araya geldiklerinde ulaştıkları GSYİH'dan daha büyük bir serveti var! En zengin 7.7 milyon kişi (dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 0.1'i), 1 milyon dolardan daha fazla net mali değerle birlikte, yaklaşık 28.8 trilyon dolarlık bir serveti kontrol ediyor; bu miktar dünyanın tüm ülkelerinin yıllık gayrı safi yurt içi hasılasının yüzde 80'ine eşit. Bu miktar Birleşik Devletler dışarıda bırakıldığı zaman, dünyanın tüm ülkelerinin birleşik yıllık GSYİH'sından daha yüksek bir miktar. (Aslında ABD'nin GSYİH'sının yaklaşık yüzde 40'ını da kapsıyor.)

Muazzam miktarda üretilen ve birkaç elin avuçları içinde biri-

ken zenginliğe karşın, insanlığın gerçekte nasıl yaşamakta olduğuna; dünyanın lanetlilerine ait sayılar ve koşullara dair ayrıntılar, göz yaşartıcı.

Dünyadaki yaklaşık 6.3 milyar insanın:

- İnsanlığın yaklaşık olarak yarısı (üç milyar insan) kötü biçimde besleniyor ve kronik kalori, protein, vitamin ve/ya da mineral eksikliği çekiyor.[3] Daha birçoğunun "gıda güvenliği" yok, yani bir sonraki yemeklerinin nereden geleceğini bilmiyorlar. BM "sadece" 840 milyon insanın (zengin merkezi sanayileşmiş ülkelerdeki on milyon dahil) yetersiz beslendiğini tahmin ediyor, ama bu tahmin diğerlerinin çok altında.
- Bir milyar insan gecekondularda yaşıyor (kentlerde yaşayan yaklaşık üç milyar insanın yaklaşık üçte biri).
- İnsanlığın yaklaşık olarak yarısı, Birleşik Devletler'de günde iki doların satın alabileceklerinin altında yaşıyor.
- Bir milyar kişinin temiz suyu yok.
- İki milyar kişinin elektriği yok.
- İki buçuk milyar kişi sağlık hizmetlerinden yararlanamıyor.
- Bir milyar çocuk, dünya toplamının yarısı, yoksulluk, savaş ve (AIDS dahil) hastalıklar nedeniyle aşırı yoksunluk çekiyor.
- Zengin merkez ülkelerde bile, nüfusun anlamlı bir bölümü, güvencesiz hayatlar yaşıyor. Örneğin, Birleşik Devletler'de on iki milyon ailenin gıda güvenliğinin bulunmadığı ve dört milyon ailede (dokuz milyon kişi) bir kişinin öteki aile üyelerine yeterli yemek bırakmak için bir öğünü atladığı biliniyor.[4]

Sanayi kapitalizminin son iki buçuk yüzyılı boyunca ortaya çıkan insani durumun öteki yüzü, yüz milyonlarca insanın öldürüldüğü, neredeyse sürekli savaş hali oldu. İşgal, kölelik, soykırım, savaşlar ve sömürü kapitalizmin sürmekte olan tarihinin

3) Gary Gardner & Brian Halwell, Worldwatch Paper #150: Underfed and Overfed (Worldwatch Institute, 2000), http://www.worldwatch.org/pubs/paper/150.html.

4) Mark Nord, Margaret Andrews, & Steven Carlson, *Household Food Insecurity in the United States*, 2002, U.S. Department of Agriculture, http://ers.usda.gov/publications/fanrr35/.

parçalarıdır. Savaşlar kapitalist ülkelerin kendi aralarındaki egemenlik ve küresel pazarlara erişme kavgalarından, sömürgeleri ya da yeni sömürgeleri kendilerine tabi kılma girişimlerinden ve çoğu da sömürgeci işgal ve/ya da emperyal müdahalelerle derinleştirilen, halklar arasındaki etnik ya da dinsel farklılıklardan kaynaklandı. Kapitalizmin temel itici gücü olan sermaye biriktirme güdüsü, kapitalist ülkeleri yabancı pazarlara nüfuz etmeye ve pazar paylarını genişletmeye zorlamaktadır. Ancak, önde gelen emperyalist ülkelerin yurtdışında yatırım yapma güdüsünü politik ve askeri politikalarından ayırmak olanaksızdır; tüm çıkarlar son derece tehlikeli bir bileşim içinde iç içe geçmiştir. Savaş hali, Birleşik Devletler'in askeri gücünü kullanma hevesi ile birlikte, Soğuk Savaş sonrası dönemde de sürmektedir ve daha fazla sefalet potansiyeli dahi mevcuttur. ABD işgalinin sonucu olarak yüz bin Iraklının ölmüş olduğu yolundaki tahminler, bu ulusun üzerine düşmüş olan felaketin büyüklüğü hakkında biraz olsun fikir vermektedir.

C. Zenginlik ile Yoksulluk Arasındaki Bağlantı

Kapitalizmin kazanımları ile başarısızlıkları arasında mantıksal bir bağlantı mevcuttur. Dünya halkının büyük kitlesinin yoksulluk ve sefaleti raslantı, sistemin, şurasında burasındaki birkaç düzeltme ile ortadan kaldırılabilecek olan, istenmeyen birer yan ürünü değildir. Kapitalizmin ulusal ve uluslararası düzlemdeki işleyiş biçiminin dolaysız bir sonucu olan inanılmaz zenginlik birikimi, aynı anda dünya halkının büyük bir bölümü için sürekli açlık, yetersiz beslenme, sağlık sorunları, susuzluk, sağlıksızlık ve genel bir sefalet üretmiştir.

İnsanlığın bu denli büyük bir bölümünün zor yaşam koşulları kısmen ekonomik sistemin tam istihdam üretmemesi nedeniyle yaşanmaktadır. Tersine, kapitalizm Marx'ın yedek işçi ordusu olarak adlandırmış olduğu şeyi geliştirmekte ve korumaktadır; bunlar nüfusun güvencesiz, bazen çalışıp bazen çalışma-

yan büyük bir kesimidir. Bu işçilere mevsimsel olarak, düzensiz zamanlarda, geçici bir ekonomik büyüme yaşandığında, ordu için ihtiyaç duyulabilir ya da hiç duyulmayabilir. Zengin ülkelerde, işsiz ve eksik biçimde istihdam edilen yedek işçi ordusunun üyeleri, evsizlik de dahil zor koşullar altında yaşamakta olan, genellikle en yoksullardır. Varlıklarının ta kendisi bile, işçilerin daha alt katmanlarının ücretleri üzerinde aşağıya doğru bir basınç yaratır.*

Kapitalizmin çevresindeki ülkelerde böylesine büyük miktardaki insanı sefil koşullar altına tutan pek çok öğe iş başındadır. Öykünün bir kısmı geriye transfer edilen karlar, yeni yatırımları aştığı ve doğal kaynaklar, zengin merkez ülkeler adına sömürüldüğü zaman, çevre ülkelerinden elde edilen zenginliktir. Aynı zamanda, bankalar çeşitli ülkelere, çevreden, borç köleliği sistemi yoluyla daha da fazla zenginlik çekilmesiyle sonuçlanan krediler vermeyi zorlamaktadır. Dahası ve dahası, çevre halkları kendi kapitalistleri için olduğu kadar yabancı sermaye için de yedek işçi ordusunun üyeleri olarak hizmet görürler. Birçok eski sömürgenin emek güçleri kendi toplumlarının ve yaşam tarzlarının parçalanması yoluyla, bu amaç uğruna yaratılmıştır. Bunun elde edilmesinin bir yolu, insanları para ekonomisine katılmaya zorlayarak, vergi ödenmesi talebinde bulunulmasıydı. Geleneksel toprak kiralama örüntülerinden, özel mülkiyete dayalı bir başkasına doğru yaşanan değişim, sömürgeci güçlerin köylü ekonomilerinin koşullarını ortadan kaldırmasının bir başka yoluydu. Ve çevrede birçok insan topraktan kentlerin varoşlarına doğru sürüldükçe, işçileri emecek yeterli iş bulunmamakta, devasa bir insani kriz yaratılmaktadır.[5] Buna ek olarak, zenginlik-

---

*(Tam bir tartışma için, bakınız Fred Magdoff & Harry Magdoff, "Disposable Workers," *Monthly Review*, Nisan 2004. [Türkçe'de: Harry Magdoff, "Kullanılıp Atılan İşçiler", *Sömürgesiz Emperyalizm*, Devin Yayınları, 2005 içinde)

5) Bakınız Samir Amin, "World Poverty, Pauperization, & Capital Accumulation," *Monthly Review*, Ekim 2003, ve Fred Magdoff, "A Precarious Existence," *Monthly Review*, Şubat 2004.

le paralel giden güç, "ilkel" toplumlarda gerçekleşebilecek olan paylaşım ya da yeniden bölüşüm pahasına sürüp giden birikim lehindeki politik ve yasal sistemin arkadan idare edilmesine olanak sağlamaktadır. Kapitalist sistemin merkezindeki zengin ülkelerin serveti bugüne kadar ağırlıklı bir biçimde kaynakların ve zenginliklerin çevreden çekilip alınmasına dayanmıştır. Önde gelen küresel kapitalist yatırımcılar zengin sanayi ülkelerindedir, ama birikimleri tüm dünyanın sömürülmesine dayanır: Dünya Ölçeğinde Birikim (*Accumulation on a World Scale*), Samir Amin bu durumu ünlü kitabının başlığında böyle tarif etmişti. Merkez ülkeleri, çevre ülkelerine kendi ekonomik artıklarını, kendi yerel çıkarlarını ilerletmek için kullanma olanağı tanımak yerine, bu artığın bir bölümünü dünyanın geri kalanına nüfuz etmek için yatırıma dönüştürürken, bu süreçte kendi ana ülkelerinin politik düzeni ve ABD (ya da NATO) askeri gücü tarafından aktif biçimde desteklenirler. Bu da yoksul ülkelerin kendi potansiyel ekonomik artıklarını kendi toplumsal ihtiyaçlarını karşılamak üzere kullanamaması demektir. Bunun yerine bu artık, zengin ülkelerdeki hakim sınıfların kasalarına ve kısmen de yabancı sermayenin çıkarları ile uyumlu zengin komprador seçkinlerinin lüks mallarına doğru akar.

Sanayi kapitalizminin ilk yıllarında, çevreden elde edilen sermaye birikimi esas olarak değerli metallerin, daha sonra da, kendi arzı da karlı bir iş alanı haline gelen köle emeği ile üretilen tarımsal ürünlerin dolaysız talanı biçimini alıyordu. Daha sonra, petrol ve boksit gibi doğal kaynaklar da çekilip alınırken, krediler ve yatırımlar; birçok ülke için sürekli bir borç krizi yaratarak, karların sağlam para olarak elde edilmesiyle sonuçlandı. Kapitalizmin ilk evresinde merkezin "ana ülkeleri", çevrenin kendileriyle rekabet edebilecek tüm iş alanlarını tahrip etmek için ellerinden geleni yaptılar. Tıpkı, Hindistan dokuma sanayinin zorla tahrip edilerek Hintlilerin İngiltere'de üretilmiş olan malları satın almaya zorlanmalarında olduğu gibi.

Merkez ülkeler kapitalizmin ilk yıllarında kendi sanayilerini ve diğer iş alanlarını yurtdışından korumak için enerjik biçimde çalıştılar. Şimdi, bu olgun iş alanlarının sahip olduğu güç kuvvet ve çevreye daha etkin bir biçimde nüfuz etme ihtiyaçları, merkez devletlerdeki sermayenin, onların hükümetlerinin ve onların çıkarları için çalışan "uluslararası" örgütlenmelerin tümünün; ikiyüzlülükle, "yerli" sanayileri için hem içerde, hem de dünya çapındaki anlaşmalarla elde edilen bazı avantajları hala desteklerken, bir yandan da hep birlikte "serbest ticaret"i teşvik etmelerine neden olmaktadır. Sermayenin, mevcut küresel kapitalist genişleme dalgası içinde, büyük bir hareket derecesi kazanması ile birlikte, bir zamanlar merkez ülkelerde üretilmekte olan mallar, giderek daha fazla, düşük ücretli ülkelerde üretilmektedir. Bu durum iki amaca hizmet eder: Hala merkezde üretmekte olan rakiplerin fiyatlarının altındaki satışları mümkün kılmanın yanı sıra, çevre ülkelerinde anlamlı bir satın alma gücüne sahip bir sınıfın gelişmesiyle birlikte, ürünlerin şimdi üretilmekte olduğu ülkelerde ve bölgelerde de yeni pazarların açılmasını sağlar. Sömürülmüş ve düşük ücret ödenmiş emek tarafından üretilen, düşük-maliyetli mamul malların yurtdışından yapılan ithalatı, merkezin zenginliğini artırmanın ve yeniden üretmenin bir başka yolunu sunar.

Kapitalizm, ilk yıllardaki açık soygun ve sömürgeci egemenlikten daha olgun çeşidindeki emperyalist ilişkilere kadar uzanan çeşitli mekanizmalar yoluyla, merkezin zenginliğini ve çevrenin azgelişmişliğini yeniden üretmeyi sürdürür. Ayrıca her bir ülkede; çevrenin, yabancı banka hesaplarının ve ABD askeri gücüne yönelik bir inancın sahibi olan kapıkulu hakim sınıfının da aralarında bulunduğu bir sınıf yapısını üretmeyi ve yeniden üretmeyi de sürdürür.

Sürekli mevcudiyetini sürdüren bir yedek işçi ordusuyla, bu sınıf yapısının üretimi ve sürekli yeniden üretimi, kapitalizm altında her zaman anlamlı bir eşitsizliğin varolacağı anlamına ge-

Tablo 1. Birleşik Devletler'deki Net Zenginliğin Dağılımı (2001)

	Aile yüzdesi	Net zenginlik yüzdesi
En üst	%1	%33.4
En üst	%5	%59.2
En üst	%10	%71.5
Üst	%20	% 84.4
Alt	%80	% 15.5
Alt	%40	% 0.3

Kaynak: "Changes in Household Wealth in the 1980s and 1990s in the U.S.", Edward N. Wolff, der., *International Perspectives on Household Wealth* (Elgar Publishing Ltd., çıkacak), içinde.

lir. Hiyerarşi ve sınıfsal farklılıkların her düzeyde ve ezici sayıdaki insanın hiçe yakın bir etki gücüyle birlikte hakim olacağı anlamına gelir. Birleşik Devletler'deki zenginlik dağılımı eşitsizliğin boyutlarına işaret etmektedir. Halkın en alttaki yüzde 80'i en üstteki yüzde 1'in sahip olduğunun yarısından azına sahiptir ve hanelerin en alttaki yüzde 40'ı da toplam zenginliğin yüzde 0.3'ünü ellerinde bulundurmaktadır (tablo 1).

Farklılıklar ayrıca ülkelerin farklı bölgeleri ve farklı etnik grupları arasında da yaşanmaktadır. Örneğin, 2002 yılında beyazların ortalama aile net değerleri (88,000 dolar) Hispaniklerden on bir kat ve siyahlardan on dört kez daha fazlaydı ("Wealth gap among races widens in recession," *Associated Press*, 18 Ekim 2004). Beyaz ailelerin yalnızca yüzde 13'ünün sıfır ya da eksi net değeri mevcutken, siyah ve Hispanik ailelerin üçte birine yakınının hiçbir net zenginliği yoktu. 2000 yılında siyahların ve Hispaniklerin ortalama aile gelirleri beyazların yaklaşık yarısıydı. Ve emek gücü içinde beyazlardan anlamlı miktarda daha az siyah erkek bulunmaktadır; sırasıyla yüzde 74 katılım oranına karşı yüzde 67 katılım oranı (*2005 Economic Report of the Pre-*

sident, http://www.gpoaccess.gov/eop/).

İleri derecede gelişmiş kapitalist ülkelerle, çevrede bulunanlar arasındaki muazzam ulusal zenginlik farkı hakkında fazla şey söylemeye gerek yok. Ortalama gelişmiş ülke kişi başına GSYİH'sı yaklaşık 30,000 dolarken, bu rakam Latin Amerika ve Karayipler'de 6,000 dolar, Kuzey Afrika'da 4,000 dolar ve Sahra-altı Afrika'da 2,000 dolar civarında. Ama bu rakamlar en kötü sorunları gizlemektedir, çünkü kişi başına GSYİH Haiti'de 1,600 dolar, Etiyopya'da 700 dolardır ve Sahra-altı Afrika'daki altı ülkede ortalama kişi başına gelir 600 dolar ya da daha altındadır. Dünya nüfusunun yüzde 15'ine sahip olan zengin ülkeler dünya GSYİH'sının yüzde 80'ini üretiyor. Öte yandan, dünya nüfusunun yüzde 40'a yakınının bulunduğu en yoksul ülkeler zenginliğin yalnızca yüzde 3'ünü üretiyor.

D. Ekolojik Bozulma

Ekolojik bozulma birçok pre-kapitalist toplumda da yaşandı. Ama kapitalizmle birlikte, insan faaliyetinin yaratabileceği ekolojik zararı daha iyi anlamış olmamıza karşın, sorunun yeni bir boyutu mevcut. Ekonomik faaliyetin en önemli hedefi olarak kar ve sermaye biriktirme güdüsü, ekonomik çıkarların politik yaşam üzerinde icra ettiği denetim ve kapitalist ülkelerde geliştirilmiş olan ve insanların çevrelerini; yakın ya da uzak, kasten ya da değil, hızla değiştirmelerine neden olan birçok teknoloji, çevre üzerindeki olumsuz etkilerin kaçınılmaz hale gelmesi demektir. Suyun, havanın ve toprağın kirlenmesi sadece kar elde etme güdüsüyle örgütlenmiş olan üretim sisteminin doğal yan ürünleridir.

Kapitalist üretim ve değişim mantığı altında sanayiyi çevre üzerinde asgari etkide bulunacak yöntemler bulmaya zorlayacak ya da teşvik edecek hiçbir içsel mekanizma yoktur. Örneğin, mamul malları üretmek için kullanışlı bulunan yeni kimyasallar, insanlara ya da öteki cinslere zarar verip vermeyeceğine dair ye-

terli saptamalar yapılmaksızın, rutin biçimde çevreye zerk edilmektedir. Kömür yakan enerji istasyonları tarafından havaya salınan cıva, okyanusları olduğu kadar yüzlerce mil ötedeki gölleri de kirletiyor. Antibiyotiklerin rutin biçimde kötü kullanılması, fabrika çiftliklerin aşırı kalabalık ve sağlıksız koşulları altında tutulan hayvanların beslenmesiyle birleştiğinde, hastalık yapan organizmaların antibiyotiğe dayanıklı türlerinin gelişmesine neden oluyor. Bu, hayvan yetiştirmeye dair her türlü akla yakın ekolojik yaklaşımla tutarsız olan bir tekniktir, ama karları arttığı için kapitalizm açısından önem taşır. Buna ek olarak, Birleşik Devletler'de otomobil-merkezli toplumun gelişmesi devasa çevresel sonuçlar yaratmaktadır. Geniş banliyö alanları, bazen bir "megatropolis" biçiminde birleşerek, topluluklar arasındaki sınırları kısmen silmektedir. İşe arabayla gidip gelirken havaya savrulan yakıt, banliyöleşme öyküsünün yalnızca bir parçasıdır, bazıları kentte çalışırken, bazıları farklı banliyölerde çalışıyorlar. Sadece araba ile ulaşılabilen büyük mağazalardan alışveriş etmek ve çocukları okula ve oyuna götürmek anlamlı mesafeler arası ulaşımı gerekli kılıyor.

Küresel ısınma ile sonuçlanan iklim değişimi, tam olarak tahmin edilememekte, ama en olumsuz sonuçlarıyla birlikte, kaynakların sınırsız kapitalist sömürüsünün bir başka kötü sonucudur. Fosil yakıtları, fabrikalar, elektrik üretim tesisleri ve otomobiller ile kamyonlar tarafından büyük miktarlar halinde yakıldıkça, atmosferdeki karbon dioksit düzeyleri yükseliyor. Tedricen yaşanan ısınmanın, kutup buzlarının erimesi, yağış ve nehir akışlarındaki değişimler ve (Gulf Stream'in de bir parçası olduğu) thermohaline [tuzluluk ve ısıya bağlı olarak değişen deniz suyu yoğunluğunun, su kütlelerinin hareketlerini belirlemesi; ç.n.] taşıyıcısının kesintiye uğraması gibi öğelerle birlikte, aslında, ılık suları kuzey Atlantik'ten taşıyacak ve Kuzey Amerika ile Avrupa'nın ısınmasına katkıda bulunacak olan, oldukça hızlı bir değişime neden olacağı yolunda bazı kaygılar var (bakınız "The

Pentagon and Climate Change," *Monthly Review*, Mayıs 2004).

Kapitalizmin çevreye yönelik tehdidinin bunlara eklenen bir boyutu da batı düşüncesinde Tanrı'nın dünyayı insanlara sömürmeleri için vermiş olduğu yönündeki derin düşünce tarzıdır. Bu nosyon, *Yaratılış Bölüm 1*'in (1:28) aşağıdakileri içerdiği *İncil*'den köklenmektedir:

"Ve Tanrı onları [Adem ve Havva'yı] kutsadı ve onlara dedi ki, Verimli olun ve çoğalın, yeryüzünü doldurun ve denetiminize alın; denizdeki balıklara, gökteki kuşlara ve yeryüzünde yaşayan bütün canlılara egemen olun."

Birleşik Devletler'deki evangelik Protestanlar arasında, dünyanın sonunun yaklaştığına inanan, oldukça yeni bir öldürücü çevrecilik-karşıtlığı türü mevcuttur. Onlara göre, doğal kaynaklarımıza ve dünyanın yaşam destekleme sistemlerine ne olduğu aslında hiç de önemli değildir (Bakınız Bill Moyers, "Welcome to Doomsday" *New York Review of Books* 52, no. 5 [24 Mart 2005]).

E. Kaynak Sınırları

Doğası gereği büyümesi ve genişlemesi gereken bir sistem nihayetinde küresel doğal kaynakların sonlu olması gerçekliğiyle karşı karşıya kalacaktır. Su, hava ve toprak gezegen üzerindeki canlı yaratıklara; kirlilik, bu öğelerin çeşitli kirleticileri zararsızlaştırarak asimile etme ve ortadan kaldırma kapasitelerini aşmadığı oranda, iyi hizmet etmeyi sürdürebilir. Buna ek olarak, doğal kaynaklar üretim sürecinde de kullanılmaktadır; yakıt (petrol ve doğal gaz), su (sanayide ve tarımda), kereste ve kağıt için ağaçlar, demir ve boksit gibi çeşitli mineral depoları kullanılmaktadır. Ormanlar ve balıklar gibi bazı kaynaklar sınırlı sayıdadır, ama bunlar değişen koşullarla birlikte değişebilecek kadar esnek-planlı bir sistem içinde kullanıldıkları zaman, doğal süreçler yoluyla yenilenebilirler. Diğer kaynaklar, petrol ve doğalgaz, mineraller, bazı çöllük alanlardaki su kaynakları (tarih öncesinden beri depolanan su) bugün mevcut olan arz ölçüsünde sınırlıdır.

Kapitalistler faaliyetlerinde genellikle sadece kısa vadeyi dikkate alırlar; en iyisinden belki üç ya da beş yılı. Bu, öngörülemez ticari koşullar (iş çevrimlerinin evreleri, diğer şirketlerin rekabeti, gerekli olan girdilerin fiyatları, vs.) ve kısa vadeli karşılık arayışları içinde olan spekülatörlerin talebi nedeniyle, onların faaliyet göstermeleri gereken biçimdir. Bu durumda, kapitalistler, faaliyetlerinin doğal sınırları yokmuşçasına hareket ederler; sanki sömürülecek doğal kaynakların sonsuz bir arzı varmış gibi. Tek tek kapitalistler kar elde etme ve sermaye biriktirme hedefinin peşinde koşarken, bir bütün olarak topluma zarar veren kararları kolektif biçimde alırlar. Örneğin, birçok okyanus balığının, neredeyse tükenme noktasına varan azalışı, bu durumun iyi belgelenmiş örneklerinden birisidir. Bazıları; balık yakalama, işleme ve dondurma işlerinde fabrika boyutlarında faaliyet gösteren balıkçı motorlarının sahipleri için, avlarını azamileştirmek kendi kısa dönemli bireysel çıkarlarına uygun bir davranıştır. İnsanın açgözlülüğünün doğal sınırları mevcut değilken, denizlerin üretkenliği de dahil olmak üzere, birçok kaynak sınırlıdır.

Suyun, sulama amacıyla kullanılması, yalnızca son elli yıldır doğal sınırlarına ulaşmaya başlamış olan eski bir pratiktir. Bazı su kaynakları ile nehirlerin kapasitesi tam olarak sonuna varmıştır; Kuzey Çin'deki Sarı Nehir'den öylesine çok su çekiliyor ki, nehir çoğu yıl denize bile dökülemiyor. Daha derin kaynaklardan daha fazla su çekebilen güçlü pompaların kullanılmasıyla birlikte, su, yağmur sularının toprak tarafından emilmesiyle yenilenebilecek olan miktardan daha fazla kullanılıyor. Great Plains bölgesinin, Güney Dakota'dan Teksas Tavasapı'na [ileri doğru uzanan kara parçası; ç.n.] kadar uzanan bölümünün altındaki Oglala Akifer'inden yağmur suları ile yenilenebilecek olandan daha fazla su çekilmesine artık daha fazla devam edilemeyeceğine ve bu durumun giderek kullanılması imkansız olmasa bile, elverişsiz hale gelene kadar daha derin kuyular açılmasını gerekli kılacağına işaret eden ilk kimseler komünist olmakla suçlan-

mışlardı! Bu da ekonomik faaliyetin olası kaynak sınırlılıkları hakkında düşünmenin ne denli gayrı-kapitalist bir durum olduğunun bir işaretidir.

Yenilenebilir olmayan rezervlerin tükenmesinin ne kadar zaman alacağı, rezervin büyüklüğü ile kaynakların çıkartılmasının hızına bağlı. Bazı kaynakların yok edilmesi (çıkartılma hızının aynı kalacağı varsayımıyla) yüzlerce yıl daha sürebilecekken, petrol ve bazı mineraller gibi bazı önemli kaynakların sınırlarına varılması çok sürmeyecektir. Örneğin, mevcut petrol kullanım oranı veri alındığında, bilinen rezervlerin gelecek elli yıl içinde tükeneceği tahmin edilmektedir; rezervlerin yıllık çıktıya 2003 yılındaki oranı kırk bir yıldı, yani 1989'dan itibaren sayarsak, yaklaşık olarak kırk dört yıl (British Petroleum, *Statistical Review of World Energy 2004*, http://www.bp.com). Kullanılan demir çelik ürünlerinin temel bileşeni olan demir cevheri üretimi, 2003 ile 2004 arasında yüzde 16 arttı. Bugünden itibaren yılda yüzde 7 hızıyla arttığında, bilinen demir cevheri kaynakları yaklaşık altmış yıl içinde tükenecektir. Bakır kullanımındaki hızlı artış devam ederse, bilinen tüm rezervler altmış yıldan biraz daha fazla bir süre sonra tükenecektir.

Metaların nasıl dağıtılacağına piyasanın, yani piyasa içindeki güçleri sayesinde zengin olanların karar verdiği kapitalist bir sistem içinde, sınırlı doğal kaynaklar bakımından rasyonel bir öncelik belirleme yöntemi mevcut değildir. Yakın gelecekte petrol için tahmin edildiği üzere, kaynak çıkartma işlemleri yavaşlamaya başladığı zaman, fiyat artışları, yakın zamana kadar dünya kapitalizminin övünç kaynağı olan, merkezin orta-sınıf olduğu varsayılan işçileri üzerinde artan bir basınç oluşturacaktır.

F. İnsani Yüzlü Kapitalizmi mi? Reform ve Karşı-Reform

Kapitalist sistemin kaba işleyişinin yarattığı toplumsal ve ekolojik etkileri yumuşatmak için reformlara başvurulabilir. Elbette, merkez kapitalist ülkelerdeki işçilerin daha kısa çalışma sü-

resi ve haftası, sendika kurma hakkı, hükümet tarafından yürütülen bir sosyal güvenlik ve emeklilik sistemi, daha yüksek ücretler ve iş güvenliği yasaları gibi kazanımları dahil olmak üzere birçok reform gerçekleşmiştir. Çevre hakkındaki kaygılar ileri kapitalist ülkelerin birçoğundaki berbat hava ve su kalitesini iyileştiren yasalarla sonuçlandı. Ancak, merkez ülkelerde bugün görmekte olduğumuz gibi, sermaye açısından işçi sınıfının keskin mücadeleleri tarafından elde edilmiş olan kazanımları geriye çevirmek mümkündür. Sınıf mücadelesinin iniş ve çıkışları içinde koşullar kesin olarak sermaye lehine olduğu zaman, kazanımları geri çevirmeye ve bu kazanımları sermaye açısından asgari kısıt ve azami esnęklik yönünde aşağıya doğru ittirmeye yönelik girişimler olacaktır.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda, sistemi yok edebilecek olan devrimden korkan ve çeşitli ülkeleri ayaklarının üzerine dikmek için emeğin işbirliğine ihtiyaç duyan sermaye, Avrupa'nın büyük bir bölümünde bir refah devletinin; ücretli tatillerin, daha iyi ücretlerin ve hatta Almanya'da işçilerin yönetim kurullarına alınması gibi gelişmelerin önünü açtı. Birleşik Devletler'de ise refah devleti Roosevelt'in *New Deal*'i ile başladı ve buna 1960'larda yeni programlar eklendi.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, tüm sonuçlarıyla birlikte otomobilin ve banliyöleşmenin itkisiyle kışkırtılan ekonomiler hızla yeniden inşa edilirken, refah devletlerini fonlamak, emeğe daha yüksek ücret ödemek ve yine de büyük karlar etmeye yetecek kadar bol para vardı. Ekonomi hızla büyürken, vergiler de yeni programlara fon sağlamak üzere (fazla çaba gösterilmeksizin) arttı. 1960'lardaki toplumsal istikrar kaygısı ve özellikle Birleşik Devletler'de, Soğuk Savaş'a kitlelerin desteğini kazanabilme arzusu da, sosyal programlardaki artışın bir açıklamasıdır. Olup bitenler aslında, sınıf mücadelesinin politik ve ekonomik hakları için mücadele eden siyahların hareketleri gibi farklı biçimleriyle olduğu kadar, sendikal militanlıkla da ilgiliydi. Ancak

hep daha büyük şirketlerin oluşmasıyla birlikte, ülkeler arasındaki rekabet yoğunlaştı ve İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan, 1960'lara kadar sürüp gidene benzer bir hızlı ekonomik büyümeyi teşvik edecek yeni güçler ortaya çıkmadı.

1970'lerde ekonomik durgunluk başgösterdiği zaman, sermaye buna çeşitli şekillerde yanıt verdi. Kârları belirli bir düzeyde tutmak için yatırım stratejileri değiştirildi; yatırımlarda maddi mal üretiminden, hizmet sektörüne ve (çeşitli mali ürünler yaratan ve satan) spekülatif mali dünyaya doğru bir sapma yaşandı. Durgunlukla birlikte, kapitalist toplumlar, tüm bunalım dönemleri boyunca yaşandığı üzere, durgunluğun, militarizmin ve savaşların yükünü işçi sınıflarının (ve sömürgesel varlıkların) sırtına yüklediler. 1980'lerden itibaren toplumun en tepesindekiler, kurumlar vergisi ile zenginlerin sırtındaki vergileri azaltmayı hedefleyen sürekli bir sınıf savaşını başlattılar. Yine 1980'lerden itibaren; ve günümüzde de tırmanan bir biçimde, sermayenin kurulu çıkarları, mümkün olan en fazla sayıda işçi hakkının (yedek sanayi ordusundakilerin hakları da dahil olmak üzere) ortadan kaldırılmasına yönelik bir kampanya başlattı: refah programlarına saldırdılar, işçiler için sendikalaşmayı daha da zorlaştırıp işten atılmaları kolaylaştırdılar, emekliliğin kapsamını daralttılar, temel hizmetleri (okullar dahil) özelleştirdiler ve sosyal güvenliği özelleştirmeye giriştiler. Birleşik Devletler'deki muhafazakarlar hükümetin sosyal programlarını asla kabul etmiş değillerdi ve Franklin D. Roosevelt'in *New Deal*'i ve 1960'ların *Great Society* döneminde başlatılmış olan sosyal uygulamaları geriye döndürerek, ulusal hükümetin işçilerin haklarını savunmak açısından temel bir rol oynadığı dönemin gerisine dönülmesini açık bir hedef olarak ifşa etmişlerdi.

Kapitalizm tarafından cilalanan aç gözlülük, bireycilik ve rekabet işçilere ve yoksullara hizmet eden programların ortadan kaldırılmasının meşrulaştırılmasını görece kolaylaştırmaktadır. Yani, kapitalizm sadece kısa zaman dilimlerinde "insani yüzlü" ola-

bilir. Ilımlı kazanımlar elde eden reformlar gerçekten insanca bir toplum yaratılması için asla güvenilir değildir. Görebileceğimiz gibi, sermayenin emek karşısındaki göreli gücü arttığında karşı-reformlar gerçekleşecek ve yukarıdan sınıf savaşı norm haline gelecektir. Ama daha da önemlisi, eşitsizlik, yoksulluk ve sefaletle, çevresel bozulmasının yarattığı kötülükler, tıpkı önde gelen merkez ülkelerinin çevreye emperyalist ekonomik, politik ve askeri biçimlerde nüfuz etmelerinde olduğu gibi, kapitalizmin kendi doğasından fışkırmaktadır.

Bu kötülükler kapitalist sistemin DNA'sının bir parçası oldukları için yeni bir topluma ihtiyaç var. Kapitalizmden uzaklaşmak aslında bir tercih değil; çevresel kısıtlar ve yoksullaşmadaki artış toplumdaki bir değişimi zorlayacaktır. Gelecek yalnızca sınırlı olasılıklara işaret etmektedir; ya faşizme (barbarlığa) geri dönüş ya da insanlığın tümünün temel ihtiyaçlarını karşılayabilecek olan kolektif bir toplumun yaratılması.

3. Devrim-Sonrası Toplumların Başarısızlıklarından Öğrenmek

Kapitalizm açısından türe özgü olan sefaletin boyutları ve çevresel felaket tehdidi karşısında, ne yapılmalıdır? Bu soruya basit, dolaysız bir yanıt yakın zamanlarda Venezüella'daki kadınlar bankasının kurucusu Nora Castoneda tarafından verildi: "Bizler insanları hizmetine koşan bir ekonominin yerine, insanların hizmetinde olan bir ekonomiyi kuruyoruz." Bu tanımlama sosyalist amacın özü olarak görülebilir. Milyarlarca insanın umutlarını da yansıtıyor olabilir. Ancak, iki büyük sosyalist devrimin; Sovyetler Birliği ve Çin'deki devrimlerin yaşadığı gelişmeler, soldaki birçok insanı hayal kırıklığına sevk etmiş ve sosyalizmin geleceği konusundaki cesaretlerini kırmıştır.

Ne yazık ki, çoğumuzun basitleştirilmiş bir tarih bilgisi var ve yeni bir topluma giden yolun çelişkilerini küçümsüyoruz. Devrim-sonrası toplumlar önemli şeyler elde ettiler: tam istihdam,

kitlesel eğitim, herkes için tıbbi bakım, sanayileşme, daha uzun ömürler, çocuk ölümlerinde keskin düşüşler ve daha birçokları. Bunlar sosyalizm yolundaki ilerlemelerdi. Ancak oldukça kısa bir süre sonra her biri ne kapitalist, ne de sosyalist olan toplumsal sistemlere saptılar. Sonunda, her ikisi de kapitalizme giden yola sıkıca sarıldılar. Bu devrimler nasıl yoldan çıktılar ve burada radikal bir yol, sosyalist bir yol tutmaya yönelik yeni girişimler açısından öğrenilecek dersler var mı? Kesin yanıtlar vermek zor ve tüm yanıtları biliyormuşuz gibi davranmıyoruz. Ama başarısızlıkların anlaşılmasına yardımcı olabilecek çalışma ve analiz yolu notları düşmek isteriz.

Bizce, en önemlisi, sosyalist yoldan yaşanan sapmaların kaçınılmaz olmadıklarıdır; bunlar daha çok özgün tarihsel koşulların ve önemli ölçüde de eski sosyal grupların ve eski düşünme biçimlerinin ürünüdür. Kapitalist ideoloji varlığını sürdürmüştür ve birçokları, kendi çıkarlarının peşinde koşar ve devrilmiş olan eski yönetici sınıfın ahlakına yapışıp kalırken hiyerarşide yukarıya doğru tırmanma oyununu oynayan yeni yönetici sınıflara hizmet etmiştir. Açıkça ilan edilmiş olan gerçek demokrasi hedefi; yani halkın yeni toplumdaki politikaların ve pratiklerin oluşumunu belirlemeye yoğun biçimde dahil olması, eylemden çok sözde kalmıştır.

Devrim-sonrası toplumların en önemlisi olmasa bile belki de en önemli derslerinden birisi, sosyalizmin bir gecede kurulamayacağıdır; toplumsal yapıların ve insan bilincinin böylesine kapsamlı bir dönüşümüne giden yol gerçekten de çok uzundur. Aynı zamanda zorluklarla da doludur. Mao bunu basit ve açık seçik biçimde ortaya koymuştu:

> *Marksizm-Leninizm ve Sovyetler Birliği, Çin ve öteki sosyalist ülkelerin pratiğinin tümü de bize sosyalist toplumun uzun, çok uzun bir tarihsel aşamayı kapsadığını öğretiyor. Bu aşama boyunca, burjuvazi ile prole-*

tarya arasındaki sınıf mücadelesi sürer ve kapitalizm yolu ile sosyalizm yolundan "hangisinin kazanacağı" sorusu, kapitalizmin restorasyonu tehlikesi gibi, varlığını sürdürür. (Mao Tse Tung, "Kruşçev'in Sahte Komünizmi ve Bunun Dünya Açısından Taşıdığı Tarihsel Dersler Üzerine: SBKP Merkez Komitesi'nin Açık Mektubu Üzerine Yorum", 1964)

İleri derecede gelişmiş sosyalizme uzun geçiş, yeni bir ideolojiyle dolu gerçekten yeni bir kültür gerektirir. Kapitalist zamanların egemen düşünme biçiminin esaslı biçimde ters yüz edilmesi yeni bir toplumsal düzenin yaratılması için yaşamsaldır. Ancak, kapitalizmden köklenen ideoloji, değerler, etik ve egemen inanışlar güçlüdür ve bir gecede bir başka şeye evrilemez. Bizler bencilliği, aç gözlülüğü, bireyciliği ve insanın insanın kurdu olduğu bir rekabet ruhunu teşvik eden ve bunlara genellikle ihtiyaç duyan bir toplumda yaşıyoruz. Öte yandan, sosyalist bir toplum, tamamen farklı; tüm insanlara hizmet etmeye, hiyerarşiyi geçersizleştirmeye, statüler arasındaki farkları aşmaya ve eşitçiliğe doğru ilerlemeye odaklanan bir toplumsal pratiğe uyarlanmış kolektif bir ideolojiye ihtiyaç duyar ve bunun üretilmesine yardım eder. Marx bu tür değişimlerle ilgili zorlukları felsefi terimlerle ortaya koymuştu:

İnsanların koşulların ve yetiştirmenin ürünleri olduğunu ve bu yüzden de, değişen insanların değişen koşulların ve yetiştirmenin ürünleri olduğunu söyleyen materyalist öğreti, koşulları değiştirenin de insan olduğunu ve eğiticinin kendisinin de eğitilmesi gerektiğini unutur. Bu yüzden de bu öğreti toplumu, birisi toplumdan daha üstün olan iki parçaya ayırmak durumunda kalır. Koşulların ve insan faaliyetindeki değişimin ya da öz-değişimin birbirleriyle çakışması [Selbstverände-

rung] yalnızca devrimci pratik olarak algılanabilir ve rasyonel bir biçimde anlaşılabilir. (Karl Marx, Feuerbach Üzerine Tezler) [Belirtilmelidir ki, bu alıntının İngilizcesi'nde "insan" yerine kullanılmış olan "man-erkek" terimi Marx tarafından kullanılmamıştır. O, Almanca'da "kişiler" anlamına gelen ve hem kadınlar, hem de erkekler için benzer biçimde kullanılan "Mensch" diye yazmıştı.]

Yukarıdaki alıntıda kullanılan yaşamsal terim "devrimci pratik"tir. Devrimci pratik insanların yeni bir toplumun inşasındaki devrimci süreçlerle yoğun biçimlerde uğraşması çağrısında bulunur. Ve bu da, en azından, halkın önderleri eleştirme ve politik tartışmalardaki tam özgürlüğünün teşvik edilmesini gerekli kılar ve kılmalıdır.

A. Sovyetler Birliği Deneyimi

Sovyetler Birliği'nde sosyalist bir toplumun kurulmasındaki başarısızlığın altında yatan birçok neden bulunmaktadır. Sosyal refah açısından elde edilen büyük iyileşmelere ve etkileyici sanayileşmeye karşın; elbette Marx'ın savunduğu anlamda sosyalizme doğru giden açık seçik bir yol asla güçlü biçimde kurulmamıştır. Daha önce bu sayfalarda Sovyetler Birliği'nde gelişen ekonomik ve sosyal sorunlarla ilgili kavrayışımızı bazı detaylarıyla tartışmıştır.[6] Tüm tezleri ve tartışmayı tekrar etmeyeceğiz, daha çok, ara sıra daha önce basılmış olan makalelerden bazı özetlere başvurarak, kilit başlıklarla ilgili kısa bir özet sunacağız.

1917 devrimi dünyayı gerçekten de sarsarken, yeni devrim-

6) Bakınız "Perestroika ve Sosyalizmin Geleceği - Bölüm 2" ; "Are there lessons to be learned?"(Şubat 1991); "A note on 'Market Socialism'" (Mayıs 1995) ve Paul Sweezy, *Post-Revolutionary Society* (New York: Monthly Review Press, 1980 - Türkçesi, *Devrim Sonrası Toplumlar*, Kalkedon Yayınları, 2006, İstanbul).

sonrası toplum birçok tehlikeyle yüz yüze kaldı. Dört yıllık iç savaş Sovyet toplumunu kesintiye uğrattı, önemli miktarda altyapıyı tahrip etti ve büyük ölümler ve yıkımlar yarattı. Yeni devrimci toplum aynı zamanda büyük güçlerin; Birleşik Devletler'in, Büyük Britanya'nın, Fransa'nın vs., Bolşevik Devrimi'ni mezara gömme yönündeki yoğun arzusu ile de karşı karşıyaydı. Ve yine de, olağanüstü zorluklar karşısında kalan Sovyetler Birliği bir nefes alır almaz, büyük bir hızla halka eşit barınma, eğitim, tıbbi bakım, yaşlılara ve engellilere bakım haklarını sağlamak üzere harekete geçti. Batı'nın Büyük Bunalım'la cebelleştiği yıllarda tam istihdamın elde edilmesi ve korunması çarpıcı, aslında heyecan verici bir durumdur; bu yıllarda en zengin ülkelerde bile işsizlik tipik olarak emek gücünün yüzde 20 ile 30'su arasında seyrediyordu.

İkinci Dünya Savaşı sırasında bu sanayi için bir gelişme planı hazırlamak için ABD'deki makine aleti şirketlerine bir ziyarette bulunmuştum. Şirket sahipleri bana defalarca Bunalım'ın en derin dönemleri sırasında ayakta kalabilmelerinin Rusya'nın beş yıllık plan dahilinde yaptığı sipariş akışları sayesinde mümkün olduğunu bildirmişlerdi. Üstelik, Sovyetler Birliği kendi ayakları üzerinde ayağa kalkarak, geri, sınai bakımdan azgelişmiş bir toplumu ileri bir sanayi ülkesi; yalnızca İkinci Dünya Savaşı sırasındaki Alman istilası karşısında ayağa kalkmakla kalmayıp, Alman ordusunun nihai yenilgisinde temel bir rol de üstlenmiş olan bir ordu ve hava kuvvetlerini donatabilen bir ülke haline de dönüştürdü. Yine de, nihai sosyalist hedeften, esas olarak ayrıcalıklı bir bürokratik seçkinler grubunun ve çarpılmış bir milliyetçiliğin gelişmesi nedeniyle, oldukça ciddi biçimde sapılması erken bir tarihte yaşandı.

Bürokrasi ve Milliyetçilik

Rusya'daki devrim-sonrası toplum Marx ve Engels tarafından savunulmuş olan ilan edilmiş sosyalist idealin uzağına düştü.

Marx ve Engels yeni bir toplumun reçetesini yazmadıkları gibi; iktidarın üst sınıflardan alt sınıflara doğru transferi tamamen gerçekleşene kadar yaşanabilecek olan yenilgi ve zaferlere, kazanılan ve yitirilen savaşlara dair olasılıklar dahil olmak üzere, sosyalizm için verilecek olan mücadelenin maruz kalacağı sorun ve musibetleri de ayrıntılı biçimde tahmin etmiş değillerdi. Ancak kendi zamanlarının akımlarından bir şeyler öğrenerek ve halk cumhuriyetinin ilkelerini onaylayarak, nihai bir zafere yönelik inançlarını asla yitirmediler. Paris Komünü yalnızca kutlanmadı, Marx'ın *Fransa'da İç Savaş*'ında olduğu gibi inceleme altına da alındı. Engels'in bu makaleye yazdığı giriş Komün'ün açık seçik sosyalist nitelikte olan siyasetine işaret ediyordu. Ona göre, Komün'ün yeni efendiler haline dönüşebilecek olan bir önderliğin gelişmesi karşısındaki engelleri güvence altına alma girişimi, kritik bir öneme sahipti.

Komün, işçi sınıfının, iktidara bir kez geldiği zaman, eski devlet cihazı ile yönetmekle yetinemeyeceğini; bu işçi sınıfının, henüz daha yeni elde etmiş olduğu üstünlüğü bir kez daha yitirmemek için, bir yandan, önceden kendisine karşı kullanılmış olan bütün eski baskı cihazından kurtulması ve öte yandan da, kendisini, kendi vekilleri ve memurları karşısında güvence altına alması gerektiğini... daha en başından itibaren, anlamak zorunda kaldı.

Komün, devletin ve devlet organlarının toplumun hizmetkarlarından toplumun efendilerine [bu] dönüşümü; önceki tüm devletlerin yaşadığı bu kaçınılmaz dönüşüm karşısında, iki şaşmaz araçtan yararlandı: İlk olarak; idari, adli ve eğitsel tüm görevleri, aynı seçmenler tarafından her an geri çağrılma hakkına tabi bir biçimde, ilgili herkesin evrensel oy hakkı temelinde yapılan seçimlerle [seçilenlerle; ç.n.] doldurdu. Ve, ikinci olarak da, ast ya da üst tüm memurlara, diğer işçilerce alınan ücretler ödendi. ... Bu şekilde, temsili organlara gönderilen delegelerin yetkilerinin sınırlandırılmasının yanına, mevki avcılığı ve kari-

yerizme karşı da etkin bir engel eklenmiş oluyordu.

Sovyet Devrimi, tersine, Sovyet toplumuna hakim hale gelecek olan bir bürokrasinin büyümesine neden olan özgün koşullarla karşı karşıyaydı. Troçki'nin İç Savaş'ın sonundaki gözlemleri söz edilmeye değerdir:

> *"5 milyonluk Kızıl Ordu'nun hareketsizleştirilmesi bürokrasinin oluşumunda hiç de azımsanmayacak bir rol oynadı. Muzaffer komutanlar yerel Sovyetler'de, ekonomide, eğitimde önemli mevkiler elde ettiler ve her yerde iç savaşta başarıyı garanti altına alan rejimi sürekli olarak uyguladılar. Yani kitleler yavaş yavaş tüm yönlerden ülkenin önderliğine aktif katılımın uzağına doğru itildiler." (The Revolution Betrayed, Türkçesi: İhanete Uğrayan Devrim, Köz Yay., Mayıs 1980).*

Bürokrasi, Birinci Dünya Savaşı ve onu izleyen iç savaşın yaralarının sarıldığı katı ve zor zamanlarda bir kanser gibi büyüdü. Ekonomi ve toplum üzerindeki denetim, daha çok önceden devlet iktidarı üzerinde güçlü bir denetime sahip olan küçük bir azınlık tarafından yönetilen bir devlette yoğunlaşmıştı. Bunun yanı sıra, nüfusun seçkin bir bölümü; parti önderleri, sanayi şefleri, hükümet memurları, askeri memurlar, aydınlar ve sanatçılar, ayrıcalıklı bir katman oluşturacak biçimde geliştiler. Nüfusun katmanlaşması ve hiyerarşi, birikim örüntülerini etkileyecek ve yeni sosyal formasyonun yeniden üretimine katkıda bulunacak biçimde, zaman içinde ortaya çıktı. Katmanlaşma en üstteki ayrıcalıklılara; yalnızca gelirde değil, ama daha çarpıcı bir biçimde tıbbi bakım, eğitim, yaşam çevreleri (büyük kent daireleri ve kır evleri), tatil beldeleri, av sahaları, otomobiller ve mağazalarda ulaşılamayan gıda arzı açısından kalite farkı olarak da yarar sağladı. Doğal olarak, daha fazla tüketim seçkinlere yöneldikçe, nüfusun geriye kalanı için daha az ulaşılır hale geliyordu. Yüksek katmanların üyelerinin ayrıcalıkları ve gücü çocuklarına da

miras kaldı. Ancak, kapitalizmden farklı olarak, üretim araçlarının mirasa dayalı mülkiyeti yoktu.

Hiyerarşik komuta sistemi sivil yaşantının birçok cephesi üzerinde olduğu kadar bir bütün olarak ekonomi üzerindeki ağır denetimle birlikte yönetiyordu. Bu sistemin yaygın bürokrasisinin önde gelen özelliği katılık ve ayrıcalıklı kesimlerde hiç eksik olmayan güvenliksizlik duygusu; hapse girmemek bir yana, kişinin kendi çıkarlarını koruma ve kendi ayrıcalıklı konumunu yitirmeme ihtiyacıydı. Hiyerarşi kural olarak, kurumlara, sanayi işletmelerine ve sanayi sendikalarına nüfuz etti. Böylece, Sovyet sistemi kendi çelişkilerini üretti: kitlelerin çok uzağında faaliyet gösteren ve üretim ile dağıtımın etkinliğini artırmak için tasarlanan ekonomik ve politik reformları sabote edecek kadar katı ve güçlü bürokratik bir yapı. Bu gelişmelerle birlikte, nüfusun geniş kesimleri, cumhuriyetler ve bölgeler arasında yaşam koşulu farklılıkları yaratıldı. Her bir cumhuriyetin içinde, üst ve orta katmanlar daha yüksek statü ve Batı'nın üst ve orta sınıflarınınkine benzer bir yaşam biçimi için gayretli bir mücadeleye tutuştular.

Sosyalist ilkelerden ikinci temel kopuş milliyetçilik sorunu üzerinden cereyan etti. Ondokuzuncu yüzyılda Çarlar enerjik biçimde, farklı etnik nüfusları kapsayan uluslardan oluşan yaygın alanlar elde etmişlerdi. Çarlar ve soyluluk bir imparatorluk inşa etmişlerdi. Komünist Parti önderleri Çar'ın devrilmesinin ardından bu sorunu nasıl ele alacakları konusunda görüş farklılıklarına sahiptiler. Sosyalistler olarak ne yapılmalıydı? Lenin kendi konumunda ısrarlıydı: herkesin ayrılma hakkına sahip olduğu bir devletler federasyonunun yaratılması. Üstelik, anayasa Sovyetler Birliği başkanlarının bir milliyetten ötekine rotasyonunu güvence altına alacaktı. Stalin, Lenin'in politika önerilerini romantik öneriler olarak küçümsedi. Sonuç, Rusya'nın merkez ve Ruslaştırmanın kural haline geldiği bir federasyondu.(7)

---

7) Lenin'in bürokrasi ve milliyetçilik konusundaki görüşleri için bakınız Moshe Lewin, *Lenin's Last Struggle* (New York: Monthly Review Press, 1983).

Tablo 2. Kişi Başına Gayrı Safi Yurt İçi Üretim, 1990
(Endeks Sayıları Rusya'ya Görelidir)

Rusya Federasyonu	100
Azerbaycan	60
Kırgızistan	46
Tacikistan	39
Türkmenistan	47
Özbekistan	55

Kaynak: A. Maddison, *The World Economy: A Millennial Perspective* (OECD, 2001)

Bunu izleyen ekonomik gelişme Rusya'nın hakim statüsünü yansıttı. Devrimden sonra, Sovyet Ortadoğusu'ndaki cumhuriyetlerle Asya'daki cumhuriyetlerin birçok bakımdan anlamlı biçimde ilerledikleri doğrudur. Örneğin, Sovyet Ortadoğusu'ndaki cumhuriyetler yaşam standartları, eğitim ve kültürel hizmetler açısından sınırın öteki tarafındaki aynı etnik kökenli halkların çok daha ilerisindeydiler. Benzer biçimde, ilerleme Asya'daki Sovyet Cumhuriyetlerine de yayıldı. Yine de, merkezle çevre arasında önemli farklar kaldı. Sovyetler Birliği'nin bir istatistik el kitabı, 1987'de; devrimden 70 yıl sonra şöyle bildiriyordu: "ülkenin tümü için öğrencilerin yüzde 21'i... merkezi ısıtması olmayan, yüzde 30'u su sistemi olmayan ve yüzde 40'ı lağımı olmayan okullardalar." (The USSR in Figures for 1987 [Moscow: *Finansy I Statistika, 1988*]). Bizce, bu başarısızlıklar, Rus merkez tarafından benimsenen önceliklerin boyutlarına işaret etmektedir. Yani, örneğin, Türkistan'da, doğum hastanelerinin, çocuk koruma evlerinin ve çocuk hastanelerinin yüzde 60'dan çoğunun akar suyu ve hastanelerin yaklaşık üçte ikisinin iç boru tesisatı yoktu (Nikolai Shmelev and Vladimir Popov, *The Turning Point* [Doubleday, 1989]). Devrim, eski sömürge bölgelere anlamlı faydalar sağlamıştı, ama merkezle çevre arasında önemli farklar vardı. Resmin tamamı Sovyet iktidarının yetmişinci yılından sonra Rus-

ya'nın brüt kişi başına hasılası ile birkaç Asya cumhuriyetininkini karşılaştıran şu tablo tarafından gösterilmektedir (tablo 2).

Rusya ve eski Çarlık sömürgeleri arasındaki farklara ek olarak, Rusya'nın kendi içinde de; Moskova ile geri kalmış bölgelerdeki yaşam standartları ve yaşam kalitesi açısından da önemli farklar vardı.

Planlama ve Sovyet Ekonomisi

Sovyetler Birliği'nde, yirminci yüzyılın daha sonraki bölümünde krize neden olan sorunların çoğu, ekonomi ile ekonominin devrimin ilk yılları sırasındaki örgütlenme biçimi ile bağlantılıdır. Sovyetler Birliği'nin merkezi planlama kullanımı konusundaki zorluklarından şikayet etmek yaygın bir davranıştır. Büyük ve karmaşık bir ülkede planlı bir ekonomiye sahip olunmasının imkansız olduğunu ileri sürenler bile mevcut ve bazıları bir alternatif olarak "piyasa sosyalizmi"ni öneriyorlar (aşağıya bakınız). Ancak, ekonomik başarısızlık planlamanın kendisi değildi, daha çok; benzersiz koşullar altında gelişen ve ilk devrimciler tarafından hayal edilenden son derece farklı bir yön kazanan Sovyet planlamasının özel niteliklerinden köklenmişti. Sovyetler Birliği'nde olan olup biten şey, özünde, gerçekçi bir plana sahip olmayan bir planlamaydı. Sovyetler Birliği 1920'lerde bunu başlattığında hırslı bir merkezi planlama ve kitlesel sanayileşme başlatmak zorunda değildi. Önderliğin, Buharin tarafından başı çekilen önemli bir bölümü, daha yavaş ve daha tedrici bir seyri savundular. Ama, bir kez karar verildiğinde, olağanüstü sınırlı koşullar altında inanılmaz hızlı bir ekonomik büyüme başlatma biçimindeki başlangıç hedefini, bazı sonuçların izlemesi kaçınılmazdı: bu sonuçlar, devletin ekonomik rolünde büyük bir artış, karar alma süreçlerinin olağanüstü yoğunlaşması ve halkın katı biçimde sıkı bir disiplin altına alınmasıydı. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı sahneyi Sovyetler Birliği'nde; ekonomik, toplumsal ve politik olarak yaşanacak olan şeylere hazırladı. Uluslararası

durum veri olmak üzere her ikisi de önemli olan hızlı sanayileşme ve güçlü bir savunma kapasitesinin inşası biçimindeki ikili hedefler 1928'deki birinci plandan itibaren Sovyet düşüncesine hakim oldu. Verili insani ve doğal kaynaklarla açıkça hırslı; ve kitlelerin yaygın katılımı ile geliştirilmemiş olan bir planı yürütme girişimleri, rutin bir tehdit ve baskı kullanımına yol açtı.

Ekonomi hızlı bir büyüme oranını sürdürebildiği sürece, çelişkilerin kaynama ve patlama noktasına erişmesini engelleyebilecek yeterli hareket alanı mevcuttu. Ancak büyüme oranı yavaşladığı ve nihayet ekonomi 1960'larda durgunlaşmaya başladığı zaman; ki 1980'ler köklü bir krizi başlattı, sonuçta haydutça bir kapitalizm biçiminin yeniden kurulmasına neden olan bir yapı ortaya çıktı. Fakat; 1928'de tutulabilecek olan yollardan sadece birisini oluşturan, ama 1930'lar ve 40'larda iyi bir performans gösteren katı bir hiyerarşik denetime sahip zora dayalı bir komuta ekonomisi daha sonraki yıllarda neden durgunlaşmaya başlamıştı? İlk yıllarda, kentlerde bol emek kaynakları mevcuttu ve bundan daha fazlası da tıpkı geniş doğal kaynaklar gibi tarımsal bölgelerden elde edilebiliyordu. Bu durumda hem insani, hem de doğal kaynakların kullanımını koordine eden güçlü hükümet kontrolü ile birlikte, istihdamda ve üretimde hızlı büyümeye neden olan fabrikaların inşaatı örgütlenebiliyordu. Milliyetçililik çağrıları ve devrimin idealleri de, özellikle ülke savaş tehdidi ve gerçekliği ile karşı karşıya kaldığı zaman, bu gelişmenin esin kaynaklarından birisi oldu.

Ancak, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki yeniden inşa bir kez sona erdiği zaman, yüksek büyüme oranlarını neredeyse tüm ekonomik kararları kontrol etmeye çalışan bir merkezi komuta ekonomisini kullanarak tekrarlama yolunun önüne bir dizi engel çıktı. Bu durumda, önceden kullanılan prosedürler kısırlaştılar. Birincisi, çalışma yaşındaki nüfusta göreli olarak daha düşük bir artış vardı (İkinci Dünya Savaşı'nda çocuk büyütme yaşındaki insanların büyük miktarda kaybolması ve doğum ora-

nındaki genel düşüş nedeniyle). İkincisi, çalışma rezervlerinin kolayca tüketilmesi nedeniyle, hammaddelerin çıkartılmasında büyüyen zorluklarla karşılaşıldı. 1974'de, çoğu kişi Sovyetler Birliği'ndeki bir sosyal ve ekonomik krizin varlığını kabul etmeden önce, Moshe Lewin şöyle yazıyordu:

> *Belirli bir zaman için [resmi çevrelerde] fark edilmeyen şey 1960'ların başlarında ekonomik mekanizmada ortaya çıkan kendi kendisini-bozan özelliklerdi. Birikime ve yatırıma adanmış olan büyüme araçları ironik bir biçimde düşen yatırım karşılıklarına ve küçülen bir büyüme oranına neden oldular.Araştırmalar büyüyen işlem maliyetlerinin tüm süreci yavaşlattığını ve izlenen stratejilerin göze batıcı bir biçimde kısırlaştığını ve acilen revizyona gerek olduğunu gösterdi. Başarının temel sırrı olduğu varsayılan ağır sanayi yatırımlarına tek taraflı olarak tanınan öncelik, devasa miktarlarda emek gücü enjeksiyonları ve baskıcı politik basınçla birlikte, bu yavaşlamanın öğeleri olarak görüldü. Yine de bunların arkasındaki dogmalar ve pratikler çeşit çeşitti. Göreli olarak daha fazla ürünün tüketime yarar sağlayacak yerde, ağır sanayiye hizmet etmesiyle birlikte, ağır sanayi yine, tüketim pahasına savurganca şımartılmaya devam edildi. 'Üretim için üretim' elbette Sovyet ekonomisinin konumunu ifade etti ve ne yaşam standardı, ne de ulusal gelir bundan yeterince yararlandı. (Moshe Lewin, Political Undercurrents in Soviet Economic Debates [Princeton University Press, 1974])*

Bir ekonomi gelişirken, genellikle daha fazla yatırım eskimiş ya da atıllaşmış aletlerin yerine daha iyi yeni makinelerin konulmasına ayrılarak, daha yüksek emek üretkenliği oluşmasına neden olur. Ancak, büyümeyi sürdürmenin bir yolu olarak yeni te-

sisler inşa etmek ve bunları teçhizatlandırmak üzerine yapılan Sovyet vurgusu eski fabrikaların ihmal edilmesine neden oldu. İşçiler, teçhizatlardaki arızaların neden olduğu sık iş duraksamaları ile birlikte, etkin olmayan ve atıllaşan araçlarla faaliyet göstermeyi sürdürmeye zorlandılar.

Sovyet ekonomisindeki etkinlik, enerjinin çok farklı yönlere dağılması nedeniyle, beklendiği gibi artmadı; sendika başkanları zaten varolan fabrikaların etkinliği ile değil, kaç tane fabrika kurabildikleri ile yargılandılar. Yani, yatırımlarda çoğunlukla başlanan işi bitirecek kaynak bile yokken, yeni fabrikalara öncelik verildi. Planlamacılar ve sendika yöneticileri, neyin kimin için üretilmesine ihtiyaç bulunduğu konusunda mantıklı belirlemeler yapıp, sonra buna göre yapılması gereken en iyi şeyin ne olduğunu saptamadılar. Bunun yerine, büyük fabrika inşa etmek bir ideolojiye dönüştü.

Fabrikalar genelde Ford Motor şirketinin, her sendikanın ürettiği şey için gerekli olan tüm farklı bileşenleri; cam, rulman, çelik vs. imal ettiği, eski ilkesine dayalı biçimde işliyordu. Bu üretim örgütlenmesi biçimi ile çok fazla potansiyel etkinlik kaybı olmaktadır, çünkü çok sayıda olası tedarikçi mevcut olmadığında, bir sektörde ortaya çıkan bir üretim sorunu, sadece bir parça eksikliği yüzünden tüm sendikayı durdurabilir. Sovyet ekonomisinde öteki namlı etkin olmayan işleyiş biçimleri de vardı. Kırsal alanlarda tahıl depolamak için yeterli silo olmaması, bir sürü israfa neden oldu. Ve kentle kır arasında düzgün yolların olmaması mal taşımacılığını yavaşlattı.

Açıkçası, Gorbaçov öncesindeki ekonomik kriz rastlantısal bir fenomen değildi. Söylendiği gibi, Sovyet ekonomik sistemi, harekete geçirilebilecek bol kaynaklar mevcut olduğu sürece büyüme üretebiliyordu. Ancak kaynakların tükenmesiyle birlikte, kumanda ekonomisinin sihri de buhar olup uçtu. Sovyet gelişmesinin ilk evrelerinde tercih edilmiş olan; ağır sanayinin sürekli büyümesine dayalı, sürekli bir kumanda ve kontrol ekonomi-

si ve aynı anda çeşitli ayrıcalıklar ve cömert avantalarla geniş ve güçlü bir bürokrasi geliştirmiş olan bir sistemin değiştirilememesi, başka çıkış yolu kalmaması anlamına geliyordu.

Stalin'in ölümünden sonra, bir dizi çözüm tartışıldı ve girişimlerde bulunuldu. Ama ihtiyaç duyulan şey mevcut sistemin; Marx'ın belirtmiş olduğu devrimci eylemle altüst edilmesiydi. Girişilen ve planlanan reformlar sabote edildi, çünkü bunlar sanayi önderleri ile diğer ayrıcalıklı kesimlerin işlerini ve statülerini tehdit ediyordu. En üsttekiler arasında kendileri ve çocukları açısından zenginliğe ve güvenliğe uzanan bir yol olarak üretim araçlarının özelleştirilmesi yönünde artan bir ilgi olduğundan da kuşku duyuyoruz.

B. Çin Deneyimi

Çin Komünist Partisi önderliğindeki Kızıl Ordu, 1949'da Pekin'e girdiği zaman, sosyalizme doğru uzanan yolu yaratmak için gereken çalışma Herkül'ün gücünü bile aşar nitelikteydi. Ülkede büyük bir açlık hüküm sürüyordu. Gandi, "Yoksulluk şiddetin en kötü biçimidir" derken hiç kuşku yok ki bu türden bir yoksulluktan söz ediyordu. Tüm hastalık tipleri yaygınken hiçbir sağlık bakım sistemi yoktu. Kitleler cahildi. Eğitim asgari düzeydeydi. Bütün bu cehennemsi koşullar şaşırtıcı bir sonuç üretmek üzere bir araya geliyordu: o dönem Çin'deki yaşam süresi beklentisi otuz beş yıldı!

İnsan ihtiyaçlarının karşılanması temel öncelik halini alırken, yeni rejim eski toplumu baş aşağı çevirdi. Ulus çapında bir sağlık sistemi kuruldu ve yaygın hastalıkları büyük ölçüde azaltan ve bazen de ortadan bile kaldıran kampanyalar başlatıldı. Eğitim hizmetleri yaygınlaştırıldı ve yaygın bir okuma yazma seferberliği ile cahillik büyük oranda ortadan kaldırıldı. Iron Rice Bow ["Demirden Pirinç Kasesi"]; yani devlet işletmelerinde ömür boyu garantili istihdam ve güvenceli bir emeklilik ikramiyesi başlatıldı. 1950'lerin başlarında, bütün köylülerin, Bill Hinton'dan

alıntı yapmak gerekirse, "en değerli ve temel üretim aracında, toprakta" bir payları vardı. Halkın yaşantısını iyileştirmeyi amaçlayan bütün bu çabalar çarpıcı bir sonuç verdi ve ortalama yaşam süresi beklentisi 1980'de altmış beş yıla çıktı!

Ancak, anlamlı bir demokrasinin yokluğunda radikal sosyal kazanımlar bürokrasinin büyümesi ve güçlenmesinin olanaklarını yarattı. Mao Tse Tung o yıllardaki bütün yazılarında sadece astlarına karşı komutanlar gibi davranmakla kalmayıp kendileri için de özel ayrıcalıklarla elde eden yeni bürokrasiye çatıyordu. Mao sürekli olarak tehlikeleri açıkladı. Mao'nun yakın çalışma arkadaşı, Çu En Lay tehlikeyi şöyle tarif ediyordu:

> *Devrilmiş olan toprak sahipleri sınıfı, burjuvazi ve diğer sömürücü sınıflar Sosyalist toplumumuzda, uzunca bir süre, güçlü ve kuvvetli olarak varlıklarını sürdüreceklerdir; onları hiçbir koşulda hafife almamalıyız. Aynı zamanda, yeni burjuva öğeleri, yeni burjuva entelektüeller ve diğer yeni sömürücüler, toplumda, Parti'de ve hükümet organlarında, ekonomik örgütlenmelerde ve kültürel ve eğitim departmanlarında dinmek bilmeksizin üretilecektir. Bu yeni burjuva öğeler ve diğer sömürücüler dur durak bilmeksizin, yüksek önderlik örgütlenmeleri içinde koruyucular ve ajanlar da bulmaya çalışacaklardır. Eski ve yeni burjuva öğelerle, diğer sömürücüler, Sosyalizmin karşısında ve kapitalizmi geliştirmek için durmaksızın ellerini birleştireceklerdir. ("Report on the 'Work of the Government, 30 Aralık 1964," Maurice Meisner, Mao's China and After [Free Press, 1986]'den alıntı.)*

Aslında, Mao'nun da işaret ettiği gibi, Komünist Parti'deki bazı yüksek görevliler bile "kapitalist yolu" tutmak istiyorlardı. Mao'nun Kültür Devrimi'ni (1966-1976) başlatmaktaki amacı,

toplumun tüm kesimlerinden milyonlarca insanı; aydınları ve sanatçıları olduğu kadar işçiler ve köylüleri de, Parti içinde kapitalizmin restorasyonu yanlısı olan güçlere karşı verilen mücadelede harekete geçirmekti. Çin ve Birleşik Devletler'deki çoğu aydın arasında, Kültür Devrimi, insani olmayan bir kaos çağı olarak görülür. Kültür Devrimi'nin, (bazıları, muhtemelen saldırı altında olanlar tarafından kitleleri şaşırtmak amacıyla örgütlenmiş olan sahte Kızıl Muhafızlar olan) çeşitli Kızıl Muhafız fraksiyonları ve öldürmeler dahil olmak üzere, insanlara yönelik abartılı ve insani olmayan örneklerle birlikte kaotik olduğu doğrudur. Öte yandan, kırsal alanlarda bu dönem yaygın biçimde daha olumlu bir ışık altında görülür; altyapının birçoğunun inşa edildiği ve kırda yaşayan büyük insan kitlesinin sorunlarına önem verildiği bir çağ.

Çin'in ekonomik ve toplumsal gelişimindeki büyük değişim; aslında, geriye dönüş, Mao'nun ölümünden iki yıl sonra, 1978'de, yüksek parti görevlilerinin, devrimin temel özelliklerinden sapan esas reformları başlatmalarıyla gerçekleşti. (Bakınız William Hinton, *The Great Reversal: The Privatization of China, 1978–1989* [Monthly Review Press, 1990].)

Bizler ne yeni istikametin mimarlarının psikolojik ya da kişisel amaçlarına tanı koyma isteğinde ve yeteneğindeyiz ne de yukarıda Çin Devrimi'nin 1949 sonrasında gerçekleşen tüm iniş ve çıkışlarını özetlemeye çalıştık. Açık seçik hale gelmiş olan şey parti önderliği içinde toplumun yapısı ve gelişme stratejisine dair keskin farklılıkların uzun zamandır mevcut olduğuydu. Bir yanda

(a) Doğu kıyısındaki alanları etkin biçimde kontrol eden ve buralara yatırım yapan yabancı emperyalistlerle kapışmak;

(b) eski feodalci kültürden kaçmak;

(c) köylülere yapılan yardıma öncelik vermek; ve

(d) ulusal azınlıklara fazladan dikkat sarf ederek, Han şovenizmini alt etmek isteyenler bulunuyordu. Öte yanda ise Çin'i sanayileşmeye ve gelişme hızına öncelik vererek büyük bir güç ha-

line getirmek isteyenler yer alıyordu.

Çin üzerine uzmanlıkla yazmıyoruz. Yukarıdaki tanımlama, yakın geçmişi, özellikle de "reformcu" liderlerin "Çin yüzlü sosyalizm" teriminin üzerine yaslandığı ilan edilmiş amacı okuma biçimimizdir. Geriye dönüşün önemli özelliklerine dair daha fazla bilgi ulaşılır hale gelmektedir. Devrimin temel hedeflerinden birisi eşitlikçi bir toplum yaratmaktı. Ve bu da gerçekten de ilk otuz yılın yönelimi oldu. Deng Xiaoping'in "zenginleşmenin şerefli bir iş" olduğunu iddia ettiği "Çin yüzlü sosyalizm", hızla Mao'nun korktuğu "kapitalist yol"a doğru ilerledi; hem de kapitalizmin, yukarıda 2. bölümde tartışılan en olumsuz çevresel ve toplumsal yönlerini tam hızla gerçekleştirerek.

Çin'in tuttuğu yeni yol aslında üretimde ve toplam ulusal gelirde olağanüstü hızlı bir artışla sonuçlandı. Çoğunluk bu yüksek ekonomik büyümeden dışlanmasına karşın, büyümenin devrimci, "reform"-öncesi dönemde geliştirilmiş olan altyapı sayesinde yaşandığı hatırlanmalıdır. Büyüme aynı zamanda, esas olarak olağanüstü düşük-ücretli, disiplinli Çinli emeği temelinde süper karlar elde eden yabancı sermaye tarafından finanse edilen devasa ihracat artışı (1990'da 0.6 trilyon dolardan 2003'de 4.3 trilyon dolara) ile mümkün olmuştur. Emek-tasarruf eden makinelerdeki yüksek sermaye yoğun yatırımlar stratejisi altında, "1993/2004 arasında sanayideki yıllık ortalama yüzde 11.2'lik katma değer artışının yüzde 90'dan fazlası istihdam artışından çok emek üretkenliği artışı biçimindeydi" (Dünya Bankası, *China Quarterly Update*, Nisan 2005). Temelde ihracat için üreten otomize sanayilerde yoğunlaşan yüksek ekonomik büyüme oranları ve güçlü militan sendikalarda örgütlenemeyen işçilerle birlikte, yaratılan zenginlik fazlaca aşağıya doğru yayılmadı. Ortaya çıkan sonuç, çok zengin bir üst katman ile rahatı yerinde bir orta sınıfın, eski eşitlikçi düzenin yerini alması oldu ve geriye kalanlara da, yoksulluk, güvencesizlik, işsizlik ve eğitim ve sağlık hizmetlerindeki gerileme düştü. Geriye dönüşün

Tablo 3. Çin ve Birleşik Devletler'de Beşli Gelir Dağılımı (1998)

	Toplam Ulusal Gelir Yüzdesi	
Beşli Nüfus Dilimi	Çin	Birleşik Devletler
En düşük	5.9	3.6
İkinci	10.2	9.0
Üçüncü	15.1	15.0
Dördüncü	22.2	23.2
En yüksek	46.6	49.2

Çin'den veriler Dünya Bankası Dünya Gelişme Endeksi (WDI) veritabanı ve Birleşik Devletler için Money Income in the United States: 2001 (U.S. Census Bureau, 2002), 60–218,http://www.census.gov/prod/www/abs/income.html.

geniş yoksul kitlesi üzerindeki etkisi nihayet resmi çevrelerce de fark edilmektedir. Çin Maliye Bakanlığı politik departmanı konu hakkında bir rapor yayınladı. *People's Daily Online* (19 Haziran 2003) belgenin özüyle ilgili bir makale yazdı. Makale raporun diğer şeylerin yanı sıra şunları da ortaya koyduğunu belirterek başlamaktadır:

(1) "gelir dağılım derinleşen bir farklılaşmanın gerçekleşmesi" ve

(2) "aile servetleri arasındaki farklılıkların giderek büyümesi ile birlikte, birikmiş zenginliğin giderek daha da yoğunlaşması".

Hızlı eşitsizlik artışı şimdi Çin'in gelir dağılımının neredeyse Birleşik Devletler'dekine benzer hale geldiği bir noktaya ulaşmıştır (bakınız tablo 3). Ek olarak, gelir eşitsizliği, büyümenin genellikle kıyı alanlarında yoğunlaşması ile birlikte, bölgeden bölgeye de yaşanmaktadır (tablo 4).

Bizce, Çin'in geriye dönüşünden öğrenilmesi gereken en önemli dersler, piyasa sosyalizminin kendi iç mantığına sahip olduğudur. Birbiri ardına atılan adımlar kapitalizme doğru ilerleyen kaygan yolda atılmaktadır. Geriye dönüşün savunucuları, devletin hala elde kalan ulusal fabrikaların sahibi olduğuna işa-

Tablo 4. Kişi Başına Gelir Endeksi (Pekin'e Göre), 1995

Pekin	1.00
Guandong	1.04
Lioning	0.56
Jiangsu	0.79
Shanxi	0.30
Hubei	0.41
Henan	0.34
Anhui	0.35
Gansu	0.28
Yunnan	0.28

Kaynak: A. R. Khan ve C. Riskin, *Inequality and Poverty in China in the Age of Globalization* (Oxford University Press, 2001).

ret etmektedirler. Ancak, bu da değişmektedir. Şubat ayında Devlet Konseyi artık "özel şirketlerin yasal olarak petrol çıkartma, belirli bir ölçeğe kadar banka kurma, iletişim hizmetleri sunma ve havayolları işletme [ile] uğraşmalarına" izin verildiğini açıkladı. "Şu anda açık olan diğer sektörler hizmetler, sağlık ve eğitimle, savunmadır" (*Wall Street Journal*, 28 Şubat 2005). Ve *Financial Times*'daki (1 Mayıs 2005) bir manşette de vurgulandığı gibi; "Çin devlet varlıklarını satmaya doğru ilerlemektedir". Bu süreç çoktan başlamıştır. "Paketleme yapımcısı Shanghai Zi Jiang Enterprise Group; makine üreten Sany Heavy Industry; bilgisayar şirketi Tsinghua Tongfang ve kömür şirketi Hebei Jinniu Energy Resources Company" (International Herald Tribune, 9 Mayıs 2005) ile başlayarak, dört adet devlet kontrolündeki şirketin hisselerinin satışı ile de ilan edilmiştir.

4. Planlamaya Karşı "Piyasa Sosyalizmi"

Merkezi planlamanın başarısızlığının Sovyet ekonomisi ile

Sovyetler Birliği'nin çöküşünün temel nedenleri olduğu ileri sürüldü. Hatta Sovyetlerin çöküşü merkezi planlamanın işe yaramayacağını "kanıtladı". Bunun yerine, bazı ilericiler ve radikaller "piyasa sosyalizmi" yanlısı oldular. Tüm hastalıkları güya iyileştirecek olan piyasa sosyalizmi modelleri tasarlamaya başladılar; bunlar tüm boylara ve herhangi bir tarihsel duruma uyan modellerdi. Bu yaklaşım iki varsayıma dayanmaktadır

(a) planlama işe yaramaz; ve

(b) piyasalar, düzgün bir denetim altında, insani ve sosyalist bir toplum yaratacak biçimde, işleyebilir. Her iki önermeye de itiraz ediyoruz.

Sovyet planlamasının kötü yönleri kadar iyi yönlerini de belirlemek önem taşır. Bu planlama tarzı geri kalmış, azgelişmiş bir ülkeyi ileri bir sanayi ülkesi haline dönüştürmüştür. Yukarıda (bölüm 3) belirtildiği gibi, yüksek derecede sanayileşmiş bir ülkenin askeri gücüyle kapışabilecek güçlü bir askeri kapasite üretme kapasitesi de geliştirmiştir. Moskova yakınlarında tehdit altında olan sanayileri tüm fabrikaları Urallara taşıyarak ve deneyimsiz bir işgücünü kısa sürede eğiterek kurtarmayı da başarabilmiştir. Bunlar planlama olmaksızın yapılamazdı. Birleşik Devletler bile İkinci Dünya Savaşı için ordusuna tedarik sağlamak amacıyla bir merkezi planlama biçimi bulmak ve yürütmek durumunda kaldı (aşağıya bakınız)!

Sovyet ekonomisinin, İkinci Dünya Savaşı'nın yaralarının sarılmasının üzerinden fazla zaman geçmeden açığa çıkan eksiklikleri, merkezi planlamanın başarısızlığının değil, planlamanın yürütülme biçiminin sonucuydu. Barış zamanındaki merkezi planlama, merkezi otoritelerin, üretimin tüm detayları üzerindeki kontrolünü gerekli kılmaz. Kumandacılık ve demokrasi eksikliği merkezi planlamanın bileşenleri olmadığı gibi, bunlar iyi planlamayı da imkansızlaştırır.

Piyasa sosyalizmini tartışmadan önce, pazarların kendisinin bir tarihi olduğunu ve farklı toplumsal örgütlenmelere uyarlan-

dıklarını hatırlamalıyız. Şu ya da bu tipteki pazarlar gerçekten binlerce yıldır varlık gösteriyorlar. Sınıf katmanlaşmalarıyla kentlerin gelişmesinden çok önce de, kabileler periyodik olarak buluşup takasla mal değiş tokuş ediyorlardı. Sınıflar geliştikçe; çiftçiler, zanaatçılar, kamu işçileri (köleler, yazıcılar, krallar), rahipler, vs ile birlikte, pazarlar, ürünlerin alınıp satılması ve vergilerin toplanması ve böylelikle de üretken olmayan işçilerin yiyecek, kap kacak ve giysi gibi ihtiyaçlarının karşılanması için gündelik yaşamın rutin bir parçası haline geldiler. Çeşitli türden malları tek bir yerde toplayan geleneksel pazarlar, bu kalemlerden edinmek isteyen insanlar için belirli bir rahatlık sağladılar.

Pazarlar daha eski uygarlıklarda da önemli olmakla birlikte kapitalizmin gelişimi ve emek ile doğanın kendisi kadar, tüm ürün ve hizmetlerin metalaşmasıyla da birlikte kritik bir önem kazandı. Kapitalizm koşulları altında, aslında teorik olarak daha büyük iyilik için uyum içinde çalışan dört adet piyasadan söz edebiliriz.

Öncelikle tüketim malları piyasası mevcuttur. Bu malların fiyatları, piyasa teorisyenlerine göre, arz talebe eşitlendiği zaman bir dengeye ulaşacağı varsayılan göreli arz ve talep miktarlarına dayanır. Bu piyasalar aynı zamanda üreticileri insanların isteklerinden de haberdar eder; yatırım ve üretim kararları için kılavuzluk yapar. Örneğin, daha fazla erkek kırmızıdan çok mavi kravat mı tercih ediyor? İnsanlara gevreğini bir başkasına tercih ediyorsa, o halde daha fazla A üretilecektir. İnsanlar daha fazla araba satın alıyorsa, o halde yeni bir otomobil tesisi inşa edilmelidir. İnsanlar her istediklerini satın alma özgürlüğüne sahip olduklarını düşünseler de, yukarıda işaret ettiğimiz gibi (bakınız bölüm 2), kitlesel reklamcılık insanların aldığı birçok kararı etkiler, hatta fazla yararı olmayan ya da hiç yararı olmayan bir ürün için bile talep yaratır. Ve elbette, genel kapitalist kültür ve açık baskı da daha ve daha fazla tüketime odaklanan bir toplumun yaratılmasına katkıda bulunur.

Kapitalizm koşulları altındaki ikinci piyasa tipi emek piyasası-

dır. Patronlar bu piyasayı kendi denetimleri altında çalışan yedek işçi ordusundan seçme yapmak için kullanırlar. Büyük savaşlar haricinde, büyücek bir işsizlik cebi mevcuttur. Kapitalist ekonomiler daha düşük ücretten çalışmayı kabul eden bir yedek ordu mevcutsa, bundan en iyi biçimde yararlanabilirler; ve çeşitli piyasaların ve bilinçli politikanın sonucu olarak, bu yedek işçi ordusu daima mevcuttur. İşçilerin ücretleri ve çalışma koşulları sınıf mücadelesinin sonuçlarına tabidir.

Üçüncü piyasanın, yani sermaye malları piyasasının büyüklüğü ve yönü, (yerel ve yurtdışındaki acente) yatırımların oranına ve emek ile sermaye verimliliğini artırma yönündeki arayış biçimlerine bağlıdır.

Dördüncü piyasa, kapitalist dünyanın genel merkezi olan para (mali) piyasalarıdır. Bu sermayenin bir bölümü üretimi sürdürmek için, (genişleme için ayrılan krediler ve sermaye olarak) tutulur ve büyük bir bölümü de safiyane biçimde para kazanan paradır. Marx kapitalist üretimin bir temsilini sunmuştu: P-M-P'. Birinci P meta (M) üretmek için kullanılan emek, hammadde ve makineleri satın almak için kullanılan parayı temsil eder. Metaların satışı, başlangıçtaki yatırım artı artı değeri, ya da P'yi verir. Ama bu para piyasasının yalnızca bir kullanım biçimidir. Ek olarak ve bununla bağlantılı olarak P-P' süreci de işler. Para, borsa yoluyla, şirket hisseleri ve hükümet tahvilleri basmak yoluyla, banka kasalarındaki nakit dağları ile, sigorta şirketleri ve çok zenginlerin çeşitli spekülatif yatırımlara bağlanmış olan mal varlıkları yolu ile para kazanır. Para kamusal kredilerin yaratılması; kredi kartlarının, konut hisse kredilerinin, otomobil kredilerinin vs yaratılması yoluyla da para kazanır. Bütün bu teknikler, ister yatırım isterse spekülasyon yoluyla, kar etmeyi amaçlarken, P-P''nin nihai temeli, yerli ve yabancı emek tarafından üretilen artı değerdir. Mali (parasal) piyasa kapitalizmin tekerini yağlar ve kapitalist ülkelerdeki hayatın ve büyümenin tüm diğer işleyen dişlileri gibi, sistemi teşvik eder ve kar ederek

çalışır. Aynı zamanda da spekülasyon P-P'ye içsel olduğu için sık sık krizler yaratır. (Mali piyasalara duyulan ihtiyaç Çin'in piyasa sosyalizminin daha ilk evresinde neden borsa ve öteki mali kurumların devreye sokulduğunu açıklar.) Birçok P-P' girişiminin sonucu olan sürekli büyüyen borçluluğun sistemi işler halde tutma çabası içindeki önemi son otuz yıl içinde olup bitenlerin büyüklüğüne bakılarak anlaşılabilir. Bugün Birleşik Devletler'de toplam; tüketici, hükümet, mali kurumsal ve mali olmayan borçlar, gayri safi ulusal ürünün yüzde 300'üdür!

Piyasalar tarafından kontrol edilen ekonomilerde, yukarıda tarif edilen her dört piyasa da, sınıf yapısını yeniden üretmek ve üretim araçları sahipleri ile bürokrasi ve öteki seçkinlerin ihtiyaç ve arzularını karşılamak üzere işler. Piyasaların hizmet ettikleri toplumsal sistemle ilişkileri tasarlanan piyasa sosyalizmi modellerinde genelde mevcut değildir. Bu noktada hepsini incelemekte bir yarar görmüyoruz, ama tek bir örnek açıklayıcı olacaktır. Modellerden birisi bir ülkenin varlıklarının tüm halka ait olacağını, (fabrikalar vs) ekonomik birimlerin her bir işletmedeki işçiler tarafından kontrol edilip yönetileceğini savunmaktadır. Ürünler piyasalarda satılacaktır; böylece idarecilere piyasa eğilimlerine tepki göstermeleri için bilgi sunacaktır ve her bir işletme tarafından ödenen vergiler bölgede yaşayan insanların sayısı oranında, ülkenin çeşitli bölgeleri arasında dağıtılacaktır. Demokrasi gibi görünüyor, değil mi? Kapitalizmin önde gelen merkezlerinde bile, bölgeler arasında önemli yaşam standardı farklılıkları var. Birleşik Devletler, İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya'da durum kesinlikle böyle. Bu açıdan, artığın eşit bir oranda kişi başına bir temelde dağıtılması bölgeler arasında da, daha da büyük farklılıklar yaratacak gibi görünüyor. Bunun nedeni daha zengin bölgelerin daha yoksul bölgeleri sömürürken elde ettiklerinden daha fazla nakit akışıyla birlikte sürekli büyümeye izin veren altyapı ve teçhizata zaten sahip olmalarıdır. Daha yoksul bölgeler, daha zengin olanlara kıyasla, altyapılarında; sınai teçhizat, konut, has-

tane ve daha iyi ulaşımda daha fazla genişlemeye ihtiyaç duyacaklardır. Eğer sosyalist hedef bölgeler arasında eşitlikçi koşullara ulaşmak ve zengin bölgelerin gelir ve zenginlikten yoksullardan daha fazla pay almasını aşmaksa yoksul bölgeler daha fazla kişi başına ulusal gelire ihtiyaç duyacaklardır. El altında bulunan sınırlı bölgesel kaynaklar için de bölgesel bir rekabetin yaşanacağını beklemek anlamlıdır. Çelişkileri ve israfı engellemek için, koordinasyon sağlayıcı yollar bulunmalıdır; bir başka deyişle, ulusal ve bölgesel planlama gereklidir. Ve küresel eşitsizlikleri dikkate aldığımızda, bu türden ulusal piyasa sosyalizmi modelleri sadece varolan orantısızlıkları yeniden üretebilecektir.

Sınıfları ortadan kaldırabilmek ve tüm halkın ihtiyaçlarına yanıt verebilmek, sağlıklı bir çevreyle uyum gösterebilmek için, planlama ve denetimler yaşamsal önemdedir. Bunlar planlı bir ekonominin; kumandancılık, ayrıcalıklı bir bürokrasi tarafından kendi çıkarları doğrultusunda yanlış yönlendirme, katılık, işyerinde demokrasi yokluğu vb. gibi zayıflıkları ve olası eksikliklerini inkar etmek anlamına gelmez. Anlamlı bir sosyalist planlama, tartışma özgürlüğü, işçilerin aktif katılımı ve toplum önceden asla geçilmemiş olan yollarda ilerlerken deneme ve yanılma alanı gerektirir. Planlamadan ve koordinasyondan vazgeçmek ve bunun yerine piyasalara dayalı yatırım ve dağıtım kararları almak, sosyalizme giden yolun terk edilmesine yol açar. Aslında sorunun özü iktisat değil, siyasettir. Önemli bir bölümü ne türden bir ekonomik büyümenin, kimin için yaşanacağıdır. Hedef yalnızca üretim için üretim midir; önemli olan insanlar mı, yoksa şeyler midir? Yerel, bölgesel ve ulusal planlama yerine, piyasa koşullarına tabi kaynak dağılımı kararları alınması, varlığını sürdürecek olan güç farklılıklarını üretmenin ve yeniden üretmenin en kestirme yoludur. Daha fazla şeye sahip olanların arzuları, olup bitenler üzerinde sınırsız miktarda bir denetim elde etme durumundadır. Fabrikalar işçi kooperatifleri olarak işletiliyor olsa bile, idare piyasa denetim altındaysa kapitalist firmala-

rın tabi olduğuyla aynı güçlere tabi olacaktır. İşçiler de, kapitalizm koşulları altında varolan nadir işçi-mülkiyetli ve idareli şirketlerle aynı piyasa mantığına boyun eğeceklerdir.

Birçoklarının piyasanın fizibilitesine inanmamasına karşın, merkezi planlama olmaksızın sınırlı kaynakların adil bir dağılımına ulaşmanın başka bir yolu yoktur. Kapitalist toplumlarda belirli bir planlama derecesi, özellikle de tekil firmaların içinde, çeşitli düzeylerde sürdürülmektedir. Ancak, kapitalist bir toplum bile devasa zorluklarla karşı karşıya kaldığı zaman, merkezi bir plan geliştirmeli ve kullanmalıdır. Birleşik Devletler; İkinci Dünya Savaşı sırasındaki çok kısa bir dönem boyunca, merkezi planlama olmaksızın, ekonomisini sadece Birleşik Devletler için değil, aynı zamanda Britanya ve Sovyet orduları tarafından ihtiyaç duyulan teçhizatı, silah, uçak, savaş gemisi ve ticaret gemilerini tedarik edecek bir hale dönüştüremeyecekti. Üretimi ve hammaddeleri savaş üretimine yönlendirmek için, araba imalatçılarının sivil piyasalara üretimi sınırlandırılmış ve inşaatçıların sivil konutlar inşa etmesi yasaklanmıştı. En gerekli olan savaş malzemelerinin üretilmesi için yeterli kaynak olmadığından, bazı askeri üretimler bile yavaşlamak zorunda kalmıştı.

Planlama mükemmel değildi ve tüm çelişkili ihtiyaçlara yanıt verilemiyordu. Bazı firmalar planları sabote bile ettiler. Ama sonuçta, yanlışlara ve sürtüşmelere karşın, bu beceriksiz planlar bile inanılmaz kazanımlarla sonuçlandı. Başarının önemli bir öğesi, dev ticari şirketlerin kendi ticari ağları içinde teçhizat kadar planlama deneyimine de sahip olmalarıydı. Birleşik Devletler'deki kayda değer ileri sanayileşmenin yaratılması, (tıpkı diğer önde gelen kapitalist ülkelerde olduğu gibi) firma düzeyindeki merkezi planlamaya kaçınılmaz biçimde bağlıydı.

Biraz da bununla ilişkili bir biçimde, İkinci Dünya Savaşı sırasında, Birleşik Devletler'deki makine-üreticisi firmalar için yapılan planlamaya aktif biçimde katıldım. Bencillik ve özel ticaret mantığı nedeniyle, şirketlerin merkezi plana uyum göstermesi

oldukça uzun bir zaman aldı. İlk başlarda, havayolu sanayilerinde, acilen gerekli olan üretimi sınırlandıran tökezletici engeller yaygındı. Bir havayolu şirketi belirli tipteki makine gereçlerinden ihtiyaç duyulandan daha fazla üretmiş ama öteki tipten yeterli miktarda üretmemişti. Birçok firmadaki üretim benzer nedenlerden dolayı durmuştu. Soruna bir çözüm bulması için çağrılmıştım ve işe yarar olası çözümler önermiştim. Bunlar arz süreçlerinin koordinasyonundan oluşuyordu. Çok zaman geçmeden, öncelikle insani öğelerin dikkate alınmasıyla birlikte, plan işlemeye başlamadı. Ticaret önderleri piyasa rehberliğinde eğitilmişlerdi. Muhasebeciler ve öteki büro memurlarının uzun zamandır edinilmiş olan çalışma alışkanlıkları vardı ve buralardaki standart pratiklerin hızla değişmesi gerekiyordu. Patronlara danışıldı ve önerileri planın tasarım detaylarına katkıda bulundu. Büro memurlarından olağanüstü bir dikkat isteniyordu. İhtiyaç duyulan koordinasyonun sağlanması için, işçilerle, patronların olmadığı toplantılar yapılıyordu. Plan tarif ediliyor ve nedenleri açıklanıyordu. Sonra işçilere görüşleri ve tavsiyeleri soruluyor ve önerilerin çoğu programın nihai biçimini etkiliyordu.

İnsanların merkezi bir planlamanın etkinliği ve hatta olanaklılığı konusundaki kuşkuculuğu kazanımları inkar ederken, yalnızca eksiklikleri ortaya seriyor. Merkezi planlamada kumandacılığı ve planlamanın tüm cephelerinin merkezi otoritelere teslim edilmesini gerektiren bir şey yoktur. Bunun olmasının nedeni, özel bürokratik çıkarların etkisi ile devletin her şeyden üstün iktidarıdır. Halk için planlama, halkla birlikte yapılmalıdır. Bölge, kent ve kasaba planları yerel nüfusun, fabrikaların ve mağazaların işçi ve topluluk konseylerindeki aktif katılımını gerektirir. Tüm program, özellikle de kaynakların tüketim malları ile yatırım arasındaki dağılımına karar verilirken, halkın katılımını gerektirir. Ve bunun için de, halkın gerçekleri bilmesi, düşünme biçimlerine yön veren açık seçik yollara sahip olması ve temel kararlara katkıda bulunması gerekir.

5. Yeni Bir Sosyalist Toplumun İnşası

Yeni bir manifestoya ihtiyacımız var. Ne bir kılavuza, ne de detaylı bir programa. Ama bir projeye, farklı bir toplum vizyonuna, tarihin sona ermediğinin, kapitalizmin ötesindeki bir geleceğin mevcut olduğunun kanıtına. (Daniel Singer, *Monthly Review*, *Mayıs 1988.)*

A. Sosyalizmin Temel Hedefleri

Ütopyacı fikirlere ya da hayallere sahip olmak kolay. Ama gerçekten sosyalist bir toplumun; insani, ekolojik açıdan anlamlı, elbirlikçi, eşitlikçi ve demokratik bir toplumun gerçekten nasıl bir şey olacağının kehanetinde bulunmanın yolu yok. Hayaller, ulaşılabilir doğal ve insani kaynaklara, kültüre ve insanların istemlerine uyarlanmalı ve uzun bir mücadele yoluyla hayata geçirilmelidir. Yeni toplum sosyalist olacaksa, aydınlar ya da partiler tarafından tasarlanan modeller üzerinde inşa edilmeyeceklerdir. Sosyalizm doğası gereği, insanlar tarafından kendi istemleri uyarınca inşa edilmelidir. Sonuç insanların, ulaşılabilir doğal ve insani kaynaklara ve gelişen kültüre uyarlanmış biçimde, neye karar verdikleriyle belirlenecektir. Burada yapmak istediğimiz şey daha iyi bir dünyaya katkıda bulunabilecek ilkelerimizin bir özetini sunmaktır:

1. İnsanın insan üzerindeki egemenliği ve sömürüsünün ortadan kaldırılması.

2. İlk ve temel öncelik en yoksulların, en fazla ezilenlerin ve en fazla ayrımcılığa uğramış olanların ihtiyaçlarının yanıtlanması olmalıdır.

3. Tüm insanlar için asgari sayıda temel haklarının karşılanması; günde üç öğün doyurucu yemek; iş; onurlu bir konut; iyi eğitim; sağlık bakımı; ve engellilerle yaşlıların korunması.

4. İnsanlar arasındaki hiyerarşinin son bulması. Irksal, cinsel ve etnik ayrımcılığı alt etmek için asgari, gerçek, diri düzeltici

eylem gerçekleştirilmelidir.

5. Fabrikalar, tarlalar ya da kolektifler üzerinde işçi denetimi.

6. İşlerin idareciler ve astları ile departmanlar ve iş istasyonları arasında rotasyonu. Etkin bir toplum, fabrika ya da büro için katı bir işbölümünün gerekli olduğu varsayılır. Ancak, insanlar arasındaki faklılıkların artmasına neden olan işbölümünü azaltmak için çalışılması da önemlidir. Üretim hattı ya da büro işçisinin bilgisayar başında yaşadığı angaryanın ötesinde, işbölümü hiyerarşilere katkıda bulunur. İdareciler işçi olmanın ne demek olduğunu öğrenebilir ve işçiler de idarecilerin ne yaptığını öğrenerek sürekli hiyerarşi gelişimi tehlikesi engellenebilir. (Che Guevara Küba Merkez Bankası'nı yönettiği zaman, ayda bir hafta sıradan bir işçinin işinde çalışıyordu.)

7. Yukarıdan aşağıya ücret farklılıkları küçük olmalıdır.

8. Referandumlar ve memurların/önderlerin geri çağrılması kolaylaştırılmalıdır.

9. Birleşik Devletler dünyanın geri kalanı üzerindeki etkisine son vermelidir. Tüm yabancı askeri üsler terk edilmelidir. Yurtdışındaki Tüm Amerikan-mülkiyetli varlıklar yabancı hükümetlere ya da doğrudan işçilere geri verilmelidir. Ek olarak, ABD bankaları, sigorta şirketleri vs., geri çekilmeli ve Birleşik Devletler'e olan tüm yabancı borçlar iptal edilmelidir.

10. İnsanlar ve doğa arasındaki birlik yeniden yaratılmalıdır. Bu da sanayi, tarım, ulaşım ve barınma gibi tüm faaliyetlere yönelik olarak yeni bir yaklaşım biçimi çağrısıdır. Ekolojik ilkeler kullanılarak ve güçlü doğal ekosistemlerin doğal özellikleri temelinde, insan faaliyetlerini doğa ile daha zararsız ya da aslında çevresel kaliteyi yükseltip koordine ederek yürütmenin yeni yollarının tasarlanması mümkündür. Hayatlarımız, varlığımızın dayandığı ve bize elle tutulabilir ya da tutulabilir olmayan birçok yarar sağlayan doğa ile uyum içinde sürdürülebilir. Toplum doğal sistemlerin, insanlar dahil olmak üzere, dünyaya sağladığı birçok hizmeti; temiz suyu (yer altı suları, yerüstü taze su kay-

nakları ve okyanuslar), temiz hava ve verimli ve kirlenmemiş toprağı güçlendirerek ve koruyarak işleyebilir. Yiyecekler hayvanlara yönelik insani muamele ile, insani ve çevresel sağlığa uygun pratiklerle üretilebilir. Yenilenebilir doğal kaynaklar kaynaklara ve çevreye saygı gösteren ve onları koruyan biçimlerde kullanılabilir. Soyu tehlike altında olan türler için doğal yaşam ortamları korunabilir ve güçlendirilebilir.

B. Halkın Güç Sahibi Kılınması

Sosyalist bir geçiş ve dönüşümün en büyük sorunlarından bir tanesi, toplumun hiyerarşik yapısının, sınıf iktidarının halka transferi sürecinde nasıl alt edileceğidir. Maddi mallarda (barınak, araba, eğitim, sağlık vs) hemen bir çırpıda anlamlı bir eşitlik olmayabilir; herkesin temel ihtiyaçlarının tatmin edilmesi için uzun bir zaman geçecektir. Öte yandan, eşitlik yönünde hareket etmeye başlamamız gereklidir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, aydınlar ve uzmanlar yeni bir toplumun planını türetemezler; bu plan halktan gelmelidir. Ancak öncelikleri belirleyecek bir dizi ilke önerilebilir. Muhtemelen bunlardan en önemli olanı da en yoksulların barınma, yiyecek, eğitim ve tıbbi bakım gibi asgari ihtiyaçlarının sağlanmasıdır. Ama temel ihtiyaçların detaylarının ne olacağı halk tarafından belirlenecektir. Geniş sayıdaki insan tarafından fikir yürütülmesi ve tartışılması gereken çok sayıdaki diğer konular da, kentlerin daha yaşanabilir olması için nasıl tasarlanması gerektiği, ne türden (yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası) kamusal ulaşıma ihtiyaç duyulduğu vb. gibi konuları içermektedir. Bu tür konular açılıp tartışılmadığı zaman, insanların ihtiyaç duyulan eğitim düzeyi (ya da konular hakkındaki bilgisi) ne yükseltilebilir ne de insanlar yeni bir toplumu yaratmak için iktidarı ele almalarına izin veren bir biçimde çözümler hakkında yeterli pratiğe sahip olabilirler.

Katılım; olasılıkla seçilmiş işçi ve topluluk konseyleri yoluyla,

anlamlı olan tüm alanlardaki karar alma gücünün etkin biçimde transferi anlamına gelmiyorsa, hiçbir gerçek anlama sahip değildir. Bu kapitalizm tarafından halkın yoksun bırakıldığı karar alma biçimidir. "Demokrasiler"; insanların her dört ya da beş yılda bir; bir kağıt parçasını oy sandığına atmak ya da bir düğmeye basmak ya da bu düğmeyi indirip kaldırmak yoluyla katılmasına izin vermekte ve sonra bir dahaki seçime kadar onları ve çıkarlarını tamamen inkar etmektedir. O halde, sosyoekonomik temelleri ve kültürel bağlantıları ile birlikte, devlet iktidarının ele geçirilmesinden vazgeçilmesi fikri, anlamlı bir alternatife ilişkin her türlü fikirden de vazgeçilmesi demektir. Yani, "küresel düşün, yerel davran" sloganı ile "sivil toplum muhalefeti ile "devletin" suni bir biçimde birbirlerinden ayrılması; ve çeşitli değerli projelere ulaşmak için STK'lar yoluyla çalışmak, insanları toplumun bu süreç içinde anlamlı bir biçimde dönüştürüldüğünü düşünecek şekilde yanlış yönlendirebilir. Şurda burda ılımlı iyileştirmeler yapmak mümkün olmakla birlikte, devlet iktidarını ele geçirmek yönündeki daha geniş mücadeleden ayrışmış olan bu tür çabalar sadece, kümülatif etkileri asla toplumun dönüştürülmesine yaklaşamayacak olan, bazı ufak değişikler gerçekleştirmeye yazgılıdır.

Güç kazanma toplumun tüm alanları ve tüm düzeyleri için geçerlidir. Buna göre, bu türden bir güç kazanmanın anahtarı; cömertçe "katılım" olarak adlandırılan (aslında birçokları için etkin dışlama olan) şeyin tersine, devrimci bir dönüşüm gerçekleşmeden önceki mücadele içinde başlamış olması zorunluluğudur. Güç kazanma, sosyalist kitle hareketinin radikal yeniden oluşumu içinde, sermayenin toplumsal düzenine karşı hegemonik bir alternatif yaratmak biçimindeki girişimle elde edilebilir. Devrimci bir dönüşümün ertesindeki ilerici bir öz-güç kazanma eylemi, yeni toplumun güçleri ve kurumlarına doğrudan ya da dolaylı bir biçimde kafa tutmak ya da onlara meydan okumakla, sosyoekonomik ve politik alanlara yönelik saldırgan popüler

bir müdahale ile gelişebilir. İşçi konseyleri üst yönetimle birlikte çalışabilir, ihtiyaç duyuldukça idaredeki değişikliklere karar verebilir ve idare ile birlikte gelecek planları üzerine olduğu kadar, emek süreçleri ve çalışma koşulları üzerinde de dinamik müdahalelerde bulunabilir. Demokratik biçimde seçilen topluluk konseyleri de topluluklarının dokusunu ve yönünü şekillendirme konusunda benzer bir güce sahip olmalıdır. Bu da, devletin rolünü büyük ölçüde azaltarak, iktidarın devletten halka devredilmesi yönünde katkıda bulunacaktır.

Bunun nasıl gerçekleşeceği üzerine tartışılmalı ve münazara edilmelidir. Ama, Birleşik Devletler örneğinde, siyahlara, Hispaniklere ve yoksullaştırılmış olanlara güç kazandırmak ne anlama gelecektir? Bu nasıl elde edilecektir? Örneğin, sosyalizme geçiş sırasında bir kent gettosunun, güzel daireler, temiz hava, iyi eğlence alanları vs., ile birlikte, insani ve rahat bir mahalleye dönüştürüldüğünü düşünelim. Bunu sahiden nasıl yapabilirsiniz? Toprağı kamulaştırarak mı? Gecekonduların yıkılması ve yeni evlerin yapılması arasındaki dönemde işgalcilere onurlu yaşam bölgeleri nasıl sağlanacaktır? İnsanların, tercih ettikleri ev içi ve ev dışı yaşam alanlarının tasarımına katıldığı ve tüm projenin nasıl tasarlanacağını ve yürütüleceğini belirledikleri bir şekilde programa katılmaları nasıl sağlanacaktır?

En önemli meydan okuma en dezavantajlı ve en fazla ayrımcılığa uğramış olanlara güç kazandırmaktır. Irksal, cinsel ve etnik farklılıklar ayrıcalıklı olanların ya da kendilerini böyle hissedenlerin önyargıları içinde kök salmıştır. Sistemik değişimlere sürekli dikkat gösterilmediğinde, egemenlik ve ezilme varlığını sürdürecektir. Örneğin, Birleşik Devletler'deki siyahların koşulları 1960'ların sivil haklar mücadeleleri tarafından ortaya çıkartılan yasal değişimlerin ardından iyileşmekle birlikte, hala ayrımcılığa uğramaktalar ve beyazlardan çok daha yoksul ekonomik koşullara sahipler. Azınlıklara yönelik ayrımcılığın eşitlik noktasında düzeltilmesi için "süper" bir düzeltici eyleme ihtiyaç

duyulabilir. Belki de hedef okullarda, üniversitelerde, çalışanlar olarak ve tüm hükümet düzeylerindeki yöneticiliklerde nüfus içindeki oranlarından bile daha yüksek oranlarda temsil edilmeleri olmalıdır. Yol, ayrımcılığa uğrayanlar tarafından geliştirileceği, açılacağı ve yürüneceği için, detaylara girmek mümkün değil. İstedikleri yönde ilerleme gücüne sahip olmalıdırlar.

C. Sosyalist Hedefler ve Planlama

Sosyalizmin yukarıda tanımlanmış olan temel hedefleri merkezi planlama gerektirir; çünkü tüm hedefleri aynı anda tatmin etmenin önünde kaynak sınırlılıkları bulunmaktadır. Yani, öncelikler tespit edilmelidir; insanların dahil edilmesi ve görüşlerinin ciddiye alınması politik bir sorundur. Ne, kimin için üretilecektir? Üstelik, hammaddelerin, yedek parçaların, makine ve emeğin arzı üzerinde anlaşılmış olan önceliklere göre koordine edilmelidir. Ve yeni sanayilerin inşası ve eskilerinin genişletilmesi de eski işletmelerde süren üretimle koordinasyon gerektirir.

Merkezi planlama her vidayla her somunun merkezi otorite tarafından izlenmesi demek değildir. Merkezi planlama kaçınılmaz biçimde bölgesel planlamanın terk edilmesini de gerektirmez. Ancak, koordine edici bölgesel ve/ya da yerel planların daha geniş planla uyumlu olması anlamına gelir. Başlangıçtaki niyetler her ne olursa olsun, yukarıda önerilen ilkelerin çoğu halkın aktif katılımı, özellikle de temel strateji ve planlama yöntemlerindeki değişiklikler konusundaki aktif katılımı olmaksızın, sapma gösterecek ya da suiistimale uğrayacaktır.

Zararlı yönlerin ortaya çıkmasına yönelik en büyük potansiyel, planlamanın güçlü bürokratik seçkinler tarafından yürütülmesi sırasında gerçekleşir. Halka danışıldığı ya da halk dahil edildiğinde, halk farklı planlara dair tüm bilgilere ve analizlere de ulaşabilmelidir. Bu nedenle, kültürel ve insani gelişmeyi yaygınlaştırmak adına da, yetişkin eğitimine büyük önem verilmelidir. İnsanlar efendi olacaklarsa, anlamlı biçimlerde katılım gös-

tereceklerse, o halde önerilen planları, kısa dönemliler kadar uzun dönemli planları da değerlendirebilmek üzere daha fazla şey öğrenmeleri gerekir. Yetişkin eğitimi ile uğraşan eğiticiler işçilerin öğrenme yeteneğine inanç duymalıdırlar. Harry 1974'de Çin'i ziyaret ettiği sırada böyle ilham verici bir örneğe tanık olmuştu. Genellikle okulların yakınlarındaki fabrikaları inceliyordu ve bu da boş bir iş değildi. Bir fabrika ziyareti özellikle çarpıcıydı. Fabrika metalde karmaşık ve olağanüstü kesin dalgalar yapabilen karmaşık bir makine gereci üretiyordu. Harry, isteği üzerine, tüm sıraları, kollarını sıvamış, defterlerine büyük bir dikkatle yazan, çevre fabrika işçileri tarafından doldurulmuş olan büyük bir sınıfa alındı. Öğretmen tahtada kalkülüs ve kısmi diferansiyellerin kullanımını gösteriyordu.

Geniş anlamda sosyalist planlamayı tartışırken, işsizliğin ortadan kaldırılmasının devasa bir proje olacağından haberdar olmalıyız. Birleşik Devletler'de muhtemelen işgücünün yarısından fazlasını geçen, devasa bir sayı başlangıçta işsiz olacaktır. Mağazalardakiler hariç, tüm satış elamanları pratik olarak gereksizleşecektir. Üreteciler arasındaki rekabet olmadığında, satış elemanlarını ziyaret etmeye de ihtiyaç yoktur. Satış elemanları, alıcıları satılan ürün ya da hizmet hakkında bilgilendirdikleri ölçüde, işleri bir sayfa bildiri ya da broşür tarafından da görülebilir. İptal edilen borsa, reklam şirketleri, sigorta şirketleri, imalatçı firmaların satış promosyonu için çalışan bölümleri ve benzerleri için de istihdama gerek olmayacaktır.

Önceden üretken olmayan emekle uğraşan bütün herkese ne olacaktır? Eğitim, sağlık bakımı, çocukların gündelik bakımı, kültürün yaygınlaştırılması (tiyatrolar, müzik, edebiyat ve spor) alanlarındaki toplumsal ihtiyaçlar için ortaya çıkan sürüyle iş olacaktır. Üstelik, çalışma saatleri kısaltılabilir ve daha uzun tatiller sunulabilir. Ama bu da yerel ve aynı zamanda merkezi planlama gerektirecektir. Daha da karmaşık olan konu, çok sayıda insanın işsiz olduğu ya da marjinal biçimde istihdam edil-

diği çevre ülkeleri konusudur. Devrimci bir dönüşümün ardından nasıl hızla üretken bir biçimde istihdam edileceklerdir? Elbette birçok temel ihtiyaç; yiyecek, barınma, eğitim, çocuk bakımı ve sağlık karşılanmalıdır. Ve bu da, birçok insanın gerekli olan inşaat ve üretim işlerine yardımcı olmak için çalışmasını gerektirecektir. Aynı zamanda, topraksızlar toprağa ulaşmaya ve küçük çiftçiler de ürün ve hayvan yetiştirmek için gereken girdilere ulaşmaya ihtiyaç duyacaklardır. Yine, tüm bu ihtiyaçlara yanıt verilmesi ve insanların halkın hizmetindeki bir ekonominin inşasında çalıştırılması, planlamayı gerektirir.

D. İhtiyaçlar, İstemler ve Sınırlar

Sosyalizme doğru her türden geçişte, istekler ve kaynaklar sürekli olarak birbirleriyle dengelenmelidir. Zengin ülkelerde bile, olanaklı olanın sınırları vardır; herkesin (birçoğu kapitalizmin saldırgan ve herşeye kadir reklamcılık çabaları tarafından yaratılmış olan) istemleri karşılanamaz. Yani, insanlar istemlerini kaynaklarla dengelemenin ne anlama geldiğini anlayacak biçimde değişmelidir. Büyük sayıda insanın dönüşümü kolay değildir; ve değişim ortamı kültürün yönüyle uyumlu olmalıdır. Ancak, insanlar için rekabetten elbirliğine; şeyleri arzulamaktan farklı bir yaşam istemine doğru değişmek olanaksız değildir.

Sosyalist bir toplumun kilit hedefi yaşam standardını insanlığın tümü için yükseltmek; böylelikle de insanların açlık, hastalık ve yoksunluk olmaksızın rahatça yaşamasıdır. Bunu dünya çapında elde edebilmek için, birçok ayrıcalıklı halkın lüks yaşam özlemlerini terk etmesi ve tembel sınıfı tarafından ilham edilen arzularla, Onasis'le aşık atmaktan kaçınması gerekecektir. "Öyle basitçe yaşa ki başkaları da yaşayabilsin" sloganı, günümüzün zengin kapitalist ülkelerinden çok, gelecekteki sosyalist bir toplumda çok daha fazla önem kazanacak olan bir slogandır. Herkes için yeterli insani ihtiyaç düzeylerini; yiyecek, giyecek, barınma, eğitim, sağlık bakımı, öz ifade, eğlence olanaklarını su-

nan bir toplum, üretim hedeflerinin belirlenmesine ve kaynak kullanımına ilişkin kararlarında, kapitalizm altında geçerli olan yollardan çok daha farklı yolların benimsenmesi demektir. Scott ve Helen Nearing'in söylediği gibi, "İyi bir hayat yaşamak", aşırı mallar, bir takım zımbırtılar ve hizmetler gerektirmez. Ancak, anlamlı temel bir düzeydeki maddi güvenliğe ve rahatlığa ulaşılması anlamına gelir. İnsanların hayatları daha da zenginleştirilebilir çünkü kamusal kültürel etkinliklere katılmak artı kişinin kendi hobilerini ve kültürel isteklerini geliştirmesine olduğu kadar, gerçekten ömür boyu öğrenim olanaklarına kavuşması için de daha fazla zaman ayrılacaktır. Üstelik, kentlerin büyümesi ile diğer gelişmeler nedeniyle, uzun/mesafe iletişimi gerekli kılarak, dünyanın büyük parçalarında ortadan kaybolmuş olan topluluk duygusu, insanların mahalleleri, bölgeleri ve ülkeleri için öncelikleri belirleme, yürürlüğe koyma ve sürekli olarak yeniden değerlendirme demokratik süreçlerine katılmalarıyla birlikte yeniden elde edilecektir.

Sosyalizme herhangi bir geçiş öncesi ve sırasında, başlıkların, kaygıların ve ilkelerin yaygın biçimde tartışılması gereklidir. Sosyalizm muhtemelen ulus devletler içinden doğacakken, sosyalist yönde atılacak olan her adımın küresel bir bakış açısıyla ele alınması gereklidir. Örneğin, (dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 30'unu oluşturan) Birleşik Devletler'in ve diğer merkez ülkelerin, sınırları içindeki herkese onurlu bir yaşam standardını garantileyecek araçlara sahip oldukları ve sosyalist bir toplumun bunu yaratabileceği doğrudur. Ama dünyanın geri kalanına ne olacaktır? Merkezin zenginliğinin bir bölümü çevreyle kurulan emperyalist ilişkiden elde edilmiştir ve dünya ekonomileri ticaret ve yurtdışı yatırımlarla birbirleriyle bağlantılıdır. Yani, merkez kapitalist ülkelerden birisi sosyalize olduğu zaman, bu ilişki nasıl değişecektir? Ve daha muhtemelen, tüm bir çevre bölgesi (örneğin, Latin Amerika) sosyalizme yüzünü dönerse ne olacaktır? Dış ticaret hala çok önemli olacaktır. Bazı yerler belir-

li kaynaklara sahipken, diğerleri sahip değildir. Bazı ülkelerin belirli bir sanayi tipine sahipken, diğerleri sahip değildir. Aynı ülkenin kırsal ve kentsel alanları arasındaki ticaret ve karşılıklı iletişim için bir temel olduğu kadar, dış ticaret için de bir temel mevcuttur. Ama ticaret hangi ilkeler ve kurallar altında işleyecektir? Bu tür bir ticaret, daha eski toplumlarda olduğu gibi, karşılıklılık ilkelerini içerecek midir? Ve sosyalist bir Birleşik Devletler olduğu zaman diğer ülkeler ve halklarla kurulan ilişkilere ne olacaktır? Hala Meksika ya da Orta Amerika'dan gelen insanları kendimizden uzak tutmak için sınır muhafızlarımız ve köpeklerimiz mi olacak, yoksa onları içeriye buyur mu edeceğiz? Verilere sahip olduğumuz alanlarda, Birleşik Devletler'in girdi-çıktı gereklerini inceleyecek olursak, sistemi onarmak için hangi maddelerin gerekli olacağına dair tahminlerde bulunabiliriz. Ülkedeki herkesin belirli ihtiyaç düzeylerini tatmin etmek için gerekli olan kaynaklar, halihazırda ulaşılabilir olanların miktarı ile kıyaslanabilir. Nüfusun en düşük yaşam standartlarında yaşayan yüzde 20'si; açlık ya da açlık korkusu içinde, yetersiz barınaklarda, sınırlı eğitim olanaklarıyla ve sağlıksız (iç kent gettolarındaki astım salgını gibi) çocuklarla yaşayanlar, onurlu bir standarda yükseltilecekse, muazzam bir kaynak miktarı gereklidir. Bunun için gerekli olan çelik, alüminyum ve diğer ürünler mevcut olacak mıdır? Verilebilecek olan yanıtlardan birisi; İkinci Dünya Savaşında olduğu gibi, özel araç üretiminin azaltılması gerektiği olacaktır. Muhtemelen, Birleşik Devletler'in muazzam servetiyle bile, bunun anlamı şimdi göreceli olarak daha iyi durumda olanların ve gerçek zenginlerin ellerindeki kaynakların, yoksullara anlamlı ve güzel bir yaşam sunulması için kullanılmasıdır.

E. Sosyalizmin Geleceği

Dünyanın kritik toplumsal, ekonomik ve çevresel sorunları kapitalizme içseldir. Yani, kapitalizmin yerini, insanlığın hizme-

tindeki bir ekonomi ve toplum almalıdır; ki bu da aynı zamanda, dünyanın yaşam destek sistemlerini koruyan bir çevrenin yaratılmasını gerektirir. Yukarıda tarif ettiğimiz şey, sosyalist bir toplumun inşası sırasında ele alınması gereken temel ilkeler ve başlıkları önermektedir. Sovyetler Birliği ile Çin'in deneyimi iktidarı almaya istekli ve yetenekli, harekete geçmiş ve eğitimli; temel sorunları ve sınırlılıkları anlayan ve yeni bir bürokratik sınıf ya da katmanın büyümesini denetleyebilme yeteneğinde olan bir halk topluluğunun kolaylıkla oluşamayacağını ima etmektedir. Ancak, dünya halklarının en berbat koşullar altında umutsuzca yaşayan geniş kitlelerinin koşulları önemli ölçüde iyileştirilirken, aynı zamanda dünyayı da yaşanabilir bir gezegen olarak korumak yönünde herhangi bir umut olacaksa, bunun nasıl yapılabileceğini öğrenmeliyiz. Bu sadece insanlar için değil, aynı zamanda gezegeni bizimle paylaşan ve gelecekleri bizimkiyle yakından bağlı olan tüm diğer türler için de geçerlidir.

ULUSLARARASI EKONOMİK SIKINTI VE ÜÇÜNCÜ DÜNYA*

İki tema bugünlerde üzerimize doğru gelen ekonomik çözümlemeler selinin standart bileşenleri halini aldı. Birisi dünya ekonomisinin görülmemiş ölçüde karşılıklı bağımlı hale geldiği teması. Öteki ise uluslararası ekonominin artan bir sıkıntı içinde olduğu teması. Bu iki ifadenin her ikisi için de anlamlı temeller bulunmakla birlikte, bunların genellikle formüle edildikleri biçimleriyle ortaya koyduklarından daha fazla şeyi gizledikleri de aynı biçimde doğrudur.

Birincisi, karşılıklı bağımlılık kavramı metropolle çevre arasındaki muazzam uçurumu görmezlikten gelir. Karşılıklı bağımlılık kavramı açıkça önde gelen kapitalist ülkeler arasındaki ilişkilere uyarlanabilir, fakat Üçüncü Dünyayı merkez uluslarına bağlayan bağlar, karşılıklı bağımlılıktan çok bağımlılık ilişkileridir. Merkezin ileri ülkeleri ile çevreninkiler arasındaki karman çorman ekonomik ve siyasi bağlantılar zayıfın güçlü tarafından sömürülmesinin kanallarıdır. Günümüz koşulları altında bunlar krizin önemsiz olmayan bir bölümünün azgelişmiş ulusların omuzları-

* Bu makale 4 Aralık 1981'de Nikaragua'nın Managua kentinde yapılan Tarım Reformu ve Köylü Hareketleri Kıta Toplantısı'nda yapılan konuşmanın notlarından derlenmiştir. Makale *Monthly Review*'nun 1982 Nisan sayısından yeniden yayımlanmıştır.

na kaydırılmasını sağlayan araçları sunarlar.

İkinci temaya gelince, konvansiyonel çözümleme mevcut sıkıntıyı tüm ekonomik organizmaya geçici biçimde bulaşmış olan bir tür virüs tarafından üretilmiş bir şey gibi görmektedir. Bu benzetmenin sakladığı şey, söz konusu olan virüsün zaten hastalıklı bir gövdeye saldırmış olduğu ve şimdi kapitalist dünyayı kuşatmakta olan hastalıkların, sistemin doğasında derin köklere sahip olduğudur. Üçüncü Dünyada olup bitenler metropollerdeki gelişmeler tarafından son derece belirleyici bir biçimde etkilendiği için, Birleşik Devletler'e özel bir dikkat sarf ederek, mevcut krizin arka planını ve merkezde sergilediği ana özellikleri değerlendirerek başlayacağız. Bunu, Latin Amerika'nın sorunlarını çözümlememizin odak noktası haline getirmek suretiyle, bu gelişmeler tarafından Üçüncü Dünyaya dayatılan sınırların incelenmesi izleyecek.

Mevcut Krizin Arka Planı

Günümüzün ekonomik sıkıntı ve gerilimleri, kapitalizmde içsel bir durgunluk eğiliminin mevcut olduğunu daima aklımızda tutarsak en iyi biçimde anlaşılabilir. Bu elbette üretici güçlerin ve istihdamın uzun vadeli eğiliminin güçlü bir büyüme eğilimi olduğunu inkâr etmek anlamına gelmez. Önemli olan nokta, yukarıya doğru tırmanma eğiliminin bir yandan zenginlik ve bunalım döngülerinden ve öte yandan birbirlerinin yerini alan daha uzun canlılık ve durgunluk dönemlerinden kaynaklanmasıdır. Bu evreler karmaşık biçimde ilişkilidirler. Bunalımlar zenginlik döneminde yaratılan çelişkilerden ve çarpılmalardan doğarlar ve genellikle yenilenen bir yükseliş aşamasını hazırlarlar. Fakat yükselişin gücü, bağrında geliştiği tarihsel konjonktürlerden türeyen özel uyarıcıların varlığına ya da yokluğuna bağlıdır. Eğer bu uyarıcılar güçlüyseler, ekonomiyi daha da yüksek düzeylere doğru ittirebilirler. Öte yandan, zayıfsalar, bunalımdan çıkış yavaş ve duraksamalıdır. O zaman normal durgunluk eğilimi tekrarlanır.

Tıpkı tipik iş döngüsünün zenginlik evresinin kendisini izleyen bunalımın tohumlarını içermesi gibi, daha uzun hızlı büyüme dalgası da uzatılmış bir yavaş büyüme ya da büyümeme döneminin yolunu hazırlar. Bunun nedeni ortalamanın üzerindeki büyüme oranını teşvik eden özel öğelerin nihayet zayıflaması ya da sönümlenmesidir. Yeni bir özel uyarıcılar dizisinin yokluğunda, kapitalist ekonomiler, kalıcı kitlesel işsizlik, yaşam standartlarının nüfusun geniş kesimleri açısından düşmesi, artan güvencesizlik ve özellikle de azgelişmiş uluslar için ciddi zorluklarla sonuçlanarak, yavaşlama eğilimindedirler.

Bu sıralamanın gerçekleşme biçimi İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan bu yana yaşanan olayların akışı tarafından açıkça gösterilmiştir. Savaştan sonraki ilk 20 ile 25 yılda ekonomik büyüme canlı ve kalıcıydı. Fakat o zamandan bu yana, durgunlaşan bir dünya ekonomisine sahibiz ve hâlâ da onun tam ortasındayız. Bu aşamaların her birisi elbette özgün tarihsel koşulların etkisini taşımaktadır ve onlar tarafından yoğrulmaktadır, ama altta yatan örüntü tipiktir.

Genelde, özellikle hızlı ve sürekli uzun büyüme dalgaları aşağıdaki faktörlerden birisi ya da birkaçının bileşimi tarafından başlatılır: (1) Büyük bir teknolojik yeniliğin; kitlesel sermaye yatırımlarını, yeni türden altyapıyı, nüfusun yeniden dağılımını vs. teşvik eden biçimde benimsenmesi ve yayılması; (2) Ya sömürgeci yayılma ya da etki alanlarının elde edilmesiyle, çevreye yapılan kapitalist nüfuz etme eylemi tarafından yeni pazarların geliştirilmesi. (3) Savaş hazırlığı içindeki askeri sanayilerin genişlemesi. Ve (4) sanayilerin savaş sonrasında yeniden inşası.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda, bu faktörlerin çoğu, Birleşik Devletler'in emperyalist dünya üzerindeki açık hegemonyası tarafından sunulan bir başka büyük uyarıcıya paralel biçimde, önemli ölçüde mevcuttu. Bu uyarıcıların tümünün kısa bir dönemde bir araya gelmiş olmaları gerçeği, kapitalizmin tarihindeki en uzun genişlemelerden birisine ivme sağladı. Bu gelişmele-

ri kısaca gözden geçirelim.

(A) Savaş, fabrikaları, tarlaları, demiryollarını, enerji istasyonlarını ve kentlerin büyük bölümünü harap etmişti. Batı Avrupa ve Japonya'da savaş tarafından imha edilen bölgelerin yeniden inşası maddi kaynakların, emeğin ve sermaye yatırımlarının merkezileşmiş biçimde hareketini gerektiriyordu. Birleşik Devletler'de, başlangıçtaki savaş sonrası uyaranı başka bir türden oldu. Savaş sırasında sivil kullanıma yönelik otomobil imalatı ve konut inşaatı küresel bir savaş yürütmek için ihtiyaç duyulan silahlanma açısından gerekli olan hammadde ve üretici yeteneklerin korunması için yasaklanmıştı. Dayanıklı tüketim mallarının yokluğu ve savaş dönemi ücret/fiyat denetimleri nedeniyle, borçlar ödenmiş, işçiler tasarruflarını biriktirmiş ve kapitalistler de bu dönemde kârlarını nakit olarak istiflemişlerdi. Ertelenmiş talebin ve onu tatmin etmeye yönelik mali gereçlerin bileşimi, Birleşik Devletler'de yeni bir zenginlik dalgası açısından itici bir güç sağladı.

(B) Batı Avrupa ve Japonya'da özel araçların kitlesel kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte yeni bir büyüme kaynağı ortaya çıktı. 1920'lerde kitlesel üretime dayalı bir otomobil sanayi inşa etmiş olan Birleşik Devletler'de bile, otomobilin yaygınlaşması da, nüfusun daha büyük bir yüzdesinin araba sahibi olmasıyla birlikte, savaş sonrası dönemde iz bıraktı. Otomobillerin yaygınlaşması yol yapımı alanındaki yatırımları patlattı ve nüfusun banliyölere kaymasına eşlik eden konut, ticari tesis ve diğer servislere yönelik talebi büyük ölçüde uyardı.

(C) Savaş talebi tarafından yaratılan teknolojik yenilenmeler, yüksek hızlı jet uçakları, iyileşen iletişim araçları, bilgisayarlar ve geniş bir elektronik araç ve gereç yelpazesi gibi yeni sanayilerin temelini sağladı.

(D) Birleşik Devletler, Kore Savaşı ile başlayarak, kendisini devasa bir askeri cihazın inşasına ve bunun korunmasına adadı. Aslında bu da yeni bir büyük sanayi; askeri araçların kitlesel

imalatını sağlayan ve büyük ölçüde sivil üretimle bütünleşmiş olan bir sanayi üretti. Ek olarak, ABD'nin Kore Savaşı sırasındaki tedarikleri de Batı Alman ve Japon ekonomilerinin hızlı büyümesine yaşamsal bir itki sağladı.

(E) Birleşik Devletler tarafından kapitalist dünya üzerindeki hegemonya varsayımı hem savaştan zarar gören ileri sanayi ülkelerine bir istikrar derecesi sağladı hem de mali ekonomık büyümeye yardımcı olan ve onu finanse eden uluslararası kurumların kurulmasına yol açtı. Bu bağlamda aşağıdakileri belirtmeliyiz:

(1) Çerçeve yerkürenin ABD askeri üsleriyle kuşatılmasıydı. Bu durum sadece "barış ve nizamın" ve Üçüncü Dünyadaki işbirlikçi hükümetlerin korunmasına yardımcı olmakla kalmadı, aynı zamanda önde gelen müttefiklerin Birleşik Devletler'in eteklerine yapışmış biçimde tutulmasına da hizmet etti. Aynı zamanda, silahlı kuvvetleri ve askeri araçları yurtdışında muhafaza etmek için harcanan ABD dolarları da, dövizin, kendi ithalat ve yatırımlarını genişletmeyi başaran ev sahibi ülkelere boca edilmesine neden oldu.

(2) Marshall Planı ve onu izleyen ekonomik yardım akışı ABD işbirlikçileri ve mandalarının yaratılmasını destekledi ve ABD ile diğer çokuluslu firmalar ve bankalar için fırsatların önünü açtı.

(3) Ticaret ve Tarifeler Genel Anlaşması (GATT) ticaret engellerinin azaltılmasına, böylelikle de kapıların uluslararası ticaretin muazzam ölçülerde genişlemesi için açılmasına yol açtı.

(4) Bretton Woods anlaşmaları, doları "altın kadar iyi" hale getirerek, uluslararası para piyasalarının dolarlarla dolmasını tetikledi, bu da dünya ticaretinin büyümesi için gereken likiditeyi güçlendirdi. Yine Bretton Woods anlaşmaları tarafından yaratılmış olan Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu, yabancı yatırımcılar tarafından ihtiyaç duyulan fonları kendi bakımlarından sağlayarak ve Üçüncü Dünya ülkelerinin disiplin altına alınmasının araçlarını sunarak katkıda bulundular.

Refahtan Geri Dönüş

Yukarıda sıralanan uyarıcı faktörlerin tümü de nihai olarak ya sonlandılar ya da etkileri önemli ölçüde azaldı. Tıpkı çeşitli desteklerin bir araya gelişinin genişlemeyle sonuçlanması gibi, bunların etkilerinin birbiri peşi sıra azalması da durgunluğun başlamasının yolunu açtı. Bu desteklerden her birisine ne olduğunu kısaca özetlediğimizde bu durum görülebilir.

(A) Savaş tarafından tahrip edilmiş olan ülkelerin yeniden inşası uzun zaman önce tamamlanmıştı. Birleşik Devletler'de savaş tarafından yaratılan ertelenmiş talebin uyarıcı etkisi 1950'lerin başlarında zayıfladı.

(B) Otomobil talebindeki büyüme oranı belirleyici biçimde düştü. Bu neredeyse tüm büyüme sanayilerindeki normal gelişmedir. İlk evrelerde, talepteki artış oranı son derece keskindir, bu durum üretken kapasitedeki hızlı bir büyümeyi teşvik eder. Fakat potansiyel piyasa giderek tatmin oldukça, talep temelde yenileme ihtiyaçları ve nüfus artışına karşılık gelecek biçimde daralır. Ve bununla birlikte kapasiteyi genişletmekle elde edilen kâr potansiyeli de, tıpkı ikincil uyaran etkileri gibi, buharlaşır.

(C) Başlangıçtaki teknolojik yenilikler büyük ölçüde emilmiştir. Yeni teknoloji sürekli olarak ortaya çıkmakla birlikte, bu artık genel ekonomik büyüme üzerinde yaygın bir etkide bulunmuş olanla aynı türden bir etkide bulunmaz. Aslında, önemli bir bölümü de, tıpkı otomasyon makinelerinde olduğu gibi, istihdam fırsatlarındaki bir daralmaya yol açar.

(D) Silahlanma programı hâlâ büyümeyi sürdürmektedir ve Reagan yönetimi altında daha fazla büyümeye de yazgılıdır. Yine de ekonomik büyüme üzerindeki etkileri eski inşa sürecindekinin yanına bile yaklaşamamaktadır. Askeri harcamalardaki önceki artışın (1950'lar ve 1960'lardakinin) tersine, bu yeni genişleme devresi ağırlıklı biçimde sofistike teknoloji üzerinde yoğunlaşmakta ve yeni tesis ve ekipmanda büyük yatırımlar gerektirir gibi görünmemektedir.

(E) ABD imparatorluğu gerilemektedir. Bu gerileme üç değişiklikle açıklanabilir. Birincisi, Birleşik Devletler'in Vietnam Savaşı'ndaki yenilgisi liderlik rolünün altını oymuştur. İkincisi, Batı Avrupa ve Japonya'da önemli güçlerin ortaya çıkması ABD sınai ve ekonomik egemenliğini kesmektedir. Aslında, tam da sınai kapasitenin kapitalist dünya çapında büyüme yıllarında gerçekleşen inşası, adını vermek gerekirse çelik, gemi yapımcılığı, otomobiller, tekstil ve petro kimya alanlarında, talep karşısında devasa bir fazla kapasite miktarı ortaya çıkarmıştır. Sonuç olarak, Birleşik Devletler'in güvendiği müttefikler, ivmesini kaybeden bir dünya piyasasındaki büyük rakiplere dönüşmüşlerdir. Üçüncüsü, ABD dolarlarının dünya piyasalarında hızla ve gevşek bir biçimde balonlanması, dolara Bretton Woods tarafından bağışlanan ayrıcalıklı konumu bir varlıktan bir yükümlülüğe dönüştürmüştür. Dolarların uluslararası düzeyde yayılması, dünya ticareti açısından bir likidite yardımı sağlamak yerine, enflasyonun dünya çapında yaratılmasının bir aracına ve uluslararası mali kırılganlığa katkıda bulunan bir durum haline dönüşmüştür. Dolar, bir zamanlar sağladığı istikrarlı değişim tabanı yerine, 1970'lerin başlarından bu yana mükerrer spekülatif şoklara tabi hale gelmiştir. Aslında, yabancı döviz kurlarının, Birleşik Devletler'in Bretton Woods'u tek taraflı olarak terk etmeye zorlanmasından bu yana yaşadığı dalgalanma, dünya ticareti üzerinde keyif kaçırıcı bir etkide bulunmuştur.

Durgunluğun Yayılması

Yeterince güçlü yeni uyaranların yokluğunda, genişleme yaratan payandaların zayıflamasının sonucu merkez kapitalist ülkelerde on yıldan uzun süredir yaşanan durgunluk olmuştur. Yani, Birleşik Devletler, İngiltere, Fransa, Almanya, Japonya ve İtalya'daki sınai büyüme oranlarını kıyaslayacak olursak, bu ülkelerin her birinde 1970'lerdeki ve şu ana kadar 1980'lerdeki ortalama yıllık artış oranının, 1950'ler ve 1960'lardakinden

önemli ölçüde aşağıda olduğunu buluruz. Üstelik, bu ülkelerin her birinde 1960'larla kıyaslandığında 1970'lerde şu özellikleri de görürüz: enflasyondaki artış, işsizlikteki artış, kullanılmayan imalat kapasitesindeki artış; ve tesis ve makinelere yapılan yatırımlardaki göreceli düşüş. Bu gelişmelere bir yanıt olarak, kapitalist güçler arasındaki rekabet ısınmakta, bu da yanı sıra ticaret ve tarife engellerinin yükselmesini ve ekonomik etki alanlarının güçlenmesi eğilimini getirmektedir.

Soru hâlâ aynıdır: Bu ülkeler iki yakalarını bir arada tutmayı ve durgunluk karşısında yavaş dahi olsa büyümeye devam etmeyi nasıl sağlayacaklar? Yanıt, Birleşik Devletler ele alındığı sürece, bir borç patlamasıdır. Tüketici alımları tüketicilere verilen kredilerle desteklenmektedir. Ticari firmalar ödünç almaya devam etmektedir. Bankalar ve diğer mali kurumların kendisi ticari firmalara, tüketicilere ve spekülatörlere daha fazla kredi sağlamak için büyük borç alıcılar haline gelmişlerdir. Federal hükümet gerek iyi gerek kötü zamanlarda açıklarla yaşamaktadır. Bütün bunlar enflasyonu körüklemektedir. Aslında, sürekli enflasyon ve daha da tırmanan borçlar ABD ekonomisinin karşılıklı bağımlılık içindeki payandaları haline dönüşmüştür. Borç balonları enflasyon alevlerini körüklerken, daha fazla borçlunun borçlarını devam ettirebilme yetenekleri, özellikle de görülmemiş ölçüde yüksek faiz hadleri altında, enflasyonu devam ettirerek olanaklı kılınmaktadır. Böyle bir ekonominin gittiği yol doğal olarak gizli tuzaklarla doludur. 1980'lerin başında birbirini izleyen yıllarda ABD duraksamalarının hızlı biçimde cereyan etmesi yalnızca potansiyel bir bunalımın tehlike işaretleridir. Aslında 1964'den bu yana ABD mali sisteminin istikrarını tehdit eden zaten en az dört tane ciddi kredi krizi yaşanmıştır. Bu krizlerin her biri sırasında, hükümetin daha fazla borç genişlemesi üzerindeki kısıtlamaları kaldırması ve büyük bankalarla ticari firmalara verilen fonları beslemesi yoluyla bir tür düzen tesis edilmiştir. Bu önlemler kısmen bankaların, ticari firmaların, tüketicilerin ve hükümetin din-

mek bilmez kredi istemi basınçlarına bir yanıttır. Ama aynı zamanda umarsız bir biçimde derin bunalımla hızlı enflasyon arasında narin bir seyir izlemeye çalışan hükümet ve merkez bankası politikalarıyla desteklenmektedirler.

Faiz hadlerini yüksek tutma yönünde hâlâ geçerli olan bir başka motifin, adını koymak gerekirse, doların uluslararası değerini koruma motifinin bulunduğunu kabul etmek önemlidir. Çekici faiz hadleri yabancı fonları ABD yatırımlarına ve bankalarına çekmekte, böylece uluslararası değiş tokuş piyasalarında dolara yönelik bir talep yaratmaktadır. Ama bu pratiğin sonucu, önde gelen kapitalist ülkeler arasında, her biri kendi faiz oranlarını bir başka yüksek faiz ülkesine doğru yaşanacak sermaye kaçışını önlemek için yükseltirken yaşanan bir faiz oranı savaşı olmuştur.

Üçüncü Dünya Üzerindeki Etkisi

Merkezdeki durgunluk; dünya ticaretinin yavaşlaması, korumacılığın yaygınlaşması ve yüksek faiz oranları, Üçüncü Dünyaya yeni yükler bindirmiştir. Üçüncü dünyadaki sorunlara getirilen standart açıklama, suçu petrol fiyatlarındaki fırlamanın ve azgelişmiş petrol ithalatçılarının bundan kaynaklanan borçlanma artışının üzerine atmaktır. Aşırı yüksek petrol fiyatlarının çevredeki ödemeler dengesi açıklarını derinleştirdiğine kuşku yok. Ama genellikle anlaşılmayan şey yüksek petrol maliyetinin uzun süredir varolan sorunları sadece ağırlaştırmış olduğudur. Böylece, Latin Amerika'yı önemli bir örnek olarak alırsak, bu ülkelerin kamusal dış borçları, fiyat artışlarına uyarlanmış bir biçimde, 1970 ile 1979 arasında yıllık yüzde 16.4 oranında artmıştır. Öte yandan, 1960 ile 1970 arasındaki yıllık yüzde artışı petrol fiyatlarındaki sıçramadan çok önce de zaten yüzde 8'di.*

* 1970'te Latin Amerika ülkelerinin yabancı borç faiz ödemeleri yabancı kamu borçları faiz ödemelerinin yaklaşık yüzde 32'sini oluşturuyordu. 1980'de bu oran yaklaşık yüzde 49'a yükseldi.

(Inter-American Development Bank, *Economic and Social Progress in Latin America*, 1980-81, 95).

Anlaşılması gereken şey, borçlardaki uzun vadeli artışın petrolden çok daha temel basınçlardan; çevre ile merkez arasındaki ilişkinin doğasından kaynaklanan basınçlardan doğduğudur. Bu ilişkinin temeli petrol fiyatlarındaki mühim artıştan sonra değişmemiş ve Üçüncü Dünyanın daimi açıklarının ve derinleşen borç tuzağının en önemli nedeni olmayı sürdürmüştür.

Bu durumu tüm Latin Amerika ve Küba hariç tüm Karayip ülkelerinin cari ödemeler dengesi hesaplarının incelenmesi ile görebiliriz. Bu bilanço sermaye hareketleri (örn. yabancı yatırımlar ve kredi) haricindeki tüm yabancı değiş tokuşları içermektedir. Bilanço davranışını 1968 ve 1973 ile 1974 ve 1979 için, yani petrol fiyatlarındaki önemli değişim öncesi ve sonrası için, ayrı ayrı kıyaslayacağız. Önemli bilgiler Tablo 1 ve 2'de özetlenmiştir. Ama bu tabloları daha iyi anlamak için önce Tablo 1'in ilk sütununu daha ayrıntılı biçimde açıklayacağız: Küba dışındaki tüm Latin Amerika ve Karayip ülkeleri için 1968 ve 1973 arasındaki birleşik cari denge hesabı. Aşağıdaki sunumdaki rakamlar, tablolarda olduğu gibi, milyar dolar olarak ifade edilmiştir.

1. Dünyanın geri kalanı ile yapılan ana değiş tokuşlar aşağıdakileri bulduğumuz bir mal ticareti döneminde gerçekleşiyor:

İhracattan elde edilen gelir..................................	+ 95.8
İthalat harcamaları..	– 93.2
Net denge..	+ 2.6

Yani, mal ticareti tüm Latin Amerika ve Karayipler için petrol artışından önceki altı yılda pozitif değer vermektedir.

2. Ama çok az Latin Amerika ülkesi tüccar filolarına ve sigorta şirketlerine sahiptir. Bu kaynaklar merkez ülkelerde yoğun-

laşmaktadır. Bu durumda taşıma ve sigorta maliyetlerini içeren değiş tokuşlarda, ticaret artığını fazlasıyla aşan bir açık ortaya çıkmaktadır.

Yerli taşımacılar ve sigorta şirketlerince yurtdışından elde edilen gelir	+ 1.7
Taşıma ve sigorta için yabancı firmalara yapılan ödemeler	– 8.1
Net denge	– 6.4

3. Ancak açığın en önemli kaynağı, yabancı yatırımcılar ve bankalara yapılan ödeme akışlarıdır.

Yurtdışındaki yatırımlar tarafından yaratılan hisse senedi ödemeleri ve faizden elde edilen gelir	+ 2.3
Yabancı yatırımcılar ve bankalara yapılan hisse senedi ödemeleri ve faizler	– 21.5
Net denge	– 19.2

4. Ek olarak burada temel konunun sunumunu basitleştirmek için birleştirilmiş olan çeşitli değiş tokuşlar da vardır. Bu toplam kategoriye dahil edilen kalemler Tablo 1'in dipnotunda belirtilmiştir. Grubun bilançosu aşağıdaki gibidir:

Tüm diğer kalemler için yurtdışından elde edilen gelir	+ 27.9
Bu kalemler için dışarıya yapılan ödemeler	– 26.0
Net denge	+ 1.9

5. Yukarıdaki dört kategorinin net dengelerini toplayarak Tablo 1'de gösterildiği gibi toplam 21.1 milyar dolarlık bir açık elde ediyoruz.

Bu tablolaştırmanın gösterdiği şey Latin Amerika ve diğer Üçüncü Dünya ülkelerinin yabancı sermayeye olan tutsaklığı hakkındaki en basit hakikatlerdir. Petrol patlaması öncesi yıllardaki açıklar tamamıyla Latin Amerika'daki ticaret filolarının, sigorta şirketlerinin, bankaların ve ticari yatırımların yabancı sahiplerine yapılan ödeme akışlarına bağlıdır. Bu çok uzun bir süredir karakteristik bir örüntü olmuş ve bağımlılık derecesi doğal olarak ulustan ulusa değişirken, bölgedeki bütün ülkelerde pratik anlamda tipik bir hal almıştır.

Şimdi petrol maliyeti mevzuuna geri dönelim. Kıyaslamanın sağlığı açısından iki tablodaki petrol ihracatçısı ve petrol ithalatçısı ülkeleri ayırdık. 1974 öncesinde iki grup ülke arasındaki farklılıklar, Tablo 1'in incelenmesinden görülebileceği gibi önemli değildi. Mal ticaretinden elde edilen pozitif denge petrol ithal edenlerde petrol ihraç edenlerde olduğundan daha küçüktü. Ama her iki kategoride de açıklar kıyaslanabilir derecede yabancı sermayeye ödenen haraçlarla açıklanmaktadır.

Öte yandan, 1974 sonrasında, çarpıcı bir değişim gerçekleşti. Tablo 2'den görülebileceği gibi, artık petrol ithalatçıları mal ticaretindeki küçük bir artığın yerine bir açık yaşıyorlardı. Fakat bu da taşıma, sigortacılık, hisse senedi ödemeleri ve faizlerden kaynaklanan açıklar olmasaydı, tek başına onları şimdi içinde oldukları çıkmaza sokmayacaktı. Yabancı sermayeye yapılan ödemeler, ödemeler dengesi cari hesaplarındaki toplam açığın yüzde 7'den fazlasını açıklamaktadır. Doğru, petrol ithalatı için ödemede bulunmak için alınan borçların faizleri de, hisse senedi ve faizlere 1974 öncesindeki altı yıl içinde yapılan 9.7 milyar dolarlık akışı, izleyen altı yılda 31.5 milyar dolara doğru tırmandırmaya yardımcı olmuştur. Ama petrol ihraç eden ülkelerde de yabancı sermayeye yapılan ödemelerde yeterince büyük bir artış yaşanmıştır.

1974 ile 1979 arasındaki her yıl petrol üreticilerinin tamamının petrol ihraç etmediği de vurgulanmalıdır. Örneğin, Meksika

ilk kez petrol ihraç etmeye 1975'te ve Peru 1978'de başlamıştır. Bu sınıflandırmanın önemi bu ülkelerin dönemin büyük bir çoğunluğunda petrol ithal etme maliyetleri tarafından etkilenmemesinden kaynaklanır. Belirli sayıdaki ülke elbette petrol ihraç ederek önemli faydalar sağladılar. Aynı zamanda, ithalat harcamaları da tırmandı. Yine de, bilançoya bakıldığında 1974 öncesi ve sonrasında mal ticaretinden yaklaşık olarak aynı artığı elde ettiler. Ama iyi vurgulanmalıdır ki: yabancı sermayeye yaptıkları ödemeler bu iki dönem arasında iki katından fazla; 12.4 milyar dolardan 29.3 milyar dolara yükseldi ve bu da toplam açığın 7.5 milyar dolardan 27 milyar dolara yükselmesine neden oldu.

Bu durumda suçlunun petrol olmadığı sonucuna gayet tabii varabiliriz. Ezici miktarda daha büyük ve daha eski yükler kümesine eklenen bir başka ağırlık, merkez ülkelerindeki durgunluğun başlamasıyla birlikte durumu daha da fazla kötüleştirmiştir. Emperyalist sistemin merkezindeki ekonomilerin yavaşlaması, Latin Amerika'nın geleneksel hammadde ve gıda ihracatına yönelik piyasaların ve birçok örnekte de bu ürünlerin fiyatlarının zayıflaması anlamına gelir. Korumacılığın artması, içinde bulundukları ikilemden mamul mal ihracatı ile kurtulmaya çalışan ülkelerin fırsatlarını daha da sınırlandırmaktadır. Öte yandan, faiz ve hisse payı ödemelerinin içinden aktığı musluk fevkalade açık kalmaya devam etmektedir. Aslında, yalnızca, durgunluğun bir başka yan ürünü olan yükselen faiz hadleri nedeniyle bile olsa önemli büyüklüğe ulaşmaktadır. Bütün bunların toplamı ne anlama gelmektedir? Latin Amerika ülkeleri ile Üçüncü Dünyanın geri kalanı yabancı sermayeye böylesine büyük haraç ödemeleri yaratan bir emperyalist ilişkiler sisteminin ağında kalmaya devam ettikleri sürece, çevreyi merkeze bağlayan zincirler yalnızca daha da güçlenip ağırlaşabilir. Çünkü bu bağlam dahilinde ödemeler dengelerindeki kalıcı açıklarla başa çıkabilmelerinin tek yolu daha da fazla yabancı sermaye ve açıkları finanse etmek için daha fazla kredi çekmektir. Ama bu du-

rumda da hisse payları ile faizlerin gelecekteki akışı ve böylelikle de cari işlemler toplam ödeme bilançosundaki dengesizlik, sürekli olarak yukarıya doğru genişleyen helezonik bir hareket içinde yalnızca daha da büyüyebilir.

Başkan Reagan elbette böylesi bir "çözümde" hiçbir yanlışlık görmemektedir. Yabancı yatırımların genişlemesini Üçüncü Dünya açısından bir çıkış yolu olarak sürekli savunmaktadır. Bazı eleştirmenler programı, bu ülkelerdeki kitlelerin yoksulluğunu ve sefaletini ortadan kaldırmayı amaçlamamakla eleştirmektedirler. Elbette Reagan ile danışmanlarının Üçüncü Dünyanın gerçek sorunlarını anlamalarını ya da bunları önemsemelerini beklemek açıkçası fazla şey beklemek olacaktır. Ama emperyalist dünyanın lideri olma özlemi içindeki adamın metropollerdeki kapitalistlerin çıkarlarına hizmet eden bir programı savunması da hiç şaşırtıcı değildir.

ALINMASI GEREKEN DERSLER: SOSYALİZMİN GELECEĞİ

Yirminci yüzyıl kapitalizminin yeni nitelikleri –tekelci sermayenin rolünün artması, emperyalizm, üretim ve finansın uluslararasılaşması ve sosyal devletlerin merkezde toplanması gibi- uzun zaman önce Karl Marx tarafından ortaya konan hareket yasalarını etkilemişse de değiştirememiştir. Bilim ve teknolojideki gelişmelere, büyük savaşlara ve diğer tarihsel gelişmelere karşın kapitalist gelişmenin yalnızca bir niteliği ön plana çıkmıştır: üretim güçleri ile birlikte yoksulluk da artmıştır, ülkeler içindeki ve arasındaki zenginlik-yoksulluk uçurumu giderek büyümüştür.

Bu ikiliklerin nedeni sistemin başarılarıyla başarısızlıkları arasında mantıksal bir ilişki olmasıdır. Kâr güdüsüyle hareket eden piyasa sistemi sermaye birikimini gerektirir, böylece sistemin içsel gerekliliği sonucu sermaye hem gezegenin kendisini hem de gezegende yaşayanların çoğunluğunu sömürür hale gelir. Bu karşılıklılık ilişkisi kapitalizmin hareket yasalarından doğmaktadır: tarihsel gelişmelere göre değişseler de ya da yaklaşık da olsalar bu yasanın altındaki eğilimler ekonomide etkin olanların

hedeflerinden ve kararlarından bağımsız biçimde denetimsiz ve dizginsiz bir güç olarak belirirler.

Peki Doğunun devrim sonrası top'umlarındaki durum nedir? Onlar da mevcut felakete sebep olan denetimsiz nesnel yasalara tabi midir? Açıklığa kavuşturulması gereken; eğer bu ekonomileri çöküşe götüren bir takım "yasalar" varsa bunların ekonomi ile değil politikayla ilişkili olduğudur. Kuşkusuz her ekonomi coğrafya, emek miktarı, sürülebilir topraklar ve başka doğal kaynaklarla sınırlıdır. Devrimci toplumsal dönüşümler geçiren ülkeler bu pratik sınırlar çerçevesinde yerel ve uluslararası piyasalarda denetimsiz ve nesnel güçlerden bağımsız, tahakkümden uzak ekonomik sistemler kurma arayışına girmişlerdir. Toplumun ekonominin tahakkümü altında yaşamasını önlemek için politikaya başvurulmuştur.

Ama bu politikaları kim belirlemektedir? İdeal olarak, eğer ekonomi topluma hizmet edecekse toplumda yaşayan insanların elverişli kaynaklarla ve teknolojiyle neler yapılacağına dair son sözü söyleme hakları olmalıdır. Diğer bir deyişle, iktidar halkın elinde olmalıdır. Ama hepimizin bildiği gibi gerçek böyle değildir. Sovyetler Birliği'nin ilk yıllarında sosyalizme giden yola girmek için bir çaba harcandığı doğrudur. Ancak uzun bir süre önce tren ne kapitalist ne de sosyalist olan bir toplumsal sisteme doğru yol almaya başlamıştır. Kapitalist bir ekonomideki denetimsiz güçler büyük ölçüde ortadan kaldırılmıştı. Bunun yerine ekonominin denetimi politik iktidarın tekelini elinde tutan küçük bir azınlık tarafından yönetilen devlete bırakılmıştı. İkincil derecedeki menfaat grupları en tepedeki yasa koyuculan destekleyerek politik ve ekonomik kurumlarla bunları destekleyen bir ideoloji yarattılar –bunların tümü birikim aşamalarını etkiliyor ve yeni toplumsal oluşumun yaratılmasına katkı sağlıyorlardı.

Bu yeni toplum kapitalist ekonominin yardımı olmaksızın sanayileşmede hızlı bir hamle gerçekleştirmeyi başardı ve bir yandan da işsizliğin giderilmesi gibi bir dizi toplumsal hedefe ulaş-

tı. Ne var ki öte yandan kendi çelişkilerini yarattı: kitlelerden uzak kalan ve üretimle bölüşümdeki verimliliği artırmak için yukarıda hazırlanan ekonomik ve politik reformları sabote edebilecek kadar katı ve kemikleşmiş bir bürokratik yapı. Bu durum sınıflar, cumhuriyetler ve her bir cumhuriyetteki bölgeler arasında yaşam koşullarında farklılıklar oluşturmakla kalmadı; yüksek statü ve Batının üst sınıflarına benzer bir yaşam tarzı için var gücüyle mücadele eden üst ve orta sınıflar yarattı.

Ekonomi belli bir büyüme hızını yakaladığı sürece çelişkilerin kaynama noktasını aşıp patlamasını önleyebilmek için yeterince boş alan vardı. Ama büyüme hızı yavaşladığında ve sonunda ekonomi durgunlaştığında köklü bir kriz için gereken ortam hazırlanmış oldu. her ne kadar yasa koyucu seçkinler yetersiz ölçeklerin büyük bir felakete yol açmayacağını düşünüyor olsalar da yapılması gerekenlerle ilgili seçkinler arasında da bir ayrım olduğu açıkça görülüyordu. Her ne kadar açıkça söylemeye cesaretleri olmasa da kapitalizme hızlı bir geçişin gerekliliğini savunanlar vardı. Başkaları en azından kısa süreliğine sığınabilecekleri köklü değişimlerden yanaydılar. Öte yandan bunların tamamının hemfikir olduğu bir nokta vardı: Sovyetler Birliği ve Doğu Bloğu ülkeleri Marksizm-Leninizm ilkelerini rehber kabul etmiş sosyalist ülkelerdir. Bu nedenle krizden kurtulmanın ve kendi ayrıcalıklı statülerini korumanın yolu olarak yönetici ve entelektüel seçkinler Stalin-Brezhnev sürecinin "sosyalizmi"nden kurtulmakla kalmayıp daha önceki sosyalist bakışı da ortadan kaldırıyorlardı. Aynı zamanda Sovyet Akademisinin dar görüşlü Marksizmi ile birlikte tüm Marksist analizden vazgeçiyorlardı.

Bu nedenle ayrıcalıklı sektörlerin neyin yanlış gittiğine dair Marksist bir analize girişmemiş olmasında şaşılacak bir durum yoktur. Bunun yerine ayrıcalıklı kesimlerinin yaşam biçimlerinden ve sözde değerden bağımsız burjuva sosyolojisi ve ekonomisinden etkilenerek ileri kapitalist ülkeleri kendilerine rehber olarak seçmişlerdir.

Tarihin ironik dönüşlerinden biri olarak, geçmişi Marksist bir perspektiften yeniden ele alma görevi insanların kapitalizmin nasıl bir şey olduğunu bilen ve ege nenlerin sözde toplumsal bilimlerinin mazeretçi yapısından haberdar olan Güney'e ve Batı'ya geçmiştir. Devrim sonrası toplumların esaslı bir analizi entelektüel bir oyun değildir. Bunun anlam kazanmasının tek yolu halkın istekleriyle ve eylemleriyle ilişkili olmasıdır. Çünkü kapitalizmden farklı bir toplumsal sistem yalnızca eğer açlık ve diğer yoksulluk kaynaklı hastalıklardan kurtarabilecekse ve biyosferin dünyada yaşamaya elverişli halde kalması sağlanacaksa inşa edilmelidir. Bu konudaki en ciddi eleştirellik kendi ihtiyaçlarını karşılamak için bir toplum yaratacak olan kitlelerin gelecekteki deneyimlerinden yükselecektir.

Bunun yanında, köklü sorunları tamamen göz ardı eden Doğu Avrupa'daki ideolojik dönüşümler dünyanın geri kalanındaki ilerici çevrelerin tartışmalarında yer almaya başlamıştır. Birdenbire, piyasanın erdemleri, kurumların özelleştirilmesi, kapitalizmin hakim olduğu bir dünyada sosyalizmi kurmanın imkansızlığı gibi başlıklar radikallerin dünyasına girmiştir. Bu sorunlar elbette göz ardı edilmemelidir; ne var ki bunları konuşurken daha temel sorunları da unutmamak gerekir. Bu sorular devrim sonrası toplumların temel niteliklerini ve krizlerin asıl sebeplerini kapsamamaktadır. Yalnızca bu toplumlardaki ayrıcalıklı azınlıkların kişisel tutkularını yansıtmaktadır. Daha anlaşılır olmak adına; en bildik soruları tekrar sormalı ve onların sosyalizmin temel sorunlarını ne kadar yanıtladığını anlamalıyız.

Her şeyden önce; ortada önceden hazırlanmış ve her kültüre ve çağa uyabilecek bir sosyalizm modelinin olmadığını kabul etmek gerekir. Bu; Marksist gelenekten kalan genel ilkelerin ve ulusal kurtuluş ya da toplumsal devrim mücadelelerinde kazanılmış deneyimlerin olmadığını göstermez. Ancak sorulması gereken tüm soruların arasında özellikle iki tanesi açıkça yanıt bulmalıdır: Ne tür bir sosyalizm? Neyi amaçlayan bir sosyalizm?

Bu yanıtlara yalnızca başlangıçta değil geçiş sürecinin her aşamasında ihtiyaç vardır. Bu şekilde temkinli davranmak zorunda olmanın sebebi geçiş sürecinde uzun yıllar boyunca sosyalist hedeflerin önüne çıkan engellerdir. Sürecin önüne çıkan engeller sosyalist projeyle çelişen uzlaşmalara neden olarak pratik ile ideal arasındaki uçurumu genişletmektedir. Çoğu zaman nihai hedeflerin bozulmasını önleyecek biçimde bu çelişkilerle baş etmenin alternatif yolları bulunabilir. Şayet yapılan uzlaşmalar pragmatik bir çözüme yönelikse gerçeklikle orijinal sosyalist bakış arasındaki ayrım giderek artar. Bu; Doğunun deneyiminden alınabilecek en temel derslerdendir. Alınması gereken bir çok başka ders de vardır. Tüm bu derslerin pek yakında açılması muhtemel arşivlerin de yardımıyla akademik incelemeye tabi tutulması şarttır. Bunların dışında bana özellikle sorgulamaya ve tartışmaya değer gelen kimi soruları ön plana çıkarmak niyetindeyim.

Bilinçlilikte ve ahlaki standartlarda ciddi değişiklikler yapmadan sosyalizmin inşası mümkün müdür?

Sosyalizmin temel amaçlarından birinin ırkçılık, etnik ve milliyetçi düşmanlık ve ataerkil hiyerarşiyle savaşmak olduğu konusunda hiçbir fikir ayrılığı yoktur. Devrim sonrası toplumların çoğunda ilk yıllarda bu alanlarda büyük ilerleme sağlandığı tartışılamaz. Ne var ki kadınların konumunda radikal bir değişikliğe gitme, ırkçı ve etnik hiyerarşileri yok etme, şovenizmi yenme gibi konulardaki heyecan bir süre sonra sona ermiştir. Eski önyargılar ve yaklaşımlar tamamen ölmemiştir. Bunlar açıkça dile getirilse de getirilmese de pratiği etkilemeye devam etmiştir. Politik ve ekonomik zorluklar baş gösterdikçe toplumsal ve insani devrim duraklamakla kalmamış geriye saymaya başlamıştır.

Benzer bir ilerleme-gerileme dalgası özellikle toplumsal bilinçliliğin gelişimi alanında da belirmiştir. Devrimci ateşin dorukta olduğu süreçte halkın çıkarlarını kişisel menfaatlerin önünde

tutmak esastı. Ancak burjuvazi ve eski kültürlerin ağırlığı özellikle zor zamanlardaki gündelik problemlerle baş etmek konusunda bir karşı güç olarak belirmiştir. Bunun yanında, sanayileşme güdüsüyle beliren pragmatik baskılar burjuva kültürel mirasına sarılmak konusunda teşvik edici olmuştur. Yeterince ihtiyatlı olunmayışı ve kurumsal korunmacılığın yokluğu nedeniyle oportünizm ve kariyercilik belirmiş; bunlar da bireysel rekabet ruhunun ayakta kalmasına neden olmuştur.

Devrimci toplumların bu konulara dair yaptıkları yanlışlar özellikle dikkate değerdir. En iyi koşullar altında bile bilinçlilikte değişim sağlamak çok uzun bir süreç gerektirir. Şurası açıktır ki; ihtiyaç duyulan ilerleme ancak sonsuz bir mücadele ve elverişli bir çevreyle mümkündür. Bu; söylenmesi kolay ama pratiğe geçirilmesi zor bir süreçtir. Propaganda, eğitim, dini vaazlar önemlidir ancak yeterli değildir. Gerçek ilerleme ancak halkın da katılımını sağlayacak toplumsal koşulları oluşturan devrimci pratiğe ve kitlesel mücadeleye bağlıdır. Devrim sonrası toplumlardaki gerici pratikler kitlelerin sosyalist ideallerin çürümesine karşı mücadelesini engellemektedir. Ayrıca; eğer üst yönetimdekilerin yaşam tarzları ile söyledikleri –ve genel anlamda toplumun işleyişi ile yapısı- birbirine uymuyorsa veya sosyalizmin temel ahlakıyla açık biçimde çelişiyorsa o zaman verilebilecek en iyi propaganda ve eğitim bile başarısızlığa uğrayacaktır ve uğramalıdır.

Sosyalist toplumlarda sınıflar gerekli veya kaçınılmaz mıdır?

Şimdiye dek öğrendiklerimize göre kapitalizm bertaraf edildikten sonra bile yeni sosyal sınıfların ve tabakaların belirip yerlerini sağlamlaştırabileceğidir. Belki tam Marksist karşılığıyla sınıflar değildir ancak ekonominin yarattığı artı değerin kullanımını yöneten ya da bundan fayda sağlayan menfaat gruplarıdır. Politik ve ekonomik yaklaşımların son şeklinden ve kendi uygu-

lamalarından sorumlu olan bir üst tabaka gereklidir. Ancak asıl problem bu işler için hangi insanların uygun görüleceği ve halkın bu insanlara neye göre güvenebileceğidir. Bu anlamda yaşanan deneyim çok başarılı sayılmaz: iktidarlarını sağlamlaştırmak ve elde tutmak için kitlelerden uzaklaşan üst tabakadaki politikacı ve ekonomistler bir yasa koyucu sınıfın pek çok özelliğine sahip olmuşlardır.

Üretim güçlerinin gelişmesiyle birlikte ikincil toplumsal gruplar da belirmiştir. Kentleşme, ekonomik büyüme ve ileri eğitim sayesinde yönetici ve uzmanların sayısında artış olmuştur. Önleyici ölçütlerin yokluğunda devlet ve parti yetkilileri, kurum yöneticileri, uzmanlar ve entelektüeller kendileri alt sınıflardan geliyor olsalar dahi emek bölümlenmesinden fayda sağlayan bir psikoloji ve ahlak geliştirmişlerdir. Kendilerine ve ailelerine maddi ve manevi anlamda ayrıcalık ve statü sağlayarak nüfusun geri kalanından farklı yaşayabilen potansiyel orta ve üst sınıfların içinde bulunduğu durum budur. Kırsal alanlarda da yetki sahibi olan ya da yetki merkezlerine yakın olanlarla sıradan halk arasında böyle bir tabakalaşma mevcuttur.

Halk arasındaki bu ayrımlar toplumun temel işleyişinin standart bir parçası halini alınca üst ve orta sınıflar da kendi ayrıcalıklı statülerini birbirini takip eden kuşaklar boyunca aktarabilme şansını yakalamışlardır. Uygulama yaklaşımı ve onu destekleyen ideoloji açısından deneyimle kazanılan yöneticilik yeteneklerini ortaya çıkarmak ve yüksek eğitime yapılan yatırımın dönüşünü elde etmek için bunun etkili bir yol olduğu söylenebilir. Ancak bu sosyal düzenlemeler çok kısa zamanda kendi kendini sürekli üreten bir sınıf sisteminin kapılarını açacaktır.

Bir ekonominin işlemesi için bir sınıf yapısına ihtiyaç olup olmadığı tartışmalıdır. Açıkçası, modern dünyada buna alternatif yolların keşfedildiği söylenemez. Sınıf yapısının kaçınılmazlığını test etmenin en iyi yolu yalnızca eski sınıf sistemini ortadan kaldırmak değil aynı zamanda yeni sınıfların ve toplumsal katman-

ların oluşmasını önlemek için bilinçli bir şekilde işleyen sosyalist bir geçişi yaratacak girişimlerde bulunmaktır.

İnsanlar arasındaki diğer ayrımlarla ilgili ne yapılabilir?

Eşitsizliğin kaynakları yalnızca sınıf ve statü farkları değildir. Kapitalist dünyada gelir, altyapı ve sosyal hizmetler açısından bölgesel farklılıklar oldukça yaygındır. Kuşkusuz en büyük fark ise kapitalist sistemin merkezden yayılma sürecinde üçüncü dünya ülkeleri ile ileri kapitalist ülkeler arasında beliren farklılıklardır. Öte yandan ileri kapitalist ülkelerin kendi içlerinde de ciddi farklar söz konusudur.

Bu ikincisine örnek olarak sanayi devriminin başında Büyük Britanya'da İngiltere'nin zengin güney bölgesiyle yoksul Celtic bölgesi (İskoçya, Galler, İrlanda ve Kuzey İngiltere'nin bazı bölgeleri) arasındaki fark verilebilir. Endüstriyel kapitalizm ile geçen iki yüz yıldan daha fazla sürenin ardından bu zengin ve yoksul bölgeler arasındaki eşitsizlik sürmektedir.

Devrim sonrası toplumlar uzun kapitalist sömürü tarihi boyunca oluşmuş bölgesel farklılıkların giderilmesinin çetin bir görev olduğunun bilincinde olmalıdırlar. Bu tür bir eşitsizlik karşısında ilkelerle pragmatizm arasındaki denge giderek bozulur. Altyapının, enerji kaynaklarının ve yöneticiliklerin daha gelişmiş bölgelere yoğunlaştırılmasının sebebi zaten gelişmiş olan bölgeleri daha da geliştirmenin ve gelişmemiş olanları göz ardı etmenin daha verimli sonuçlar vermesidir. Ancak bu verimlilik anlayışı insanlar arasındaki farklılıkları ortadan kaldırmak açısından çok üretimde büyüme hızı yakalamakla ilgilidir. Bölgesel ekonomik farklılıkların nüfusun ikinci plandaki ırksal, etnik ve ulusal sektörlerinin baskı görmesine yol açmasıyla sorun biraz daha karmaşıklaşmaktadır.

Bu sorunu ortadan kaldırmanın belli bir yolu yoktur. Ortada herhangi bir çözüm yolu olmadığı için toplumsal politikanın oluşturulma ve uygulanma aşamalarında çok dikkat edilmelidir.

Ekonomik büyüme oranı ne kadar en temel hedef olarak seçilirse halk içindeki sınıfsal ve bölgesel farklılıkların o kadar toplumsal yapının kalıcı bir niteliği haline geleceği unutulmamalıdır.

Demokrasi ne zaman demokratiktir?

Sosyalizmin demokrasi olmaksızın tam aksi yönde ilerleyeceği fikri sol çevrelerde baskın bir fikirdir. Kimilerine göre ise sosyalizm olmadan demokrasinin işlemesi mümkün değildir. Bunun sebebi ne olabilir? Eşitlik olmaksızın demokrasi keskin bir şekilde sınırlanacağından ve yalnızca sosyalizm yoluyla eşitlik sağlanabileceğinden. Ne var ki eşitlik idealine ulaşmadan önce uzun bir zaman geçecek ve bir çok gelişme olacaktır. Bu zaman zarfında neler olur? Yukarıda da belirtildiği gibi eşitsizlik bir çok şekilde belirebilir: yalnızca toplumsal sınıflar ve katmanlar arasında değil kentler ve kasabalar, gelişmiş ve az gelişmiş bölgeler, ırksal, etnik ve ulusal nüfuslar arasında da.

En iyi koşullarda bile bu bölünmeler uzun süre devam eder. bunun sebebi ayrıcalık, toplumsal statü ve iktidarın iç içe geçmiş olmasıdır. Tarihsel konumlarına göre bunlar iki şekilde etkileşir: iktidar ekonomik ve toplumsal ayrıcalıkların yolunu açar; ekonomik ve toplumsal ayrıcalıklar da iktidarın yolunu açar. Seçilmiş insanlar ayrıcalıkları çeşitli yollarla elde ederler. Örneğin eğitimli ve konuşmayı bilen insanların açık bir üstünlüğü vardır. Bunların yazma ve konuşma yetileri medyada yer bulmalarını sağlar ve bilgi ve deneyimleri ayrıcalıkların kapılarını açar. Eğer kendilerinin doğrudan bir makamı yoksa o zaman bu makamlarda olanlarla ilişkileri vardır. Kısacası halk arasındaki farklılıklar –kapitalist bir toplumdaki kadar olmasa bile- anlamlı bir demokrasi yolunda ayakta kalabilecek iktidardaki çeşitlilikle bağlantılıdır.

Bu içi boş bir akademik önerme değildir; çünkü sosyalist yönelimli bir toplumun farklı sektörlerinin menfaatleri dahi farklı değildir. Tüm ihtiyaçları aynı anda karşılamak ise olanaksızdır. Böylece, demokrasinin geleneksel biçimleri zayıfların ve ayrıca-

lıksız kesimlerin harcanması uğruna daha güçlü olanın daha fazla avantaj elde etmesi için bir araç haline gelir.

Peki süreç böyle işlemek zorunda mıdır? Sosyalizmin hedefleri ile demokrasinin çelişkilerinden ve eşitsizlikten kaynaklanan engellerden kurtulmanın bir yolu var mıdır? Öncelikle, bu sorun yalnızca kesintisiz bir devrimci pratik aracılığıyla –yetkilendirilmemiş olanların yetkilendirilmesinin yolunu açacak bir pratik- çözülebilir.

Başlangıçta, liderler gerçeği söylemelidirler. Halk; gerçekçi seçimler yapabilmek için durumu bilmek ve sorunları öğrenmek zorundadır. Kapalı kapılar ardında verilen hayati kararların aksine –toplumun geleceğini belirleyen kararlar- halka danışılmalı ve onlar da bu tür politik sorunların çözüm sürecine dahil edilmelidir. Ama tüm bunlardan önce halk ele alınan farklı seçeneklerin sonuçları hakkında tam olarak bilgilendirilmelidir. Gerçekten demokratik olan bir demokrasi yolunu desteklemek için şeffaf yaklaşımlar sergilenmelidir: sıradan insanları yetki merkezlerinin koridorlarına çekmek, liderlerin halka güvenmesi ve onları dinlemesi, halkın politik liderleri ve yöneticileri görevden alma hakkı elde etmesi gibi liderleri daha saygın kılacak yollar.

Anlamlı bir demokrasi için gerekenlerin listesi daha da uzatılabilir. Özellikle mevcut deneyim göz önünde bulundurularak bu tür bir listeyi hazırlamak işin en kolay kısmıdır. Diğer yandan bu politikaları yaşama geçirmek hem karmaşık hem de tuzaklarla doludur. Liderliğin durduğu noktadan bakınca, kolayca yönlendirilebilecek resmi bir demokrasiye yaslanmak ya da otorite bir yol izlemek daha tercih edilebilir ve etkili olabilir. Ancak devrim sonrası toplumların deneyimlerinden anlaşılacağı gibi daha etkili olmak için gayret etmek sosyalizmden ayrılmanın yolunu açabiliyor.

Ne tür bir ekonomik kalkınma? Ne amaçla?

Ekonomik büyümenin ve elverişli kaynakların bir sınırının ol-

duğunu söylemeye gerek yok. Her şeye sahip olamayız. Kullanılmaya hazır yalnızca sınırlı toprak, hammadde ve emek gücü vardır. Üretim güçleri artırılabilir ve daha verimli kılınabilir ancak bunun için zaman gerekir. Bu nedenlerle, toplumun toplumsal politikalarıyla uyuşan bir öncelik programı hazırlamak oldukça önemlidir. Öncelik seçimleri politikanın her aşamasında belirtilmelidir: üretim araçlarına yatırım-tüketici araçlarına yatırım, tarım-sanayi, ağır sanayi-hafif sanayi gibi. Yaklaşım belirleme işi ilerledikçe daha hızlı kararlar verilmesi gerekir. Örneğin günlük ev işlerini hafifletecek buzdolapları için mi, hayatın tadını artıracak otomobiller için mi yoksa köylere temiz su sağlayacak su boruları için mi fabrikalar yapılmalıdır? Yatırım kararlarını kârdan çok toplumsal ihtiyaçlar belirlediği için bunlara benzer binlerce soru belirmektedir.

Eğer öncelik en yoksul halkın ihtiyaçlarına verilecekse, başlangıçta üretim güçlerinin yokluğunda dahi yapılabilecek çok şey vardır. Bu duruma devrim sonrası toplumların pek çoğunun ilk günlerinde rastlanmıştır. Varlıkların yeniden paylaşımı ve kaynakların kullanımı çok sayıda insanın sağlık, eğitim ve yaşam koşullarında hızlı iyileştirmeler sağlamıştır.

Kapitalist ve sömürgecilik sonrası Hindistan'daki Kerala'nın başarısı büyümede büyük ilerlemeler olmaksızın neler yapılabileceği ve yapılamayacağı konusunda önemli ipuçları sağlamaktadır. Kerala uzun bir militan kitlesel mücadele tarihi olan ve uzun yıllar komünist partilerin yönettiği bir eyalettir. Kerala Hindistan'ın en yoksul bölgelerinden biridir. Kişi başına geliri Hindistan'ın yalnızca yüzde 60'ı kadardır. Ancak konu halkın ihtiyaçlarını karşılamaya gelince, Kerala açık ara farkla Hindistan'ın önündedir. İlerici bir toprak reformu yapılmış ve nüfusun en yoksul kesimine ciddi sosyal yardımlar sağlanmıştır. Kerala'da çocuk ölüm oranı binde 36'dır. Bu oran Hindistan'da binde 86; Kerala ile aynı gelire sahip ülkelerde ise binde 106'dır. Hindistan'da ortalama ömür 57 yıl iken Kerala'da 68'dir. Her

köyde ilk ve orta okullar ile sağlık ocakları, ucuzluk pazarları, toplu taşıma araçları ve yol vardır. Tüm bunlar kapitalist bir toplumun sınırları içinde ve toplumsal bir devrim olmaksızın başarılmıştır.

Ne var ki öte yandan Kerala'nın bir Cennet Bahçesi olduğu da söylenemez. Ciddi bir işsizlik söz konusudur, halk hâlâ çok yoksuldur ve ilerleme durmuştur. Daha ileri gidebilmek için, Kerala'nın kapitalizmden ve piyasa ekonomisinden uzaklaşarak sanayileşmeye ve tarımsal üretime ihtiyacı vardır. Bunun yanında, Kerala deneyimi üretim güçlerinin sınırlı bir şekilde büyüdüğü ya da hiç büyümediği koşullarda bile halkın menfaatleri için çok şey yapılabileceğini ispatlamaktadır.

Yine de, sınırlı kaynaklarla az da olsa gelişme sağlanabilme ihtimaline karşın, gezegendeki yoksulluk ve sefalet içindeki milyarlarca insanın tarımsal üretimde, sanayileşmede, emek verimliliğinde ve ileri teknoloji kullanımında ilerlemeler sağlanamadığı sürece durumlarının iyileşmeyeceği açıktır. Büyüme en birincil amaç haline geldiğinde ya da Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi kullanım amacıyla üretimin yerini kâr amacıyla üretim aldığında sorunlar baş göstermektedir. Devrim sonrası toplumlardaki birikim mantığı kapitalizmden farklı olsa da çevrenin talan edilmesi de dahil olmak üzere tüm üretim aktiviteleri kapitalist gelişme evrelerini fazlasıyla andırmaktadır.

Öte yandan, eğer sosyalist bir toplumun önceliği en yoksul insanların ve en az gelişmiş bölgelerin ihtiyaçlarını ön planda tutmak ve çevreyi korumak olursa o toplumun büyüme çizgisi geçmişteki ve bugünkü toplumlardan çok farklı olur. Bu nedenle tüketim standartlarından ve ileri kapitalist ülkelerdeki yaşam tarzlarından uzak bir yeni dünya görüşü şarttır.

Devrimci bir toplum barınma, kent planlaması, kırsal toplumun yapısı, ulaşım araçları, enerji kaynakları, kültür kullanımları, yaratıcı eylem fırsatları, boş zaman kullanımı gibi konularda devrimci bir dünya görüşüne sahip olmalıdır. Yeni bir top-

lumsal düzen ancak halkın isteği ve uzlaşması çerçevesinde şekillenmişse işleyebilir ve anlamlı hale gelir.

Önümüzdeki süreçte, böyle bir toplumda yaşayan insanlar hayat kalitesini artırmak için büyümeyi yavaşlatma ya da sınırlandırma ve insanların sağlıklı bir şekilde nefes alabilecekleri ve yaşayabilecekleri bir çevreye sahip olma konularını dikkate almak zorundadır. Bunu yapmanın nedeni yalnızca yeryüzünün sınırlı kaynakları ya da sınırsız sanayileşmenin ekolojik etkileri değildir ancak bu sebepler bile sonu gelmez büyümenin sağlanabilirliği konusunda şüpheci davranmak için yeterlidir.

Sürekli yüksek maddi standartlara sahip olma arayışı yalnızca sınıflı toplumun en kötü niteliklerini sürekli üretir. Malların geniş bir çeşitlilik içinde üretiminin sürekli olarak artışı, diğer etkilerinin yanında, emeğin katı çizgilerle bölümlenmesinin sürekliliğine, üretimin büyük kuruluşlarda yoğunlaşmasına ve zehir saçan sanayi merkezlerinin oluşmasına yol açar. Aynı zamanda bölüşümde eşitlik fırsatı bir kenara atılır. Tüketimde sınırlamaların yokluğunda her bir tüketicinin geniş bir mal çeşitliliği içinde isteklerini tatmin etmenin pratik bir yolu yoktur. Aralıksız bir sermaye birikimi arayışıyla yeni ürünler yaratmak zorunda olan kapitalist bir piyasa ekonomisinde kaynaklarla tüketicilerin istekleri arasındaki dengesizlik kolayca çözülebilir: yeterli varlığa ve gelire sahip olanlar mallara ulaşabilirken diğerleri ulaşamaz. Buna benzer bir ortam açık bir şekilde kullanım amacıyla üretime dayalı bir toplumda da yaratılabilir, ancak bunun tek yolu yüksek büyüme oranlarının sürekli kılınmasıdır. Bunun için yeni kapasite yatırımına yoğun biçimde yönelmek yani tüketici mallarının üretimine sınırlama koymak gerekir. çeşitliliği sürekli artan tüketici malları normal koşullar altında ayrıcalıklıların hakkı haline gelir ve yeterli gelire sahip olanların tutkularını gidermek amacıyla kullanılır. Büyümeye sınırlama getirebilecek toplumsal politikaların yokluğunda bölüşümde eşitsizlik kalıcı hale gelir ve insanlar arasındaki ayrımlar kanıksanır.

Üçüncü dünyada üretim güçlerinde umutsuzca devasa bir genişleme ihtiyacı duyulmasının ışığında büyümeye sınırlamalar getirme ihtiyacına vurgu yapmak garip bulunabilir. Sosyalist yönelimli bir toplumun ne tür bir büyümeye yöneleceği sorusu yukarıda ahlak, bilinçlilik, yeni sınıfsal oluşumlar ve anlamlı demokrasiyle ilgili söylenenlerle yakından ilişkilidir. En başında toplumun nasıl ve ne amaçla dönüştürüleceğine dair verilen kararlar uzun yıllar boyunca ekonomik kalkınmanın doğrultusunda baskın bir etkiye sahip olacaktır.

İnsanlar arasındaki ayrımların tamamen ortadan kaldırılmasını amaçlayan toplumsal bir politikanın inşa edilecek altyapı, teknoloji seçimi, sanayi yerleşimi gibi konularda belirleyici etkisi olacaktır. Böylece yaratılan üretim güçleri ekolojik ihtiyaçlara yanıt veren toplumsal ilişkilerle ve yaklaşımlarla uyum içinde çalışacaktır. Öte yandan, eğer hedef dolaylı ya da dolaysız olarak ileri kapitalist ülkelerin tüketim standartlarına erişmekse (örneğin yaygın kişisel otomobil kullanımı gibi) o zaman farklı bir altyapı, teknoloji ve sanayileşme gerekecektir. Bir toplum bir kez bu yola girdi mi sonuçta oluşan toplumsal ilişkiler ve üretim güçleri aynı çizgide yer almak zorunda kalacaktır. İçsel çelişkilerden kaynaklanan bir kriz dışında sürekli hızlı büyüme eğilimi aralıksız sürecektir.

Planlama mı Piyasa mı?

Bugünlerde oldukça popüler olan planlama-piyasa konusunun özel bir anlamı vardır. Bir piyasa en basit anlamıyla malları ve hizmetleri tüketicilere ulaştırmak için vardır. Toptan piyasalar da ekonominin daha kolay işlemesine katkı sağlayabilir.

Peki ne tür bir piyasa gereklidir? Piyasa yatırımın akışına nasıl katkı sağlar? Eğer piyasa yatırım kararlarına rehberlik ediyorsa o zaman kendi mantığına sahip olmalıdır. Örneğin, ne tür bir mantığa sahip olursa olsun satıcılar tekel ya da tekel benzeri ise piyasalar kaybeder. Eğer piyasalar bir çeşit yatırım rehberi işlevi

görecekse rekabet şarttır. Ancak rekabetçi şirketler iflas etme riski taşırlar. İflastan korunmak için sağlam bir kâr zemini bulmalıdırlar. Bunun için yapmaları gerekenler şunlardır: emek ve diğer maliyetler üzerinde sıkı bir yönetim sergileme, saldırgan rakiplere karşı piyasadan pay kapma savaşında korunabilmek için büyüme, yaygın kapasiteden akan fazla malları kapabilmek için ihracat piyasalarına dadanma. Böyle bir sistemin işleyişini korumak için sermaye piyasalarına, verimli olmak için ise nakde ihtiyaç vardır. Şirketlerin ve sermaye piyasalarının tekerlekleri güçlü bir bankacılık sistemi tarafından yağlanmalıdır. Bu kuruluşlar ise kendi varlıklarını korumak adına kaynak sağladıkları şirketlerin iyi kâr zeminleri olduğundan emin olmak zorundadır. Dahası, bizzat bankalar finansal alandaki rekabetçi tehditlere karşı korunabilmek için kendi kârlarına ve büyümelerine dikkat etmek zorundadır. Sonuçta kaçınılmaz olarak kâr güdüsü sermaye birikimine ve böylece kaynakların tahsisine ve gelir bölüşümüne karar vererek ekonominin kaderine yön verir.

Piyasa bir kez işlemeye başladı mı bunun geri dönüşü yoktur. Devlet kimi zaman nüfusa zarar verebilecek ihlalleri önlemek için müdahale etmek zorunda kalır ve nüfusu piyasanın en kötü etkilerinden korumaya çalışır. Ancak her şeyden önce devlet sanayi ve ticareti korumaya koşullanmıştır –eğer piyasa ekonomisinin işlemesi isteniyorsa. Piyasa ekonomileri doğaları gereği kaotiktir ve bu nedenle dönemsel darboğazlar ve tıkanıklıklar yaşarlar. Devlet tehlikeli kırılmalara karşı uyanık olmak ve şiddetli olanlara karşı önlem almak zorundadır. Bir toplum piyasa ekonomisinden ne kadar faydalanıyorsa o kadar ona bağımlı da olmak zorundadır. Bu içi boş bir teori değil, ticari ve endüstriyel kapitalist piyasa ekonomileriyle geçen yüzyıllar boyunca tekrar tekrar kanıtlanmış bir önermedir.

Öte yandan, eğer ekonominin topluma hizmet etmesi isteniyorsa –halkın tümünün refahına hizmet etmesi, yoksulluğu, azgelişmişliği, sefaleti yok etmesi- merkezi planlama mutlak bir

zorunluluktur. Hatta yerkürenin insanların yaşayabileceği bir çevreye sahip olabilmesi için çok geç olmadan ulusal planlamaya geçilmelidir. Bu; üretim ve bölüşümün her ayrıntısının merkezdeki yetkililer tarafından belirleneceği anlamına gelmez. Katı ve aşırı bürokratik planlamanın ne kadar verimsiz sonuçlar verdiğini yaşanan deneyimlerden biliyoruz. Ancak kaynakların sınırlı olduğu gerçeğinden kaçış yoktur. Bu kaynakların nasıl kullanılacağı konusunda bir karar verilmelidir. Temel olarak önümüzde iki seçenek var. Kaynaklar fiyatların ve kârların mantığı belirlediği bir piyasa içinde kullanılabilir. Diğer yol ise temel kaynakların toplumsal ihtiyaçları en uygun şekilde karşılayacağı biçimde kullanılmasıdır. Merkezi planlama gereksinimi ulusal önceliklerin iyice belirginleştiği İkinci Dünya Savaşı yıllarında (askeri uçaklar-otomobiller, tanklar-buzdolapları, karargahlar-sivil binalar gibi) ABD'de yapılmıştı. Endüstriyel bir mucize yaratılmasının tek yolu merkezi planlamaydı. Kısa zamanda iki kıtada savaşan askeri güçler için teçhizatlar, ulaşım araçları, gıda, giyim ve barınaklar sağlandı. Washington'daki yetkililer ne üretileceğini ve üretilmeyeceğini, ne tür yeni üretim kapasitesinin inşa edileceğini, yetersiz madenlerin, endüstriyel kaynakların ve maden işleme makinelerinin nasıl dağıtılacağını (tüm ayrıntılarıyla olmasa da acil önceliklerin neler olduğunu yeterli bir ikna edici tonla belirterek) saptadı.

Bugünlerde beliren en yaygın yanlış algılamalardan biri Sovyet yöntemi ile ulusal planlamanın eşdeğer tutulmasıdır. Sovyet tarzı planlamanın başarısızlıklarına bakılarak ulusal planlama da başarısızlığa mahkum edilmektedir. Sovyet modelinin tek geçerli model olduğunu söylemenin bir mantığı yoktur. O; belirli tarihsel koşullarda oluşmuş bir sistemdir. Ancak en azından yanlışlarının tekrar edilmemesi adına başarısızlıkları gözden geçirilebilir. Bana göre bu önemli deneyimin eleştirel bir gözle ele alınması için planlamanın tekniğinden çok politikalarına ve toplumsal yaklaşımlarına dikkat edilmelidir.

Kapitalist bir dünya ekonomisi içinde sosyalist bir ulus olabilir mi?

Özellikle emperyalist güçlerin doğrudan ve dolaylı müdahaleleri ve askeri bir oluşuma sahip olma ihtiyacı gibi konular en önde gelen tartışma konularındandır. Kapitalist bir dünyanın ortasında sosyalizme dönmek isteyen bir toplum –ya da sömürgecilik ve yeni sömürgecilik tarafından yaratılan engellerin üstesinden gelmek isteyen- uluslararası kapitalist ticaret ve finans ağının dışında kalmak için çaba harcamalıdır. Bunu ne kadar zamanda yapacağı ve bu konuda ne kadar ileri gidebileceği pratikte ortaya koyduklarına bağlıdır.

Bu bir otarşi (bir ülkenin başka ülkelere ekonomik anlamda ihtiyaç duymaması, kendi kendine yetebilmesi) sorunu değildir. Ancak temel ilke açık olmalıdır: bir ekonomi bu ağın ne kadar parçası olursa o kadar ona bağımlı hale gelir, yerel ekonomisi dünya fiyat sistemine, uluslararası finansın ve kapitalist iş çevrelerinin gereklerine (IMF tarafından dayatılan disiplin de dahil olmak üzere) uyum sağlar. Sonuçta dünya piyasasının kısıtlamaları sosyalist bir toplum (ya da kendi kaderlerini kontrol etmek isteyen başka toplumsal oluşumlar) üzerinde baskın bir etkiye sahip olur. Uluslararası ticaret ve finans ağına adımlarını atan planlı ekonomiler yavaş yavaş kendi kaderleri üzerindeki denetimlerini yitirirler. Planlama etkisini kaybeder ve köpeği sallamaya çalışan kuyruğa dönüşür.

Dünya ticaretine etkin biçimde dahil olmanın bahanelerinden biri olarak genellikle modern teknolojiye erişim gösterilir. Bu iddia geri kalmışlığın çözümü olarak sunulan modern bilim ve teknoloji hakkındaki söylentilerle desteklenir. Ancak bu daha önce sorduğumuz sorulardan kaçış yolundan başka bir şey değildir: Ne tür bir sosyalizm? Ne amaçla? Halkın tamamı için maksimum refahı ve en yoksulların ihtiyaçlarını karşılamaya birinci önceliği tanımayı mı amaçlamaktadır? Bu durumda kıt kaynakları modern teknoloji için harcamak biraz israf olabilir.

Evet, yapılmak istenen, nüfusun ayrıcalıklı kesimini en modern aygıtlarla ve Batı tarzıyla tanıştırmaksa uluslararası ekonomiye katılım anlaşılabilir. Ancak hedef tüm insanların gıda, barınma, temiz su, sağlık hizmetleri, eğitim, kültürel fırsatlar gibi ihtiyaçlarını karşılamaksa Batının en son teknolojisinin buna çok az katkı sağlayacağı açıktır. Bu konuda da Sovyet deneyiminin Marksist ve sosyalist bir bakış açısıyla ele alınması önemli dersler çıkarılmasını sağlayabilir.

SOSYALİZMİN EKONOMİK YASALARI VAR MIDIR?

Bolşevikler kapitalizmi yok ederek bilimsel bir tarih yasası sayesinde uyum içinde yaşayabileceklerini düşündüler. Öte yandan genel ilkeler dışında sosyalizmin nasıl inşa edileceğine dair bir bilimin ya da sosyalist ekonomik kalkınma için belirli yasaların olmadığından emindiler. Lenin'in söylediği gibi,

> *Bir dönüşüm, tarihsel gerekliliklerden kaynaklanan biçimde, tarih tarafından mahkum edilmiş olan üretim araçlarının özelleştirilmesi olgusunu kırabileceği ve sömürücülerin neticede alt edilebileceği geniş bir kapsamda gerçekleştirilmelidir. Bu bilimsel bir kusursuzluk kaygısıyla ulaşılan noktadır. Biz ellerimizi sosyalizm için kaldırırken, kendimizi sosyalist olarak ortaya koyarken, sosyalist partiler kurarken ve kendimizi toplumu dönüştürmeye hazırlarken bunun farkındaydık. Sosyalist bir yeniden oluşumu sağlamak için iktidarı ele geçirdiğimizde her şeyi biliyorduk. Ancak somut bir ye-*

niden oluşumun dönüşümünü ve süratini kavrayamazdık. Bu konuda temel göstergeleri sağlayacak olan şey yalnızca kolektif deneyimdir, milyonların deneyimidir.

Sosyalist bir toplumun nasıl inşa edileceğine dair belirli senaryoların yokluğunda önde gelen Bolşevik teorisyenler en azından kapitalizmin ekonomik yasalarının, aslında ekonomi politiğin artık geçerli olmayacağından eminlerdi. Bukharin'e göre bu belitsel bir olguydu:

Örgütlü bir toplumsal ekonomiye yöneldiğimizde ekonomi politiğin en temel "problemleri" kuşkusuz ortadan kalkacaktır: değer, fiyat, kâr ve benzerleri. Artık "insanlar arasındaki ilişki" ile "şeyler arasındaki ilişki" tamamen farklıdır. Toplumsal ekonomi piyasa ve rekabetin gözü hiçbir şey görmeyen güçleri tarafından değil bilinçli bir plan tarafından yürütülmektedir. Bu anlamda elimizde bir yandan kesin bir analiz sistemi diğer yandan bir normlar sistemi vardır. Yanı sıra artık bir piyasadan söz edilemeyeceği için piyasanın kör yasalarını işleyen bir bilime yer yoktur. Yani meta toplumunun sonu ekonomi politiğin de sonu anlamına gelecektir.

1920 yılında Moskova'da yayımlanan bir kitapta dile getirilen bu önerme yalnızca ideal bir sosyalist gelecekle ilgili değil aynı zamanda *Savaş Komünizmi* ile ilgili öngörüleri de kapsamaktadır. Savaş Komünizmi'nden NEP'e (Yeni Ekonomik Plan) geçişle birlikte kapitalist meta piyasaları yeniden gündeme gelmiş ve kapitalist ekonomi yasaları konuşulmaya başlanmıştır. Bununla ilişkili olarak ekonomist Preobrazhensky *Yeni Ekonomi* adlı eserinde değer yasası ile planlama öğesi arasındaki çelişkiyi dile getirmiş ve Rusya sosyalist planlama sürecinde ilerledikçe değer yasasının kaybolup gideceğini öne sürmüştür.

Ekonomik yasaların rolü ile piyasa ve planlama arasındaki çelişkiye dair fikirler, bir sosyalist planlama sürecine somut olarak girildiğinde –hem ekonominin bütünü için hem de tarihte bir ilk olarak- çok işe yaramamıştır. İşlerin nasıl yürüyeceğine dair bir fikir birliğinin oluşmamış olması da şaşırtıcı değildir. Analitik ve örgütsel sorunlara dair farklı görüşler politik ve sınıfsal bakış açılarına da yansımıştır. Buna paralel olarak 1920'lerde Sovyet ekonomistleri arasında canlı ve açık tartışmalar sahnelenmiştir. Bu tartışmalarda genel olarak iki teorik ve pratik öneri öne çıkmıştır. Bunlar genetik ve teleolojik yaklaşımlardır.

Genetikçiler ekonomik yasaların ya da "düzenlemelerin" hakim olmasını savunmuşlardır. Onlara göre etkili planlama; ekonomide. yerleşik olan eğilimlerin gelecekte neye dönüşeceğine dair öngörülere dayanmalı, böylece planın başarı sınırları çizilebilmelidir. Bu ekolden olan ekonomistler piyasa güçlerinin, karlılığın, kıt kaynakların ve dengeli büyümenin rolüne dikkat çekmişler, tarıma olan mevcut bağımlılığın akıldan çıkarılmaması gerektiğini savunmuşlardır. Öte yandan; teleologlar daha idealist hedeflere yönelmişlerdir. Onlara göre planlama ekonomik yapıyı değiştirmek ve büyümeyi maksimize etmek için kullanılan temkinli bir programdır. Genetikçilerin kapitalizmin ekonomik yasalarına yaslanma talebi reddedilmiş; planlama başlı başına "yasa" haline gelmiştir. Bu yaklaşımın savunucuları tarım ve köylülüğe daha az önem atfetmişler; bunun yerine hızlı sanayileşmenin önemini vurgulamışlardır. Önlerindeki zorlukların farkındadırlar; ancak bu zorluklar piyasa sınırlamalarından ziyade fiziksel zorluklardır.

Bu iki yaklaşım arasındaki çizgiler her zaman çok kalın olmamıştır. Genetikçiler ekonominin bir amaca yönelik ilerlemesini savunurken teleologlar ekonominin davranış biçimine göre önlemler alınmasından yana olmuşlardır. Carr'a göre;

Sorun sürecin gidişatına göre ele alınıyordu. Politika öncelikli olarak iyileşmeyi, üretim ve verimlilik seviye-

sini yükseltmeyi amaçladığı sürece "genetik" yaklaşım pratik gereksinimleri karşılıyordu.

Ancak kısa süre içinde iyileşme süreci yerini yeni bir ilerleme sürecine bırakınca "teleolojik" bir planlama içeriği reddedilemez hale geldi.

Koşullar değiştiği için, iki yaklaşım arasında belli uzlaşmalara varıldı. Ancak bu sakin ortam çok uzun sürmedi. Zorunlu sanayileşme süreci ilerledikçe ifade özgürlüğünün önü en baskıcı yöntemlerle kesildi. Daha önceki tartışmalara katılanların önde gelenleri fiziksel olarak ortadan kaldırıldı. Böylece yalnızca bir doktrin resmi hale geldi. Teorik standardizasyonun ilk günlerinde kabul göre formül ekonomi politik yasalarının planlı bir ekonomiye işlemeyeceğine çünkü değer yasasının zamanla kaybolacağına işaret ediyordu. Ne var ki zamanla benimsenen planlama sisteminin sağlamlaşmasıyla birlikte Sovyetler 'Birliği'nin ve Sovyet modelini benimsemiş diğer ülkelerin ekonomik metinlerinin standart bir maddesi haline gelecek olan yeni bir formül geliştirildi. Buna göre değer yasası hâlâ en azında tüketim malları piyasasında işlemeye devam ediyordu. Böylece sosyalist ekonomi yasaları kisvesi altında yeni genellemelere gidildi: üretimin sürekli artırılması, planlı orantılı büyüme, çalışma zamanı ekonomisi, yapılan işe göre bölüşüm, üretim araçlarının tüketim araçlarına oranla daha hızlı büyümesi.

Bizim bu noktada ortaya koymaya çalıştığımız; sosyalizmin bu yeni sözde ekonomik yasalarının bilimsel analizle hiç ilgisinin olmayışı ve yalnızca mevcut pratiğin rasyonalizasyonundan ibaret olduğudur. Yasaların örtüsünü kaldırarak bu anlamsız genellemelerin planlı toplumlarda da menfaat çelişkileri olabileceğini ve daha inandırıcı alternatif planlama ilkelerinin varlığını ispatladığını görebiliriz. Böylece gerçek sorunların üstünü örterek ideolojiye yanlış bilinçlilik haliyle katkı sağladıklarını söyleyebiliriz. Bu konuyu açmadan önce kapitalizmin ekonomik yasaları kavramı-

nı biraz açıklamamız gerekiyor. Doğal olgular düşünüldüğünde "yasa" kavramı aynı koşullar altında aynı sonuçların meydana geldiği bir olaylar dizgesini belirtir. Buna göre, bu kavramın sosyal bilimler açısından taşıdığı anlam çok daha farklı olmalıdır. Çünkü sosyal olayların dizgesi denetim altındaki laboratuar deneyleriyle elde edilemez. Bu nedenle kapitalizm yasaları eksiksiz olarak ancak yönelimler olarak tanımlanabilir. Her ne kadar Marx kapitalizmin, altında yatan yönelimleri ancak yaklaşık olan ve bir takım tarihsel gelişmelere göre değişebilen bir organizma olduğunu belirtmiş olsa da, Kapital'in asıl hedefinin "modern toplumun ekonomik hareket yasasını ifşa edebilmek" olduğunu da eklemiştir. Bu yasalar her ne kadar eksiksiz olmasalar da, özünde ekonomide etkin olanların hedeflerinden ve kararlarından bağımsız biçimde kendilerini gözü kara, temel güç ya da doğal bir gereklilik olarak ortaya koyarak nesnel görünürler.

Marx'a göre kapitalizmin hareket yasalarının nesnel olması ancak kendi zamanının endüstriyel anlamda en gelişmiş ülkesi olan İngiltere'nin temel kalkınma çizgisi daha az gelişmiş olanlar için de geçerli olmasıyla kanıtlanabilir. Buna paralel olarak *Kapital*'in 1. Cildinin Birinci baskısına yazdığı önsözde şunları dile getirmiştir:

> *Aslında; bu sosyal karşıtlıkların kapitalizmin doğal yasalarına bağlı olarak daha az ya da fazla gelişmesi sorunu değildir. Bu yasaların kendilerinin sorun olmasıyla ilgilidir. Bu yönelimler kaçınılmaz sonuçlarla sıkı sıkıya bağlıdırlar. Endüstriyel anlamda daha fazla gelişmiş ülke daha az gelişmiş olana onun gelecekteki görüntüsünü sergilemektedir.*

Kuşkusuz bugün olan da geçmiştekinin aynısıdır; tek bir farkla; o da dünya kapitalist sisteminin merkez ülkelerinde gerçekleşmesiyle.

Merkez ülkelerdeki kalkınma çizgileri neden birbirine bu ka-

dar benzemektedir? Bu noktada kapitalizmin ekonomik yasalarının ayırt ediciliğini kavrıyoruz –O da diğer hiçbir sosyal sistemde ekonomik işlemlerin temel içerikleri nesnel ekonomi yasalarına bağlı gerçekleşmez. (Burada yalnızca ekonomik yasalardan bahsettiğimizi unutmayalım). Bunun sebebi kapitalist üretim tarzının köklerinde yatmaktadır. Bu üretim tarzının belirleyici nitelikleri; yaygın üretim, mal dolaşımı, evrensel piyasa ve üretim karmaşasıdır. Bu koşullar altında, sermaye birimleri arasındaki rekabet kapitalist bireyin ya da şirketin isteğinden bağımsız olarak belli ekonomik davranış biçimlerini zorunlu kılar. Sermayeyi kendiliğinden genişlemeye eden ve üretim araçlarının sürekli olarak gelişmesini zorunlu hale getiren rekabettir. Bu nedenle Marx, rekabeti "burjuva ekonomisinin itici gücü" olarak tanımlar ve şunu ekler: "rekabet; sermayenin içsel yasalarını öldürür; onları bireysel sermayeye yönelik zorunlu yasalar haline getirir. Bunu yaparken yeni yasalar keşfetmez; yalnızca olanları somutlaştırır."

Burada ne rekabetin işleyişi konusuna gireceğiz ne de rekabetin tekelci sermaye ile erken dönemlerdeki işleyişi arasındaki farklara göz atacağız. Ancak özellikle anlaşılması gereken tüm kapitalist kalkınma süreçlerinde rekabetin yasaların işleyişini sağlayan en önemli faktör olduğudur. Aynı durum; değer yasaları, çoğaltım, sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması, göreli bir artık nüfus yaratılması ve genel birikim yönelimleri için de geçerlidir.

Bunların hiç birinin planlı sosyalist toplumlar için geçerli olmadığı açıktır. Tüketici malları piyasaları hâlâ ayaktadır. Ancak her ne kadar piyasada olanlar planlı yapıların tartışılmasını etkileyebilecek işaretler verse de kaynakların tahsisi ve birikim programı üzerine temel kararları verecek olanlar iktidarın belirli seviyelerindeki planlamacılardır. (Yugoslavya bu konuda istisnalara sahiptir. Bu modelin analizi için ayrı bir araştırma gerekir.) En can alıcı nitelik ise sistemi işletenlerin hedeflerinden ve

kararlarından bağımsız olarak farklı bir ekonomik kalkınma çizgisini gerektiren nesnel ekonomik güçlerin olmayışıdır. Elbette planlama seçenekleri kimi nesnel etmenler içerir. Ama bunlar doğal ve teknik sınırlarla çevrilidir: emek gücünün boyutu ve niteliği, hammadde kaynakları, su, enerji, ulaşım, iletişim tesisleri gibi etmenler neyin üretilebileceği ve dağıtılabileceği konusunda katı sınırlamalara neden olurlar.

Karar alma mekanizmasının çeşitli aşamalarında saymakla bitmeyecek kadar çok pratik engelle karşılaşılır. Bu engeller doğrudan üretim teknolojisi, altyapı, verimli planlama ve geçmiş yatırım politikalarının sonuçlarıyla ilişkilidir. Yürütmekte olduğumuz tartışmanın amacına hizmet edecek daha önemli bir saptama ise şudur: bu göstergelerin hiçbir karar vericilerin gizleyebilecekleri şeyler değildir. Her biri saptanabilir ve bilinçli işlemlerle giderilebilir.

Kaydedilen engellerin dışında ekonomik engeller de vardır: para, kredi ve döviz kaynaklarını ve bölüşümünü denetleme ile ilgili sorunlar. Özellikle yaygın özel piyasaların ve yasa harici ekonomik işlemlerin olduğu yerlerde planın işleyişi karmaşıklaşır. Sonuç olarak sosyalist bir ülke kapitalist ülkelerle ne kadar çok ticari ilişki kurarsa o kadar çok kapitalist ekonomi yasasıyla uğraşmak zorunda kalır. Hammadde, enerji ve teknolojiyi dışarıdan alması gereken ülkeler için dış ticaret elbette zorunludur. Burada dış ticaretin hacmi (ve bu ticareti finanse etmek için kullanılan dış borcun miktarı) yasa koyucular tarafından seçilen kalkınma stratejisine göre değişiklik gösterir.

Sosyalist bir ekonomide nesnel ekonomik yasaların olmadığı fikri Sovyetler Birliği'nde 1950'lerin sonlarına dek ortodoks bir doktrin olarak korundu. Bu bakış açısı değer yasasının ölme sürecine girdiğini ve spontane işleyişe sahip kapitalist sistemle amaçlı sosyalist planlama arasında ciddi bir ayrım oluştuğunu iddia eden Lapidus ve Ostravityanov'un *Ekonomi Politik* adlı kitaplarında ortaya konmuştu. İlk baskısı 1928'te yapılan bu kitap

uzun yıllar boyunca Sovyet okullarının başucu kitabı oldu. (Daha sonra başka dillere de çevrilerek dünya üzerindeki Komünist çevrelerde de bir eğitim aracı olarak kullanıldı.) 1951 sonrasında ise ortak akıl 180 derece değişerek tam tersi bir teoriyi savunmaya başladı. 1952'de Stalin'in SSCB'de *Sosyalizmin Ekonomik Sorunları* adlı kitapçığı yayımlandı. Bu kitapta ekonomik yasaların planlamaya dahil edilmesi istendi. Resmi yetkililer de bu isteğe uyarak sonradan Sovyetler Birliği'nin ve diğer sosyalist ülkelerin ekonomi ve planlama metinlerinin standartları haline gelecek olan bu yasaları planlamaya dahil ettiler.

Doktrinde meydana gelen bu değişime dair söylentilerden başka aktarabileceğimiz bir şey yok. Bu durum; yasama ideolojisinin geçirdiği dönüşümle ilgili olabilir. Sonuçta sınıf mücadelesinin etkin olduğu sosyalizme geçiş aşamasındaki erken dönem Sovyet toplumundan uyumlu sınıfsal ve sektörel ilişkilerin oturtulmuş bir sosyalist sistem içinde işlediği savaş sonrası döneme geçilmiştir. Yerleşik bir toplumun kaçınılmaz doğal yasaların karakterini yansıtacak yerleşik yasalara ihtiyacı vardır. SSCB Bilimler Akademisi Dünya Sosyalist Ekonomisi Enstitüsü Başkanı şöyle konuşuyor:

> *Kapitalizmden sosyalizme geçiş sürecinde ve tam anlamıyla sosyalist bir toplumda devlet tarafından yürütülen ekonomik yönetim planlaması kişisel istekler ve taleplerden bağımsız nesnel sosyalist ekonomik yasaların kullanımına dayalıdır. Planlı ekonomik kalkınmanın gerekli materyal ön koşulları ışığında planlamanın verimliliği tamamen devletin temel ekonomik yasaları ne kadar doğru işlettiğine bağlıdır.*

Tüm bu baskın yasalar nelerdir? Aşağıda kapsadıklarıyla ve dışladıklarıyla birlikte vereceğimiz bu sözde yasalar bize göre sosyalist dünyanın büyük bölümündeki yasama ideolojisi hakkında ciddi ipuçları vermektedir.

1. **Sosyalizmin Temel Ekonomik Yasası:** Bu "yasa" sosyalist ülkelerdeki kitapların ve akademik çalışmaların standart bir içeriğidir. Basitçe şöyle açıklanabilir:

Toplumsal üretimin temel ilkesi her şeyin insan için ve insan yararına üretilmesidir. Sosyalist üretimin bu temel niteliği bilimsel anlamda sosyalizmin ekonomik yasasında açıklanmıştır. Buna göre sosyalist üretimin doğrudan hedefi halkın bütününün düzenli olarak artan maddi ve kültürel gereksinimlerini yüksek teknolojiye dayalı toplumsal üretimin sürekli geliştirilmesi ve ilerletilmesi aracılığıyla tam olarak karşılamaktır.

Bunun bir ekonomik yasa olduğu nasıl düşünülebilir? Olsa olsa bir dizi anlayışı içeren bir yaklaşım rehberi olabilir. Eğer bir "temel yasa" olsaydı büyümenin her aşamasına uygulanabilmeliydi ve sosyalizme geçen her ülke için geçerli olabilmeliydi.

Ne var ki, bu türden bir yaklaşım rehberi üretim güçlerinin oldukça geliştiği ve insani ve doğal kaynak atıklarının başta gelen sorunlardan olduğu sanayileşmiş bir toplum için tamamen uygunsuzdur. Sanayileşmiş ülkelerde hedef insan emeğinin, verimlilik kapasitesinin ve doğal kaynakların daha akılcı biçimde kullanılması olabilir. Nüfusun temel ihtiyaçları karşılandıktan sonra, anlaşılır biçimde, kitleler "toplumsal üretimin sürekli geliştirilmesi ve ilerletilmesi aracılığıyla... düzenli olarak artan maddi ve kültürel gereksinimlerin karşılanmasından" ziyade bireysel yaratım için daha fazla boş zaman ve daha fazla fırsat talep edebilirler. Toplumsal çevre ve iş stratejisi tarafından uyarılarak ve teşvik edilerek tüketici mallarının sürekli genişlemesi tam da kapitalistlerin ihtiyaç duyduğu şeydir ve kapitalist kültürün en ayırt edici niteliklerindendir. Burjuva ekonomistleri teorilerini tüketici isteklerinin sonu gelmez olduğu ve tüketici hakimiyetinin temel olduğu varsayımına dayandırarak ideolojilerini güçlendirirler. Oysa, Paul Baran'ın da aşağıda belirttiği gibi tüketici ihtiyaçları geniş oranda toplumsal etkiyle belirlenir:

İsteklerin tümü ne biyolojik ihtiyaçlardan ne de sonsuza dek değişmeden kalan mitsel bir "insan doğası"ndan kaynaklanır. Bu inanç tüm tarihsel birikim ve deneyimi gölgeleyen metafizik bir bilgi karşıtlığından doğar. İnsanların istekleri; fizyolojik ihtiyaçlarla mevcut toplumsal ve ekonomik düzenin diyalektik karışımını yansıtan karmaşık tarihsel olgulardır. Fizyolojik ihtiyaçlar kimi zaman göreli olarak değişmezlikleri sayesinde analitik amaçlar için soyutlaştırılabilir. Bu soyutlaştırma bir defa açıkça ifşa edildiğinde ve akıllara kazındığında insanların yaşadığı ekonomik ve sosyal düzenin doğasına bağlı olarak insani istekler meşru bir şekilde "sentetik" olarak düşünülebilir.

Bazı ülkelerde halkın en temel fizyolojik ihtiyaçlarını –yiyecek, giyecek, barınak, tıbbi hizmetler gibi- karşılamak amacıyla üretim güçlerinde devasa artışlar yaşanan toplumsal devrimler olmuştur. Ne var ki, silahlanma üretimi kapasitesi yaratmaya ayrıca önem verilmiştir. Bu amaçla sanayileşmeye doğru yoğunlaştırılmış bir atılım ve tarımın modernizasyonuna yönelmek başlıca öncelik halini almıştır. Ancak mevcut devrim sonrası toplumlarda bir "temel yasa" seviyesinde neyin daha önce ve daha sonra gerekli olduğuna karar vermek ayrı bir tartışma konusudur. Bunu yapmak mevcut pratikleri gerekçelendirmek anlamına gelir ve gerçekten sosyalist bir toplumun doğası hakkındaki temel sorulardan uzaklaştırır.

Ortada olan gerçek sanayileşmenin ilk aşamalarında verilen kararların gelecekteki tüketici isteklerini ve ihtiyaçlarını şekillendirdiğidir. Kentlerin tasarımı, teknoloji seçimi, tesislerin yerleşimi ve kapasiteyi büyütürken tüketici mallarına öncelik tanınması gibi etkenler politik yapı ve pratiklerle birleşerek tüketici ihtiyaçlarının sosyokültürel çehresini ve doğasını belirlemiştir. Ayrıca, mal tüketimi kuşkusuz uzun vadede yenilenemez doğal

kaynakların tüketilmesiyle, kısa vadede ise yerel doğal kaynakların miktarıyla sınırlıdır. Eğer dış ticarete bağımlılıktan kaçınmak isteniyorsa bu durum göz önüne alınmalıdır. Kısacası, sürekli artan tüketici ihtiyaçlarının karşılanmasının sosyalizmin temel yasası olduğu biçimindeki anlayış boş laftan ibarettir ve bilimsel analizle uzaktan yakından ilişkisi yoktur.

2. Planlı, Orantılı Gelişme Yasası: Bu yasa; birbirleriyle ilişkili ekonomik sektörler arasında yakalamak zorunda oldukları dengeyi sağlayabilmekle ilgili bir dizi tedbiri içerir: örneğin; tarımla sanayi; üretim ve tüketim malları çıktıları; farklı bölgelerdeki yatırımlar; eğitimli işçilerin, mühendislerin ve teknisyenlerin sayısıyla üretim kapasitesi; hammaddeler, ara ürünler ve nihai ürünler arasındaki dengeler gibi. Sonuçta tüm bu öngörüler ulusal planlar oluşturulurken ortaya konan gerçekçilik anlayışının ya da yavanlığın yansımasından başka bir şey değildir. Kitaplardan birinde eğer otomobillere, traktörlere ve uçaklara yetecek kadar benzin üretilemezse içten yanmalı motor üretiminde kullanılan emek, metal ve makinelerin boşa harcanmış olacağı yazmaktadır. Bu önerme "bireyin isteğinden tamamen bağımsız olarak belirli oranlarda planlı üretimi gerektiren ve ulusal ekonominin planlı, orantılı gelişmesi yasasında belirtilen ekonomik gelişme süreçleri arasındaki bağlantıyı" ortaya koymak için verilmiştir.

Gerekli oranlar kategorisi ise yine ekonomik bir yasayı andırmaktadır. Durmaksızın tekrar edilen kural sosyalist bir toplumda Bölüm 1'in (üretim araçlarının üretimi) Bölüm 2'den (tüketici malları üretimi) daha hızlı büyümesi gerekliliğidir. Maurice Dobb bir makalede bu önkoşulun tarihsel altyapısı üzerine görüşlerini ortaya koymaktadır:

Bunun alışılmışın dışında Marksist bir düşünce olmasının iki sebebi vardır (en azından, Marksist düşünce yöntemleri denince akla ilk gelenlerin dışında). Öncelikle bu kural Marx'ın *Das Kapital*'in ikinci cildindeki ünlü iki bölümlü şemayı andırmaktadır.

İkincisi, Lenin Narodniklerle olan tartışması çerçevesinde bu bakış açısını geliştirmiştir. Ona göre kapitalizm üretim araçlarının üretimini tüketim araçlarından daha hızlı geliştirmiştir ve bu kapitalizmin "tarihsel misyonu"nun en belirleyici bölümlerinden biri olmuştur –"üretim için üretim." Eğer bu daha önce kapitalizm tarafından gerçekleştirilebilmişse özellikle Sovyetler Birliği'nin kendini içinde bulduğu 1920'lerdeki koşullar altında da sosyalist bir ekonominin hedefi bu olmalıdır.

Buradaki anahtar cümle "Sovyetler Birliği'nin kendini içinde bulduğu 1920'lerdeki koşullar altında" cümlesidir. Ülke yaygın biçimde bir tarım ülkesidir ve oldukça cılız ve gelişmemiş bir sanayi sorununun yanı sıra saldırgan kapitalist güçlerin tehdidini de hissetmektedir. Yani, etkili bir kalkınma yolu çizmek için seçme şansı yok denecek kadar azdır. Aslında yukarıda sözü geçen 1920'li yıllardaki tartışmalar bu soruna kilitlenmiştir. Sonuçta, sıradışı bir hızlı büyüme ve uzun vadede yüksek tüketim seviyeleri yakalamanın yanında daha güvenilir bir savunma elde etmenin yolu olarak öncelikle ağır sanayiye yatırım yapma yoluna gidilmiştir. Daha sonraları bunun bulunabilecek en iyi çözüm yolu olduğunu söylemek gereksizdir. Anlaşılması gereken şey, bunun sosyalist bir toplum inşa etmeyi amaçlayan ilk ülkenin yasa koyucu grubu tarafından belli bir tarihsel kesitte yapılmış bilinçli bir tercih olduğudur. Marx ve Lenin'den faydalanmak karar mekanizmalarını yaptıkları seçim ve bu seçime halkın desteğini sağlamak konusunda rahatlatmış olabilir. Sonuçta verilmiş olan karar tamamen kendine özgü bir bağlamda verilmiştir.

Tüm sosyalist gelişme evrelerinde ve tüm sosyalist ülkelerde Bölüm 1'in Bölüm 2'ye oranla daha hızlı gelişmesi gerektiği önermesi mantık değil bir inanç meselesidir ve kesinlikle nesnel bir yasa değildir. Güçlü bir endüstriyel zemin inşa etmek kuşkusuz halkın ihtiyaçlarını karşılamak ve bağımsızlık kazanmak yolunda çok önemli bir adımdır. Ancak tarımın da aynı oranda genişletilmesi gerekir. Tarımla sanayi arasındaki ideal denge konusunda

tek bir reçete yoktur. Her şey tarımla sanayinin içinde bulunduğu koşullara, emek gücünün hacmine, sermaye-çıktı oranını etkileyen teknoloji seçimine ve dış ticarete bağlıdır. Teknik bakış açılarının sınırları çerçevesinde üretici ve tüketici mallarının büyüme oranları konusundaki son karar doğası gereği politiktir –gerçek bir sosyalist toplumda uzmanlar tarafından sağlanan öneri ve bilgiler dayatmayla değil demokratik yollarla aktarılır.

3. Çalışmaya Bağlı Olarak Bölüşümün Ekonomik Yasası: Bu "yasa"nın altında köklü bir sosyalist ilke yatmaktadır: Eğer tüketici mallarının bölüşümü ortaya konan çalışmaya bağlı olacaksa o zaman kazanılmamış gelir ortadan kalkacaktır. Ancak burada bundan daha fazlası kastedilmektedir. Buna göre yetenekli işçilere, daha verimli üreticilere ve zor işlerde çalışanlara (örneğin çelik işçilerine ve kömür madencilerine) daha yüksek ücret ödenecektir. Bu durum sosyalist eşitlik ideali ile çelişkili göründüğü için Marx'tan doktrin desteği alınmıştır. Gotha Programı Eleştirisi'nde Marx şöyle demektedir:

> *Biz burada kendi köklerinden gelişen değil kapitalist toplumdan dönüşen sosyalist bir toplumdan söz ediyoruz. Her anlamda yani ekonomik, ahlaki, entelektüel anlamlarda hâlâ rahminden çıktığı eski toplumun doğum lekeleriyle doludur. Buna göre bireysel üretici toplumdan verdiğinin tam olarak karşılığını alır; kesintilerin ardından (kullandığı üretim araçlarının, üretimin yaygınlaştırılmasının, kaza durumlarında kullanılabilecek bir sigortanın karşılığında). Onun topluma verdiği şey bireysel emek miktarıdır.*

Marx gerçeklikle ilgili endişelerini dile getirse de ideologlar pratiği mutlak bir yasaya dönüştürmekte gecikmemişlerdir. Hatta eşit bölüşümün komünizmin ilk aşaması için uygulanabilir olma-

dığını söyleyecek kadar ileri gitmişlerdir. Üretim süreçlerinde önlerine çıkan her engelde daha büyük ücret farklılıklarının verimliliği artırıcı bir etken olacağını belirtmişlerdir. Bu konuda Marx rehber olarak kabul ediliyorsa onun daha ileri görüşleri de dikkate alınmalıdır. O da eşit bölüşüm nihai hedefini şöyle açıklar:

> *Komünist toplumun çok ileri bir aşamasında bireylerin emek bölümlenmesine olan kölelikleri ve entelektüel ile fiziksel emek arasındaki antitez ortadan kalktığında emek artık hayatta kalmanın bir aracı değil hayati bir ihtiyaç haline geldiğinde, bireylerin gelişmeleri verimlilik güçlerini artırdığında ve kooperatif kaynaklarının zenginliği her bir yana saçıldığında...*

Bu idealin çok uzun vadeli olduğu açıktır. Ancak eğer gerçekten hedefleniyorsa, bunun bir gecede yapılamayacağı da bilinmektedir. Komünizmin ileri aşamasına belli bir günde geçilemez. Eğer emeğin köleleştirici bölümlenmesi yok edilecekse, entelektüel ile fiziksel emek arasındaki antitezin üstesinden gelinecekse, eğer emek başlı başına hayati bir ihtiyaç halini alacaksa, bunun evrimsel bir süreçte gerçekleşeceği açıktır. Öte yandan; bu yasanın gerektirdiği gibi çalışmaya göre bölüşüm ve üretim sisteminin diğer nitelikleri değiştirilemez bir emir komuta zinciriyle korunacaksa bu evrimin başlaması beklenemez. Eşitsizliğin sürekliliği mantığına sahip olmak kapitalist mirası reddedememek anlamını taşır. Aynı zamanda ücrette eşitsizlik pratiği (ve malların ve hizmetlerin ayrıcalıklı seçkinlere bedava sağlanması) mevcut sosyalist toplumlarda yerleşik bir hal almıştır. Bu durum asla delinemeyecek nesnel bir yasayla da desteklenmektedir. Böylece kapitalist mirasın ekonomik, ahlaki ve entelektüel yaklaşımları güçlendirilmekte ve yayılmaktadır.

4. Değer Yasası: Kapitalizmin son bulmasına karşın değer yasasının geçerliliğini koruduğu fikri planlı devrim sonrası top-

lumlarda da meta üretimine devam edilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu yasa açık olarak Macaristan Bilimler Akademisi Ekonomi Enstitüsü Başkanı olan bir ekonomist tarafından yazılmıştır:

> *Değer yasası bir çok sosyoekonomik şekillenmenin yasasıdır. Bu yasa meta üretiminin küçük ya da büyük bir role sahip olduğu her toplumda dar ya da geniş açılara sahiptir. Buna göre birbirleriyle değiştirilebilen mallar üretimlerinde kullanılan toplumsal emek oranında değer kazanırlar. Diğer bir deyişle, bunların göreceli fiyatları bu sürece göre gelişir.*

Bu oran da Marx'ın analizinden yola çıkılarak belirlenmiştir. Halbuki Marx'ta buna benzer bir şey yoktur. Kuşkusuz Marx her bir toplumda toplumsal emeğin belli oranlarla bölüşülmesi gerektiği ihtiyacına dikkat çekmiştir. Ancak bunun yapılma yolunun toplumsal oluşuma göre belirlenmesi gerektiğini de eklemiştir. Yani; değer yasası üretim araçları özel mülkiyet iken ve toplumsal emeğin içsel bağlantıları emek ürünlerinin kişisel değişimine tabi iken toplumsal emeğin bölüşümünü ve çoğaltımını yönetir. Hepsinden önemlisi: yasa; bir doğa yasası olduğu için değil bir piyasa disiplini olduğu için nesnel bir eğilim olarak işlev görür. Piyasa disiplini olarak işlevi sona erdiğinde değer yasası geçerliliğini yitirir. Örneğin; eğer mallar onları cisimleştiren toplumsal emekle orantılı olarak değiştirilebiliyorsa emeğin ne kadarının toplumsal gereklilik içerdiğini ne kadarının içermediğini nasıl anlayabiliriz? Kapitalizmde buna piyasa rekabeti tarafından karar verilir. Ancak planlı bir toplumda bunun için ne bir mekanizma ne de anlamlı bir araç mevcuttur. Ayrıca, eğer toplumsal hedefler ekonomik davranışlardan önemliyse o zaman kullanım değeri değişim ilişkilerine özel alım satım ilişkilerinin olduğu bir ekonomide olduğundan farklı biçimde girmelidir.

Planlı bir ekonomide kuşkusuz fiyatlandırmayla ilgili kimi pratik sorunlar vardır. Planın ekonominin her sürecini düzenlemesi mümkün değildir. Fiyatların gelişigüzel belirlenmesi deneyimi kaynakların en verimli biçimde kullanımı konusunda darboğazlara ve engellere yol açmıştır. Ancak uygun bir bağıntılı fiyatlandırma sistemi üreten herhangi bir araç da yoktur. Piyasa disiplininin yokluğunda değer yasası işlev görmeyecektir. Diğer yandan, piyasa disiplinine başvurmak tam istihdam ya da halkın temel ihtiyaçlarını karşılamak gibi toplumsal hedeflerden sapmalara yol açacaktır. Sosyalizmde değer yasasının mal fiyatlarının nesnel belirleyicisi olarak kullanılması somut ve pratik sorunları halının altına gizlemek anlamını taşır.

Kitapları yazan akademisyenlerin ekonominin somut işleyişlerinden uzak oldukları ve gerçek dünyadakilerin bu işleyişi daha iyi bildiği söylenebilir. Ne var ki, kitaplarda ve planlama çalışmalarındaki resmi doktrin ancak yasama ideolojisini yansıttığı oranda değer kazanmaktadır. İronik biçimde, resmi ideolojinin merkezindeki iki iç içe geçmiş nitelik modern burjuva ekonomilerini fazlasıyla andırmaktadır: ekonominin politikadan koparılması ve tüm sınıflar ve sektörler arasında köklü bir menfaat birlikteliği.

Sosyalist ülkelerdeki ekonomistler bireylerin isteklerinden bağımsız nesnel yasaları gündeme getirirken aslında ekonomide hali hazırda olanların aynı zamanda olması gerekenler olduğunu söylemektedirler. Ekonomik yasalar değişmeyeceği için politikanın dışında kalmalarında bir sakınca yoktur. Böylece ekonomi politiğin politik parçası nesnel ekonomi yasalarıyla uyum içinde hazırlanmış planları uygulayacak olan halkı harekete geçirme göreviyle sınırlı kalmıştır.

Nüfusun tüm sektörleri arasında gerçekten bir menfaat birlikteliği oluşmuşsa politikanın daha önemsizleşeceği doğrudur. Ancak henüz verimlilik kapasitesi malların ve hizmetlerin eşit bölüşümü doğrultusunda yeterince gelişmemişken bu tam bir

hayaldir. Durum böyle olduğu sürece kimin neyi aldığı konusundaki politikalar planın oluşturulma aşamasının temel maddelerinden biri olacaktır. Yatırımla tüketim; bireysel tüketimle ortak tüketim; öncelik verilen tüketim malları; imalat ve taşımacılık tesislerinin yerleşimi ve başka bir çok ekonomik sorun konusundaki kararlar bir şekilde herhangi bir gruba avantaj sağlayacaktır. Yatırım kararları uzun vadeli sonuçlara yönelik olduğu için bunların avantajları ve dezavantajları kentle köy, coğrafi bölgeler, toplumsal sektörler (entelektüeller, işçiler ve çiftçiler gibi) arasında ayrımlar yaratan ve yayan kalın çizgileri daha da belirginleştirecektir. Sosyalizmin ekonomik yasaları rehberliğinde menfaatlerin uyuşması varsayımı bu gerçekliğin inkarından başka bir şey değildir. Aynı zamanda mevcut ve potansiyel menfaat çelişkilerinin, özgür ifade sorunlarının tanımlanmasına dayalı reel politikaların, anlamlı bir demokrasinin ve kitlelerin temel politik kararlara katılımını sağlayacak bir pratiğin inkarı anlamını taşımaktadır.

PERESTROYKA VE SOSYALİZMİN GELECEĞİ

BÖLÜM I

Uzun bir süredir Sovyetler Birliği'ndeki gelişmelerle ilgili yazmamızı istiyorlar. Bunu yapmak konusunda bir takım çekincelerimiz vardı, çünkü özellikle önerilen ve uygulanmakta olan reformların o büyük ülkedeki farklı sınıflar, uluslar ve bölgelerin birbirleriyle çelişen menfaatleri konusunda ne kadar düşünülerek hazırlandığına dair kapsamlı bir analiz için yeterli bilgiye sahip değildik. Grevlerin artması ve milliyetçi hareketler halk içindeki bölünmelerin göstergeleriydi. Ancak tüm bunlar henüz perestroyka (yeniden yapılanma) adı altında sunulan farklı politik yaklaşımlara sınıflar ya da başka sosyal gruplar tarafından farklı tepkiler verildiği anlamını taşımamaktaydı.

Öte yandan, ihtiyaç duyulan reformlar ve bunların hayata geçirilmesi konularında Sovyet yasa koyucu seçkinleri arasında belirgin farklılıklar olduğu açıktı. Şiddetli muhalefete karşın reform yanlısı seçkinler demokrasi ve açık tartışma yolunda kayda değer ilerlemeler elde edebildiler. Ne var ki, tartışma sesleri yalnızca toplumun açık seçik konuşabilen kesiminden yani en alt tabakadan yükseldi.

Bu özgür ifade ortamı Sovyetler'in içine düştüğü toplumsal ve ekonomik krizlerin su yüzüne çıkmasını sağladı. Ancak açık sözlülük hâlâ sınıf ve ideoloji yaklaşımları konusunda işler hale gelmemişti. Hatta, ekonomi politik tartışmalarının büyük bölümü hastalıkları ve bunların teşhislerini tüm değerlerden kopuk bir şekilde dile getiren burjuva ekonomistlerinin sözlerini andırıyordu. Sosyal adalet vurguları içeren sosyalizm dili ise daima galip geliyordu. Bunun anlamı en yoksullar ve toplumun en az ayrıcalıklı kesimleri için özel önlemlerin alınmasını ve fiyat reformları ile sosyal yardımlarıın kesilmesinin kitleler için daha fazla yük anlamına geleceğini savunmaktır. Ne var ki, reformların temel çıkış noktası gayri safi yurt içi hasılada hızlı ve sürekli bir artış elde etmektir ve burjuva ideologlarının o çok bildik söylemindeki gibi yükselen bir dalga bütün gemileri havalandırır.

Bu nedenle, emekli aylıklarını artırma, sağlık ve eğitim hizmetlerini geliştirme ihtiyacı her ne kadar tamamen kabul görse de, perestroyka tartışmaları doğası gereği teknokratik bir dil barındırmaktadır. Üstünde durulan konular -ekonomik programın ve piyasanın optimal karışımı, fiyatların ne zaman ve nasıl serbest bırakılacağı, bütçe dengesini sağlamanın yolları, finansal açıdan özerk kuruluşlara göre uyarlanan bankacılık sistemi gibi- öncelikle ekonominin durgunluktan kurtarılması açısından, ikinci olarak da uzun vadeli büyüme oranını artırmak açısından değerlendirilmektedir.

Tüm bunlar olurken, sosyalizmin anlamı ve amacı gibi köklü sorunlara eleştirel bakışlar politika yapıcılar ve onların danışmanları tarafından tamamen bir kenara bırakılmıştır. Bu durumu göz önünde bulundurarak sürmekte olan değişimlerin ele alınmasını ve de bu ülkedeki sosyalistlerin bu değişimler üzerine düşünmelerini öneriyoruz. Ancak konuya bir giriş olması için öncelikle bugün Sovyetler'de planlanan ve yürürlüğe konan yeniden yapılanmanın alt yapısını gözden geçirmeliyiz.

Her ne kadar Mikhail Gorbachev *glasnost* ve *perestroyka* konu-

larına kendi imzasını atmış olsa da, bu projelerin kapsamı bir tek insanı aşacak denli büyüktür. Kuşkusuz iktidarın en tepesindeki bireyler bir fark yaratabilirler. Ne var ki Gorbachev'in kendisinin de Sovyet sisteminin bir ürünü olduğunu ve uygulamak istediği değişimlerin uzun bir süredir gelişmekte olan sosyal değişimlerle ve hareketlerle ilişkili olduğunu unutmamak gerekir.

Bu gelişmelerin anlamı Batılı Sovyetologlar tarafından büyük oranda göz ardı edilmiştir. Onların bakışları yalnızca yüzeydeki olgularla sınırlıdır ve bu nedenle o toplumu kapsamlı reformlara girişemeyecek denli hareketsiz ve sabit bir toplum olarak görürler. Bunun yanında, bugünü aynı zamanda tarih olarak görebilen Sovyetler Birliği'nden az sayıdaki Marksist öğrenci hareket halindeki bir toplumu önceden fark edebilmişlerdir. Örneğin, Stalin'in ölümünden kısa bir süre sonra, Isaac Deutscher Sovyetler Birliği'nin yeni bir tarihsel dönemece yaklaşmakta olduğuna işaret etmiştir. Bunun sebebi, "Stalin sonrası toplumda sosyal ve ekonomik yapı ile politik üst yapı arasında belirmekte olan köklü çelişkidir." (Isaac Deutscher, *Rusya: Sıradaki Gelişme?* New York: Oxford, 1953, s. 89)

Stalinist korku döneminin sona ermesiyle birlikte Sovyetler Birliği'ndeki menfaat gruplarının çekişmeleri ve yasa koyucu seçkinler arasındaki ayrışma su yüzüne çıktı. Bir takım uzlaşma ve baskı araçları sayesinde politik üst yapı uzun yıllar daha kendini korumayı bildi. Ne var ki egemen yapı kapağını sıkı sıkıya bastırmaya devam etse de kazan kaynamaya devam etti. Brezhnev döneminin sonuna dair yazdığı etkileyici bir makalede Daniel Singer şunları söylemekteydi:

> *Yalnızca devlet mülkiyetine değil nüfusu denetim altında tutma araçlarının tümüne sıkıca yapışan parti hiyerarşisi, yapısı nerdeyse hiç anlaşılmadan değişmekte olan Sovyet toplumunun dönüşümüne ön ayak oluyordu. Stalinist kitlesel korku araçlarının bu değişimlerin*

> *politik anlamda belirmesini engellediği ve ardılları tarafından uygulanan baskının sınıf menfaatlerinin açıkça dile getirilmesine izin vermediği doğrudur. Ancak yüzeyin altından yükselen bu yeni sosyal değişim iktidar yapısına en tepesinden baskı yapmaya başlamıştı. Parti hiyerarşisinin bürokratik ve teknokratik kanatları arasında bir çelişki boy göstermektedir ve hâlâ gizli ve kısmen kontrol altında olsa da yasama yapısının doğasını kısa sürede etkileyecektir. (Daniel Singer, Gdansk'a Giden Yol. New York: Monthly Review Press, 1981, Bölüm 2, "Sovyetler Birliği: Değişim Tohumları," s. 117)*

Sovyet toplumundaki bu devasa dönüşümün iki niteliği kentlerin büyümesi ve kitlesel eğitimin yaygınlaşmasıdır. Bu iki olgu merkezi ekonomik planlamanın benimsediği hızlı sanayileşmeye ve bununla ilişkili sosyal programlara bağlı olarak gelişmiştir. Devrim sürecinde, 800 kent ve kasabada ülke nüfusunun yaklaşık yüzde on sekizi yaşamaktaydı. Zamanla, eski kentler genişledi ve binlerce yeni kent ve kentsel yerleşim yeri doğdu. Bugün halkın üçte ikisi kent merkezlerinde yaşamaktadır. Devrim öncesi çiftçi toplumunda ise nüfusun yüzde sekseninden fazlası kırsal bölgede yaşamaktaydı.[1]

Tüm sanayileşmiş toplumların temel niteliklerinden biri olan kentleşme ile birlikte varoşlar ve gettolar hâlâ ülkenin en başta gelen kentlerinde görülebilir. Sovyetler Birliği'ndeki dönüşümle ilgili özellikle kay değer olan gelişme ülkenin elde ettiği öngörülemez hızdır. Eğer bu hızlı gelişme Devrimden bu yana geçen 72 yıllık sürece yayılarak ele alınsa biraz anlaşılır olabilir. Ancak bu yılların içinde yabancı müdahaleler, 1920'lerdeki iç savaş ve İkinci Dünya Savaşı vardır. Tüm bu olayların ardından yıkımı

1) Bu makalede verilen rakamlar *Rakamlarla SSCB 1987*'den alınmıştır (Moscow: Finansy i Statistiki, 1988).

temizleme ve yeniden yapılanma süreçleri yaşanmıştır. Buna göre kentleşme tam olarak kırk yılın içinde gerçekleşmiştir. Bu yıllar 1930'lar ve 1950-1980 arasıdır. Hızla artmakta olan nüfusun gereksinimlerini karşılayabilmek ufak bir sorun değildir: evler, okullar, hastaneler, kooperatifler, ulaşım araçları ve daha fazlası. Ancak bunlar için yapılan yatırımlar yetersiz kalmıştır çünkü verimli kaynaklar aynı hızla büyümüş olan sanayileşme için de kullanılmaktadır. Kent hayatındaki zorluklar halkın tatminsizliğini artırmış ve bu tatminsizlik Brezhnev dönemindeki durgunluk sürecinde vaat edilenler ile icra edilenler arasındaki uçurumun artması nedeniyle ileri boyutlara ulaşmıştır.

Sıra dışı endüstriyel büyüme bir yandan nüfusun artmasına neden olurken öte yandan sosyal yapıda ciddi değişimlere yol açmıştır. Bu noktada asıl göze çarpan değişim gittikçe genişleyen işçi sınıfının köylülerin yerini alarak nüfusun en büyük kesimini oluşturmasıdır. Başlangıçta işçi sınıfı kırsal bölgelerden göçün zorunlu sonucu olarak büyümüştür. Fabrikalarda ve inşaatlarda iş bulmak umuduyla kentlere akan köylüler fabrika disiplinine yabancıdırlar ve neredeyse tamamı eğitimsizdir. Devrimden önce kırsal nüfusun yalnızca dörtte biri okuma yazma bilmektedir. Devrimci hükümetin eğitime yaptığı yatırım sayesinde okuma yazma oranları yükselmiş ve teknisyen ile mühendis sayıları hızla artmıştır. Ne var ki, 1939 yılında, çalışanların yalnızca yüzde on ikisinin ilkokul diploması vardır. Bu durum İkinci Dünya Savaşı sonrası hızla değişmiştir. 1987 yılında çalışanların yüzde 89'u lise mezunudur ve bunların üçte ikisi meslek eğitimi almıştır.

Son yılların işçi sınıfı devrim sonrasının ilk zamanlarındaki halinden başka yönleriyle de farklılıklar taşımaktadır. Fabrika işlerinin pek çoğu hâlâ köyden göç edenler tarafından yapılmaktadır ancak bunlar artık o geçmiş zamanın mujiklerinden farklıdırlar. Okula gitmişler, matematik ve fen bilimleriyle tanışmışlar, makinelere aşina olmuşlardır. Daha da önemlisi, bugünkü işçi sınıfının büyük bölümü hiyerarşik bir emir komuta yapısı ile

batıdakine benzer bir emek bölümlenmesi deneyimi edindikleri imalat, madencilik, inşaat ve taşımacılık sektörlerinde iki ya da üç kuşaktır çalışan işçilerden oluşmaktadır.

Devrim sonrası sosyal değişimlerin içinde daha yeni ve dikkat çekici olan gelişme, orta sınıfın giderek artmasıdır. Bunlara "orta" denmesinin nedeni işçi sınıfı ile çiftçilerin üstünde, yasa koyucu seçkinlerin (parti merkez komitesinin üyeleri, temel hükümet organlarının ve ekonomi bakanlıklarının şefleri, askeri yöneticiler) altında yer almalarıdır. Diğer ülkelerin orta sınıflarında da görüldüğü gibi bunların da gelir, nüfuz ve ayrıcalık konularında geniş bir yelpazeye yayıldıkları söylenebilir. Bu kişiler iktidar hiyerarşisinin orta katmanlarında görev almaktadırlar: parti bürokrasisi, hükümetin ve kurumların orta kademe yöneticileri. Bunların menfaatleri onlara hem iş güvenliği ve bir çeşit ayrıcalık ile iktidar sağlayan hem de yukarı doğru çıkan basamaklarda kalmalarını garanti eden mevcut sosyal yapının korunmasına bağlıdır.

Orta sınıfın daha farklı bir kesimi de tıp, eğitim, kültür, sanat ve bilim alanlarında çalışmaktadır. 1939 yılında kolej eğitimi almış 1.2 milyonluk nüfusun yanında bugünkü 20 milyonluk rakam devrimin sosyal önceliklerinin başarılı kanıtlarından biridir. Bu kişiler statü, gelir ve yönetimle ilişkileri anlamında sanayi işçilerinden çok az farklara sahiptir. Ne var ki bir yandan da hem yüksek bir yaşam standardından ve avantalardan faydalanan hem de bürokrasinin sıkı koşullarından bağımsız kalabilen geniş bir ayrıcalıklı profesyonel ve entelektüel sınıfı da –fen ve sosyal bilimler, edebiyat, sanat, sinema ve medya alanlarının en üst yöneticileri- vardır. Entelijansiyaya göre –en tepede olmayanlar da dahil olmak üzere- demokratik haklar hem kendi işleri için hem de kişisel nedenlerle büyük önem taşımaktadır. Buna ek olarak Batıdaki denklerinin tattığı lüks ve konfordan mahrum kalmaktadırlar. Tüm bu kişilerin yanı sıra perestroykanın düzenlenmesine katkıda bulunanlar arasında ekonomistler, sos-

yologlar ve siyaset bilimciler de vardır.

Bahsedilen tüm bu sosyal değişimlerin alışılmışın ötesinde katı bir politik çehre içinde somutlaştığı bilinmelidir. Oskar Lange'in oldukça yerinde olan tanımına göre, Sovyet toplumu kendine has bir savaş ekonomisi uygulamaktadır. En başından beri politikalara egemen olan yaklaşım hızlı sanayileşme ve güçlü bir askeri savunma aygıtı oluşturmaktır. Tüm tarihsel koşullara ve alınan eleştirilere karşın bu hedeflere hem sivil hayatı hem de bütünüyle ekonomiyi demir yumrukla yöneten hiyerarşik bir emir komuta sistemi sayesinde ulaşılmıştır. Ancak bununla birlikte en temel niteliği katılık olan, sürekli güvensizlik taşıyan ve kendi menfaatini gözetmek zorunda kalan bir bürokrasi meydana gelmiştir.

Kentleşme, uzun süreli eğitimin yaygınlaşması ve orta sınıfın çoğalması erişilmez bürokraside çatlaklar oluşturmuştur. Demokrasi ve demokratik haklardan yoksunluk, sosyal ürünün bölüşümü ve ekonomik kalkınma stratejisi gibi konularda gerilimler belirmiştir.

Bu noktada özellikle vurgulanması gereken; her ne kadar sosyalist toplumlar uzun vadede sınıfların ve halk içindeki derin ayrımların ortadan kaldırılmasını hedeflese de, Sovyet kalkınma stratejisi ve bununla birlikte gelişen politik yapı yeni sınıf oluşumlarının doğmasına ve halk içinde yeni zıtlıkların oluşmasına yol açmıştır. Üst basamaklardakilerin avantajları yalnızca yüksek gelirleriyle sınırlı değildir. Asıl kazançlarını yan gelirlerden sağlamaktadırlar. Bu gelirler sayesinde üst katmandakiler ile geniş halk kitleleri arasında büyük bir uçurum oluşur. Bununla birlikte, "bürokrasiye düşük fiyatlarla ya da bedava hizmet verirken, sokaktaki insan hiçbir koşulda hizmet etmeyen marketler, poliklinikler, sanatoryumlar, dinlenme alanları, evler, kafeteryalar ve çamaşırhaneler de"[2] mevcuttur.

2) N. Shmelev ve V. Popov, *Dönüm Noktası, Sovyet Ekonomisini Canlandırmak* (New York: Doubleday, 1989), s. 189.

Yan gelirlerin miktarı ve hizmetlerin kalitesi kurumların zenginliğine ve hizmetten faydalananların statüsüne göre çeşitlilik gösterir. Bunlar çeşitli yollarla entelijansiyanın ayrıcalıklı kesimlerine ve bürokrasinin üst katmanlarına da hizmet verirler. Kısacası, bu yerler sınırlı kaynakların bölüşümünü nüfusun ayrıcalıklı azınlığı lehine yozlaştırmaktadırlar. Ne var ki bu bölüşüm konusundaki tek sorun değildir; çünkü kentlilerle köylüler arasında, büyük şehir merkezleriyle küçük şehirler arasında, sanayileşmiş ve geri kalmış bölgeler arasında da bir uçurum söz konusudur.

Bu bağlamda anlaşılması gereken, yaşam standartlarındaki bu derece farklılıkların varlığı değildir. Sovyetlerin başladığı nokta ve yöneldikleri kalkınma çizgisi bu farklılıkları kaçınılmaz kılmıştır. Asıl önemli olan, bu farklılıkların sağlamlaşması ve düzenli olarak sınıf, statü ve bölgeler tarafından yeniden üretilmesidir. Bu şartlar altında; sosyal ürünün bölüşümü ve gelecekteki kalkınmanın çizgisi konularında nüfusun farklı katmanları ve bölgeleri arasındaki menfaat çekişmelerinin azaltılması mümkün görünmüyor; tamamen ortadan kaldırılmasından ise söz etmeye hiç gerek yok.

Menfaat çekişmesi konusundaki çarpıcı örneklerden biri ilerlemiş ve geri kalmış bölgeler arasında olandır. Tüm kayda değer ekonomik başarılarına karşın, Sovyetler Birliği azgelişmişlikten kaynaklanan engellerin çoğunu aşamamıştır. Devrimden 70 yıl sonra 1987 yılı SSCB istatistiklerine göre okulların durumu şu şekildedir: *Ülke çapında öğrencilerin yüzde 21'i merkezi ısıtması olmayan, yüzde 30'u muslukları olmayan, yüzde 40'ı ise kanalizasyonu olmayan okullarda eğitim görmektedir.* (*Rakamlarla SSCB* 1987, s. 254)

Kırsal alanların geri kalmışlığı ise ayrı bir sorundur. Sovyetler Birliği Komünist Partisi On Dokuzuncu Kongresinde Gorbachev şunları söylemektedir:

Özellikle kırsal bölgenin gelişimiyle ilgili bir şeyler söylemeliyim. Buralardaki halkın borçları çok artmıştır. Pek çok bölgede barınma, sosyal ve kültürel koşullar, tıbbi hizmetler çok düşük seviyelerdedir. Tüm bunların yanında köylerde elektrik ve yol sorunu hâlâ sürmektedir. (19. SBKP Kongresi, Belgeler ve Materyaller, Moskova, Novosti Press Agency, 1988, s. 13)

Özellikle de güney ve doğu bölgelerde koşullar üçüncü dünyanın en az gelişmiş ülkeleriyle yarışacak denli kötüdür. Okullar ve hastanelerin yanı sıra suyu ve kanalizasyonu olmayan köyler vardır. Özbekistan'da bir reform hareketi başlatmış olan Birlik tarafından yayımlanan bir dergiye göre Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyetindeki köylerin yüzde 50'sinde su, yüzde 93'ünde kanalizasyon yoktur. (*Wall Street Journal*, 28 Haziran 1989)

Kişi başına gelir, tarla işçilerinin maaşları, et tüketimi, barınma , sağlık hizmetleri gibi kriterlerle değerlendirince cumhuriyetler arasında ciddi farklılıklar olduğu görülebilir. Elbette tarihsel ve coğrafi nedenlerden dolayı bir takım farklılıkların olabileceği düşünülebilir. Ancak bugünkü bağlamda asıl vurgulanması gereken; az ve fazla gelişmiş bölgeler arasındaki farklılıkların çok keskinleşmiş olduğudur. Önde gelen iki Sovyet ekonomisti tarafından yazılmış bir kitaptan yapılan şu alıntılar konuya açıklık getirebilir:

Ülkenin kimi bölgelerinde kişi başına ucuz devlet eti tüketimi Ukrayna'nın Black Earth sahasından, Volga bölgesinden, Urallardan, Sibirya'nın büyük bölümünden 1.5-2 misli fazladır. Orta Asya cumhuriyetlerinde her bir yurttaşın barınma alanı 9-11 metre kare ile sınırlı iken bu oran ülke genelinde 15 metre karedir. Orta Asya'da tıbbi bakım seviyesi, özellikle de kırsal alan-

> *larda oldukça düşüktür. Türkmenistan'da kadın hastanelerinin, doğum ünitelerinin, çocuk hastanelerinin yüzde 60'ından fazlasında musluk suyu yoktur ve hastanelerin üçte ikisinde su tesisatı bulunmamaktadır. Bölgedeki çocuk ölüm oranı ülke ortalamasının iki mislidir. Kırgızistan'da çocuk ölümleri (bir ila iki yaş arası) ülke ortalamasının üç mislidir. (Shmelev ve Popov, s. 189-190)*

Tüm bunların Moskova'daki yetkililerin aldırışsızlığı sonucu oluştuğunu söylemek yanlış olur. Sorun biraz daha karmaşıktır. Çarlık döneminde bu bölgeler Rusya'nın sömürgeleriydi ve o zamanki sosyal ve ekonomik koşulları komşuları olan üçüncü dünya ülkelerinden çok daha kötüydü. Sosyalist devrim ciddi bir gelişme sağladı. Kapitalist dünyadaki merkez-çevre ilişkilerinin aksine sanayileşmede, sağlık, eğitim ve kültürel olanaklarda gelişme sağlanması için en ileri bölgelerden en geri kalmış bölgelere yeterince kaynak aktarıldı.[3] Kimi bölgelerde geri kalmışlıktan sıyrılma örnekleri sosyalist planlamanın neleri başarabileceğini ispatladı.

Ne var ki, planlamacılar sınırlı kaynaklarla çok geniş talepleri karşılamak durumundaydı. Göreceli olarak ileri cumhuriyetlerde dahi azgelişmişlik ve yoksulluk sürmeye devam etti. Yaşam standartlarını uzun vadede artırabilmek amacıyla üretim araçlarını geliştirmek için büyük çaplı yatırımlara gereksinim vardı. öncelikle Alman işgaliyle başa çıkabilmek için silahlara ve Soğuk Savaş sürecindeki silahlanma yarışıyla baş edebilmek için kaynaklara ihtiyaç duyuldu. Sonuçta yeni sosyal sistemdeki sınıfların belirginleşmesiyle birlikte ekonomik kalkınmanın yönü konusunda çekişmeler doğdu. Öncelik ya en yoksul ve en muhtaç

---

3) Bu konuda şu çalışmaya bakınız. Alec Nove and J.A. Newth, *The Soviet, Middle East-- A Model for Development?* (London: George Allen & Unwin, 1967).

olanların yaşam standartlarının geliştirilmesine ya da orta ve üst sınıfın tüketim taleplerinin karşılanmasına verilecekti.

Tüm ihtiyaçlar aynı anda karşılanamadığından ve yatırım planları yapmakla bu yatırımlardan faydalanmak arasında geçen süre uzun olduğundan kalkınma istikrarsızlaştı ve gereken gelişmeler sağlanamadı. Sonuç olarak, fazlasıyla ilerleme sağlanmış olmasına karşın, azgelişmişlik ve yoksulluk engeli aşılamadı. SSCB Bakanlar Konseyi Sözcüsü şunları aktarıyordu: "*Hükümet şu anda 40 milyon insanın yoksulluk sınırı altında yaşadığının farkındadır.*" (Nikolai Ryzhkov'un Temsilciler Kongresine sunduğu rapordan, "SSCB Hükümetinin Yürürlüğe Koymakta Olduğu Program Üzerine", Belgeler ve Materyaller, 25 Mayıs-9 Haziran 1989, Moskova: Novosti Press Agency, 1989, s. 60)

Bunun yanında, reform baskıları ya da yeni bir kalkınma stratejisi için yapılan çağrılar toplam ulusal üretim hâlâ yüksek seviyelerde olduğu için yeterince etkili olamadı. Hızlı büyümenin tüm hastalıkların ilacı olduğu her yerde söyleniyordu. Çünkü hızlı büyümeyle birlikte halkın tüm akılcı ihtiyaçlarının karşılanması için gereken kaynaklar elde edilebilecekti. Sovyetler Birliğinde, ülke ekonomisinin en önde gelen kapitalist ülkelerin dahi ilerisinde olduğuna inanılmaktaydı. Bu nedenle yoksulluk ve gerikalmışlıkla baş edilebilirdi.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından uzun yıllar Sovyetlerin büyüme oranı ABD ve Batı Avrupa'nın oranından çok daha fazlaydı. Ancak büyüme oranlarının ifade ettikleri konusunda iki şüphe vardı. Birincisi, üretim sorunu konusunda sosyalist kazanımın ölçütlerini sınırlıyordu; sosyalist ülkelerdeki çıktının ileri kapitalist ülkelerle kıyaslanması gibi. İkincisi, her iki kutuptaki eğilimler uzunca bir süre aynı çizgide sürüyordu.

Sovyetlerin hızlı büyümesinin kalıcılığına olan inanç büyüme oranı 1950'lerin sonlarından itibaren sallanmaya başlayınca zayıfladı. Oran hâlâ yüksek olmasına karşın düşüşe yönelik somut belirtiler bunun geçici bir sallantı olmadığını gösteriyordu. As-

lında, büyüme oranı bir beş yıllık plan sürecinden diğerine kadar 1960'lara, 1970'lere ve 1980'lerin ilk yarısı boyunca hep düşmüştü. Düşüşü önlemek ve verimliliği artırmak amacıyla 1957'de Kruşçev ve 1965'te Kosygin tarafından ekonomik planlamada ve pratikte reformlar ilan edilmişti. Reformların kısa vadede olumlu etkileri olmuştu. Ancak kısa süre sonra kullanılamaz hale geldiler ve yürürlükten kaldırıldılar- bunun nedeni kısmen bu reformların bürokrasinin nüfuzlu katmanlarının menfaatlerini tehdit etmesi kısmen de kurulu planlama sisteminin katı yönetim prosedürleriyle çatışmasıydı.

Programda reform uygulanması ihtiyacıyla birlikte, Sovyetlerde 1920'lerden beri tanık olunmamış bir tartışma ve sorgulama ortamı doğdu.[4] Yeni sosyal çalışma kurumları oluşturuldu, akademisyenler planlama sisteminin eleştirilme süreçlerine dahil oldular, uzmanlar ekonominin hızlandırılması için neler gerektiğini tartışmaya başladılar. Bu çevrelerin dışında Gorbachev bu tartışmalar için kendi beyin takımının önde gelenlerini görevlendirmişti.

Ayrıcalıklı entelijansiya ve kentli orta sınıftan insanlar arasından yükselen baskılar radikal politik ve ekonomik değişimler için gereken zemini hazırladı. Beklenmedik derecede zor sosyal ve ekonomik bir krizin baş göstermesi ve bu krizden mevcut ekonomik ve politik düzenlemelerle çıkılamayacağına dair olan yaygın inanış bir dönüm noktası oluşturdu. Yasa koyucu seçkinlerin büyük bölümü -muhafazakar ve reformcu kanatların her ikisinden de- Khrushchev ve Kosygin tarafından hayata geçirilen kısmi reformların ekonominin yavaşlamasını ve sosyal refahın azalmasını önleyemeyeceğini kabul ettiler. Artık ekonominin büyümesinin Gorbachev'in başa gelmesinden önceki beş ila yedi yıl içinde durduğu açıktı. Resmi rakamlar 1966-1970 ile 1981-

---

4) Bu tartışmalarla ilgili işe yarar analizler şu çalışmada bulunabilir. Moshe Lewin, *Political Undercurrents in Soviet Economic Debates, From Bukharin to the Modern Reformers* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1974).

1985 arasında büyüme oranında neredeyse yüzde 50'lik bir düşüş olduğunu gösteriyordu (bu yıllık yüzde 7.8 ile 3.6 ortalamaya denk geliyordu). Ne var ki, önde gelen Sovyet ekonomistleri özellikle 1981-1985 dönemi için verilen 3.6'lık büyüme oranının saklı bir enflasyon etmeninin dikkate alınmamasından dolayı yanlış hesaplandığını ileri sürerek bu rakamların doğruluğu konusunda şüphelerini dile getiriyorlardı. SSCB Bilimler Akademisi yönetim kurulu üyesi ve Gorbachev'in danışmanı olan Abel Aganbegyan daha gerçekçi bir fiyat indeksi kullanarak ulusal gelir rakamlarını yeniden hesapladı ve "1981-1985 aralığında pratik anlamda hiç büyüme gerçekleşmemiş olduğu" sonucuna vardı. Onun sözlerine kulak verelim:

> *1979-1982 döneminde beliren beklenmedik durgunluk ve kriz sanayi malları üretiminin yüzde 40 düştüğü sürece denk gelmiştir. Tarımda da 1978'in çıktı rakamlarına geri dönülmüştür. Verimli kaynakların kullanımı düşmüş ve sosyal üretimdeki tüm verimlilik göstergelerine göre büyüme oranı yavaşlamıştır. Bunun sonucunda emek verimliliği yükselmemiş, sermaye yatırımına dönüş düşmüş, sermaye çıktısı oranı gerilemiştir. (Abel Aganbegyan, The Economic Challenge of Perestroika, [Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1988], s. 3)*

Üretimde durgunluk tüketim için elverişli malın azlığını göstermektedir. Eğer gerçekten hiçbir büyüme gerçekleşmemişse, yalnızca nüfus artışı bile tüketim mallarının ve kişiye verilen hizmetin elverişliliğini düşürür. Bu arada ülkenin başka sorunlarla da boğuştuğunu unutmamak gerekir. Silahlanma yarışı ve Afganistan'daki savaş kaynakları kurutmuştur. Öte yandan, sermaye aracı verimliliğinin düşüşü planlamacıları kaybı önlemek için daha fazla araç bulmaya sevk etmiştir.

Tüketici mallarının ve hizmetlerinin yaşadığı düşüşün göstergeleri iki şekilde olur: ücretler ve sosyal tüketim (sağlık, eğitim ve barınma harcamaları) azalır. Bir yandan enflasyon diğer yandan kamu hizmetlerinin azalmasına neden olan durgunluk reel ücretleri kayba uğratmaktadır. Sosyal tüketime yapılan harcamanın azalmasının dolaylı etkilerinden sağlıkla ilgili istatistiklerde görülebilir. Buna göre, 1960 yılında binde 7.1 olan ölüm oranı 1980 yılında binde 10.3'e yükselmiştir. Bu durumdan biraz da nüfusun yaşlanması sorumludur. Diğer yandan tıptaki gelişmeler insanların daha fazla yaşlanabilmesini sağladığı için diğer ülkelerde nüfusun yaşlanmasıyla doğru orantılı olarak ölüm oranının artması diye bir şey söz konusu değildir. Aynı zamanda tıptaki gelişmelere karşın 1958 ile 1985 arasında Sovyetler Birliği'ndeki ortalama yaşam süresinde bir artış görülmemiş hatta bu süreçte erkeklerin yaşam süresi azalmıştır. Aynı süreçte bebek ölümleri de artmış, 1985 yılında bir yaş altındaki bebek ölümlerinin sayısı binde 26'ya ulaşmıştır. Bu rakam dünyadaki bebek ölümleri ortalamalarına göre Sovyetleri on beşinci sıraya oturtmaktadır.

Durgunluk yılarında sosyal tüketimde görülen azalma doğal olarak yoksulluk, yetersiz barınma koşulları ve azgelişmişlikte artışa neden olmuştur. Can çekişen bir ekonominin bu tür sosyal sorunlarla yüzleşmesi sonucu Sovyet sistemini gevşetecek çekişmeler doğmuştur. SBKP Merkez Komitesi Sekreteri olarak seçildiğinde Mikhail Gorbachev'in görevi sistemi kurtaracak bir düzenlemeye gitmekti. Yüzyüze olduğu krizin derinliğinden ve yasa koyucu seçkinlerin desteğini alması gerektiğinden şüphe yoktu. Aksi takdirde politik, ekonomik ve kültürel alanlarda öngördüğü radikal değişimleri hayata geçirmesi söz konusu olamazdı.

Bu makalenin ikinci bölümünde ekonomik çöküşün nedenlerini ve tartışılan reformların doğasını ele alacağız.

PERESTROYKA VE SOSYALİZMİN GELECEĞİ
BÖLÜM II

1970'ler ve 1980'lerde beliren derin krizin sebepleri yeterince açıktır. Yanıtlanması gereken soru uzun yıllar süren toplumsal ilerlemenin ve sanayileşmede elde edilen etkileyici kazanımların ardından neden gerileme dönemine girildiğidir.

Burjuva ekonomistlerinin bu soruya kolayca yanıt verebileceği söylenebilir. Onlara göre merkezi planlama altındaki bir ekonomi eninde sonunda bir sona ulaşır: Mal üretemez hale gelir ve çöküşe mahkum olur. Son yıllarda, Sovyetlerden ve Doğu Avrupa'dan bir dizi kayda değer ekonomist toplumlarındaki ekonomik sorunlarla ilgili merkezi ekonomiyi suçlama eğilimindedirler. Bugünlerde eleştirilere hakim olan söylem ulusal planlamanın eskiden işe yarar olduğu ancak artık işlevini tamamladığıdır. Onlara göre müdahale edilen bir ekonomi özü gereği etkisizleşmekle kalmaz aynı zamanda temel sanayileşmeden tüketici ihtiyaçlarını karşılamaya kadar olan işlevlerini genişlettikçe kaçınılmaz olarak başarısızlığa uğrar.

Bize göre merkezi planlamaya yönelik bu içi boş suçlamalar

Sovyet pratiğinin merkezi planlamacı bir ekonominin zorunlu doğasını temsil ettiği biçimindeki örtülü varsayıma dayanmaktadır. Bu konuda gözden kaçırılan ve anlaşılması gereken nokta, Sovyet tarzı ekonomik modelin çok özel tarihsel koşullarda gelişmiş olduğudur. O dönemde ne güvenilir bir örnek vardır ne de yeni bir ekonomik sistemin akılcı biçimde inşası için dene ve yanıl yöntemi uygulanabilecek zaman veya fırsat vardır. Dahası, sosyalizmi inşa etme arzusunun yanında ülkenin sanayileştirilmesi gibi bir zorunluluk da mevcuttur –bunların her biri başlı başına zor görevlerdir. Tüm bunların bir ya da daha fazla kapitalist güç tarafından işgal edilme tehlikesi altında yapıldığı da unutulmamalıdır.

Ortada yeni bir düzen için ne bir ipucu ne de sosyalist ikna kabiliyeti olan eğitimli ve deneyimli yöneticiler vardır. Yönetimsel bilgiye sahip personel eski devlet aygıtından gelmedir ve bunlar bürokratik ve yarı feodal gelenekleri de beraberlerinde getirmiştir. Kısacası, Sovyet planlama sistemi kaotik ekonomik ve sosyal koşullar altında oluşturulmuştur.

Aslında Sovyetler Birliği 1920'leri sonlarında yaptığı gibi merkezi planlama ve ağır sanayileşme hamlesini hemen gerçekleştirmek zorunda değildi. Bukharin'in başını çektiği bir grup lider daha yavaş ve aşamalı bir geçişi savunuyordu. Ancak bir kez karar verildiğinde sıradışı koşullar altında inanılmaz bir ekonomik büyüme hızının elde edilme hedefinden kaynaklanan kimi kaçınılmaz sonuçların doğacağı açıktı: devletin ekonomik rolünün artması, karar alma mekanizmasının merkezileşmesi, nüfusun sıkı disiplin altına alınması.

Böylece devlet ve ekonomi alanları dev bir bürokrasinin doğuşu için uygun zeminler haline geldiler. Bu bürokrasi sonradan kendi üyelerine çalışma yollarını öğreterek ve onlara işler ve ayrıcalıklar sağlayarak kendi alanlarını genişlettiler ve korudular. Daha sonraları zaman zaman örgütlenme ve planlama alanlarında kimi değişikliklere gidilmiş olsa da Gorbachev tarafından

devralınan ve değiştirilmesi öngörülen sistem aslında bugünkünden çok farklı ekonomik ve toplumsal koşullar altında Stalin tarafından oluşturulmuş bir sistemdi.

Stalin döneminden beri ayakta kalan sadece kendi işleyişini ve menfaatlerini koruyan bürokrasi değil kendi varlığını ve hizmet ettiği sistemi akılcılaştırmak için geliştirilmiş yönetim ideolojisiydi. Planlama; Sovyetlerde keşfedilmiş ve dünyaya yayılmaya hazır hale getirilmiş bir bilim statüsüne yükseltildi. Ardından sözde sosyalizm yasalarıyla koruma altına alındı –aslında mevcut pratiklerin akılcılaştırılması için yapılmışlardı ancak evrensel gerçekmiş gibi sunuluyorlardı. Bu durum sosyalizme adanmış Sovyet toplumunun sosyalizm yolundaki başka toplumların tüm yönlerini –Komünist Parti, devlet iktidarının tekelleştirilmesi, planlama sistemi- yansıtmaya yönelik yaygın eğilimin bir parçasıydı.

Bu tartışmanın amacına ulaşması için bu bilgileri akılda tutmakta ve bu zorlu süreçte Sovyet pratiğinin ve merkezi ekonomik planlamanın tek seçenek olduğunu, Sovyet ekonomisi ve toplumunun yüzleştiği mevcut krizin aynı zamanda bir ekonomik planlama krizi olduğunu reddetmekte yarar vardır. Asıl gerçek; Sovyet ekonomisinin karşılaştığı mevcut çıkmazın planlamanın bildik karakteristiklerinden değil, Sovyet deneyiminin kendine özgü yaklaşımlarından kaynaklandığıdır.

Birinci Beş Yıllık Plan çerçevesinde hayata geçirilen Sovyet ekonomisinin hızlı sanayileşmesi planı Sovyetler Birliği sınırları dahilindeki insani ve maddi kaynaklar yeterli olmasaydı gerçekleştirilemezdi. Zengin bir petrol kaynağı, mineraller, diğer hammaddeler, kullanılmamış ya da gereğinden az kullanılmış bir emek havuzu hazır bekliyordu. Ne var ki bu kaynakların hiç biri tükenmez değildi ve planlamacıların öngördüğü gerekli girdilerin doğru zamanda doğru miktarlarda bulunabileceğinin garantisi yoktu. Bu planlama süreci yaklaşımı geliştirilmedikçe ya da hızla iyileştirilmedikçe, ekonominin tümden performansında yavaşlamalar ya da kriz tehlikeleri baş göstereceği açıktı. Bir ön-

ceki makalede sözü geçen düşüş eğilimindeki büyüme oranlarının sebeplerinin bu tür problemlerle ilişkili olduğu söylenebilir.

Emek gücünün büyümesindeki yavaşlama da önemli sorunlardan biridir. Sanayileşmenin ilk yıllarında büyük bir emek rezervi elverişli durumda idi. Kadınlar iş gücüne katıldılar ve işsiz çiftçiler fabrikalara yönlendirildiler. *Birinci Beş Yıllık Plan*'ın başladığı 1928 yılından 1940'a kadar ücretli işçilerin istihdamı yıllık yüzde 9.5 oranında arttı. Ne var ki, hali hazırdaki emek rezervleri tükendiğinde iş gücünün büyüme oranı nüfus artış hızına ve tarım işçilerindeki azalmaya bağlı hale geldi. Ancak nüfus artış hızı yavaşladı. 1940'taki binde 31.2'lik doğum oranı 1980'de binde 18.3'e geriledi. Ölüm oranının da düşmesine karşın 1980'deki nüfus artışı oranı 1960'taki rakamın yarısından bile azdı.

Mevcut emek rezervlerinin azalması, ağır savaş kayıpları ve düşük doğum oranlarının sonucu olarak istihdam artışı oranlarında önlenemez bir yavaşlama meydana geldi. İlk iki Beş Yıllık Plan süreçlerindeki yıllık yüzde 9.5 olan büyüme oranı 1960'larda yüzde 3.8'e, 1970'lerde yüzde 2.2'ye ve 1980ile 1985 arasında yalnızca yüzde 0.9'a geriledi.

İstihdam artış oranındaki düşüş 1950'lerde boy gösteren ulusal gelirin büyüme oranında beliren düşme eğilimini tam olarak açıklayamaz. Teorik olarak, emek verimliliğindeki artış emek girdilerinde bir yavaşlamaya neden olmalıydı. Verimlilik artsa da oluşan deliği kapamaya yetmedi. Böylece problem hızla kentleşen bir toplumun değişen ihtiyaçlarıyla daha da ağırlaştı: hizmet sektörüne olan ihtiyaç işçileri inşaat ve sanayi işlerinden uzaklaştırdı.

Emek gücü büyüme oranındaki yavaşlıktan kaynaklanan bu ve diğer sorunlar daha sonraki süreçte daha da akut hale gelecekti. 1980-1985 arası yüzde birden bile düşük olan büyüme oranı daha da geriledi ve Gorbachev'in başta gelen ekonomik danışmanlarından Leonid Abalkin "sonraki on beş yılda ulusal

gelir ve üretimin tüm sektörlerindeki çıktının iş gücünde hiçbir büyüme olmadan artacağı" konusunda uyarıda bulundu. (*SSCB'de Ekonomik Kalkınma Stratejisi*, Moskova, Progress Publishers, 1987, s. 21)

Büyümenin önündeki benzer engellerden biri de mineral çıkarımı ile ilgiliydi. SSCB her ne kadar geniş doğal kaynaklara sahip olsa da bu kaynaklar yenilenebilir değildi ve tükenmek zorundaydı. Gorbachev'in bunları dikkate alan ekonomik danışmanlarından Abel Aganbegyan iş gücünün azalmasından kaynaklanan zorlukları şöyle dile getiriyordu:

> *Daha da önemlisi petrol ve hammadde çıkarımı konusunda yaşanan değişimlerdir. 1971-1975 sürecinde madencilikteki çıktı hacmi yüzde 25 artmıştı. Bu artış 1981-1985 sürecinde yalnızca yüzde 8'de kaldı. Artıştaki bu üçte ikilik azalma madenciliğin jeolojik ve ekonomik koşullarıyla da birleşti. Dünyanın şu anda en geniş madencilik sanayisine sahip olan Sovyetler en kolay erişilebilir doğal kaynaklarını hızla tüketmektedir. Çıkarım düzeylerini korumak için daha derinlere kazmak, yeni kaynaklar keşfetmek gerekmektedir. Ülkenin insan yaşamayan bölgelerindeki petrol ve hammadde kaynakları şu anda ihtiyacımızı karşılamamaktadır ve çıkarım hacimleri giderek düşmektedir. Bu nedenle kuzey ve doğu bölgelerinde yeni kaynaklar keşfetmek, ulaşım ağları inşa etmek, insanları buralara çekmek için yeni kasabalar ve bölgeler oluşturmak zorundayız. (Abel Aganbegyan, The Economic Challenge of Perestroika, Bloomington: University of Indiana Press, 1988, p.8)*

Hammadde üretimiyle ilgili sorunlar hammaddenin kullanımıyla ilgili sorunlarla başa baş gidiyordu. Karşılaştırmalı uluslararası istatistikler Sovyetler Birliği'nde hammadde kullanımıyla

ilgili ciddi bir verimsizliğin olduğunu ortaya koyuyordu. Yoksa ABD'den daha az bir sanayi çıktısına sahip olan SSCB'nin aynı zamanda iki misli daha fazla çelik harcadığı ve yüzde 10 daha fazla elektrik kullandığı açıklanabilir? Aynı kafa kurcalayan durum Sovyetlerin yüzde 80 daha fazla gübre ve üç misli daha fazla traktör kullanarak tarım alanında ABD'den daha az çıktıya sahip olduğu tarım için de geçerlidir. Tüm bunlar verilebilecek bir çok örnekten yalnızca bir kaçıdır: Bu örnekler Sovyet planlama pratiğinin başlangıçtan beri birbirleriyle ilişkilerine yeterince önem verilmeden ekonominin farklı sektörlerinde üretimi artırmaya odaklanmanın asıl sorun olduğunu göstermektedir.

Sovyet metinlerinde yazılı olan "sosyalizm yasaları" arasında üretim araçlarının tüketim araçlarından daha hızlı artırılması gerekliliğinden söz edilir. Bu nedenle emek ve maddi kaynak sorunlarıyla karşı karşıya kalan planlamacıların doğruca saha ve araç üretimini artırmaya yönelmeleri şaşırtıcı değildir. Sorun ne olursa olsun üretim araçlarına yapılan yatırım her şeyin çözümüdür.

Ne var ki asıl sorun ekonomideki gerilemenin 1960'lardan beri yaşanıyor olmasıdır. Batı'nın en derinlikli Sovyet tarihçilerinden olan Moshe Lewin 1974'te şöyle yazmaktadır:

> *1960'ların başlarında ekonomik mekanizmada belirmeye başlayan gerilemeler resmi çevrelerde henüz fark edilmemişti. Birikime ve yatırıma dayalı büyüme araçları ironik biçimde yatırımda düşüşlere ve büyüme hızında gerilemeye yol açmıştı... Araştırmalar programın artan maliyetinin sürecin bütününü yavaşlattığını ve stratejilerin bariz biçimde ters etkili olduğunu gösteriyordu. Ağır sanayide başarının tek anahtarı olarak görülen yatırıma verilen öncelik emek gücünün artışı ve politik baskılarla birleşince yavaşlamanın sebebine dönüştü. Ne var ki bu inancın arkasındaki dogmalar ve*

pratikler hâlâ tek yol olarak görülüyordu. Tüketimden tümüyle vazgeçilerek ağır sanayiye destek verildi. Tüketim ürünleri yerine ağır sanayiye hizmet verecek ürünler üretildi. "Üretimin harcanması uğruna üretim" Sovyet ekonomisinin konumunu açıklayan cümle haline geldi ve ne yaşam standardı ne de ulusal gelir bu üretimden yeterince faydalanabildi. (Moshe Lewin, Political Undercurrents in Soviet Economic Debates, Princeton: Princeton University Press, 1974, pp. 132-33)

Tüm sorunlarla baş edebilmek için yeni saha ve araçlara yatırım yapmanın en ciddi sonuçlarından biri mevcut sanayiyi atıl duruma düşürmek oldu. normalde, bir ekonomi sanayileşirken sermaye yatırımının en büyük kısmı eskimiş araçların ikamesi için kullanılır. Daha fazla kapasite elde etmeye yapılan vurgu nedeniyle Sovyetler Birliği'nde bu gerçekleşmedi; aksine makinelerin ve araçların yalnızca yılda yüzde 2'si yenilenebildi. Leonid Abalkin'e göre, "Bu koşullar altında, sanayide tam bir modernizasyonu sağlamak 40 yılımızı, mühendislikte ise 50 yılımızı alacaktır." (Abalkin, s.57) Amortisman rezervleri temelde eskimiş araçların onarılması için kullanıldı ve etkisiz veya hantal makinelerin değiştirilmesi için hiçbir şey yapılmadı. Böylece yatırım miktarı ülkenin brüt sermayesini aşmaya başladı. Öyle ki, 1960 ile 1985 arasında sermayenin endüstriyel çıktıya oranı yüzde 40 gerilemişti. İşçiler oldukça az dinlenme süreleri kullanarak etkisiz ve hantal aralarla çalışmak zorunda kaldılar. Dahası, yetersiz emek, hammadde ve parça açığını kapatmak amacıyla alınan yeni ekipmanlar da yalnızca kullanılmayan mevcut üretim kapasitesine eklenmiş oldu.

Açıkçası, Gorbachev'in yüzleşmek zorunda kaldığı toplumsal ve ekonomik kriz tesadüfi bir olgu değildi. İşletilebilecek sınırsız kaynaklar olduğu sürece Sovyet ekonomik sistemi büyümeye devam edebilirdi. Ancak kaynakların tükenmesiyle birlikte

merkezi ekonominin "büyüsü" buharlaşıverdi.

1970'lerin sonları ve 1980'lerin başlarıyla birlikte yasa koyucu seçkinlerin önemli bir kesimi de doğruca uçuruma gidildiğinin farkına varmıştı. Ulusal gelirdeki durgunluk yeterince tehlikeliydi. Buna bir de sermaye verimliliğindeki hızlı düşüş eklenince ekonominin bir uçuruma doğru yöneldiği ve dipsiz bir kuyuya düşeceği gibi bir izlenim doğuyordu.

Bu durum bir kez fark edilince -ki 1985'te iktidara gelen Gorbachev ve çevresindeki danışmanları ile destekçileri bunun farkındaydılar- kördüğümden kurtulmanın yolu açıktı. Öncelikle enerji ve hammadde tasarrufu yapılmalıydı. Gelişmiş makine sanayisi mevcut sanayiyi modernize etmek için kullanılabilirdi. İşçi sınıfının birikimi ve yeteneği harekete geçirilebilirdi. Bunun gibi bir takım önlemlerle birlikte heyecan ve iyimserlik atmosferi içinde Gorbachev'in tutkulu perestroyka programı yürürlüğe kondu.

Ne var ki, sonuçlar beklenenden çok uzaktı. Krizden çıkmak şöyle dursun, daha da derinleştiği bile söylenebilirdi. Yapılması gereken çok açıktı: sorun krizi ilk elden yaratan politik ve ekonomik süreçlerin tam ortasında gizliydi: baskıcı politik sistem, ekonomik kalkınma stratejisi, aşırı merkezileşmiş ve hantal planlama aygıtı ve hepsinin ötesinde işini ve ayrıcalığını korumak için kendisini savunan derin bürokrasi. Kısacası, ihtiyaç duyulan şey parlak fikirlerden çok bütün bir politik-ekonomik yapının radikal bir dönüşümüydü.

Aslına bakarsak, başından beri perestroykayla birlikte sunulan glasnost tek başına böyle bir dönüşüm için atılan ilk adımdı. Daha önce halktan gizlenen açık tartışmalara artık izin verilmekle kalınmıyor aynı zamanda teşvik de ediliyordu. Komünist Partinin ve Sovyet toplumunun karanlık tarafı gerçeği arama ve söyleme rüzgarıyla aydınlanıyordu. Mevcut çürümüşlükler (rüşvet, alkol, fahişelik gibi) nedeniyle resmi yetkililer ve kurumlar medyada suçlanıyordu. Edebiyat, tiyatro ve sinema alanlarındaki

sansür büyük oranda kaldırılmıştı. İfade özgürlüğünün bu denli sağlanması politik sistemin yeniden inşasına bir başlangıç niteliğindeydi: Komünist Parti ile hükümet birbirlerinden ayrıldı, Sovyetlerin ayrı ayrı yetkilendirilmesiyle devlete yeni bir şekil verildi, nomenklatura'dan bağımsız aday olanlar bu yapılara seçilebildi.

Bir açıdan demokrasiye bu yöneliş Bolşevik Devrimi ve Marx ile Engels'in sosyalist bakışı ile uyuşuyordu. Onların Paris Komünü'ne bakışı bu noktada çok önemlidir. Marx'ın 1891 tarihli *Fransa'da İç Savaş* adlı eserine yazdığı girişte Engels, Komünü hayata geçmiş bir proletarya diktatörlüğü olarak tanımlamaktadır. Ona göre artık gerekli olan devlet yetkililerinin yozlaşmasına ve aslında hizmetçisi oldukları halka hükmetmelerine karşı koyacak koruyuculardır:

> *En başından beri Komün işçi sınıfının iktidara geldikten sonra eski devlet aygıtıyla işi yürütemeyeceğini bilmek zorundaydı. Yani henüz ele geçirdiği üstünlüğünü yitirmemek için bu işçi sınıfı bir yandan daha önce kendisine karşı kullanılan baskıcı aygıtı bertaraf etmeli bir yandan da sürekli bu aygıtın yetkililerine görevden alınabileceklerini anımsatarak kendini korumalıydı. Eski devletin karakteristik niteliği neydi?..*
>
> *Devletin ve devlet organlarının toplumun hizmetkarlığından toplumun efendiliğine evrilmesine karşı -daha önceki tüm devletlerde gerçekleşmiş olan- Komün iki yanılmaz araç kullandı. Öncelikle tüm makamları –idari, hukuki ve eğitim- evrensel oy hakkı temelinde ilgililerin oylarıyla seçti ve bunların her an yine aynı seçmenlerin oylarıyla görevden alınabileceğini de şart koştu. İkinci olarak, yüksek veya düşük mevkideki tüm yetkililere diğer işçilere ödenen maaşlar verildi... Bu yollarla makam avcılığı ya da kariyerciliğin önü kesildi.*

Sovyetler Birliği'nin Marx ve Engels'in bu ve diğer eserlerde belirlediği standartların çok uzağında kaldığını söylemeye gerek yok. Glasnost ve diğer politik reformlar da bu doğrultudan oldukça uzaktır.

Bu değişimlerin demokrasi yönünde atılmış cesaretli, önemli ve gerekli adımlar olduğunu söylemekle birlikte Sovyetlerin içine düştüğü ekonomik krizi çözmek konusunda işe yarar olmadıklarını da eklemek gerekir.

Daha önce de tartışıldığı gibi, emek ve materyallere dair yapısal sorunlar ekonominin büyüme hızında uzun vadeli bir düşüşe yol açmıştı. Sovyet planlamacılarının geleneksel ilaçları da -sermaye mallarını artırmak- etkisini kaybetmiş ve hatta verimsizliğe yol açmıştı. Bu noktada, belki de başka yerlerde olabileceğinden daha fazla, partinin bürokratik yapısı değişime karşı koruyucu bir kalkan oluşturmuştu. Yönetim aygıtının parlak reformları sabote edebilmek için pek çok aracı vardı. sorun çıkaranları baskı altında tutma araçları ellerinde olduğu sürece yetkililerin eleştirilere kulak asacağı yoktu. Yeteneksizlik ve rüşvet; atama hakkının daimi bir role sahip olduğu iç içe geçmiş ilişkiler ağında ustalıkla gizleniyordu. Kitlelerin yaratıcı potansiyelinin bürokratik tembellik karşısında kendisini ifade edebilmesinin bir yolu yoktu. Bu nedenle demokrasiye yöneliş gerekli ama ekonomiyi yeniden canlandırmak için yeterli olmayan bir girişimdi.

Tüm bunlar düşünüldüğünde, Gorbachev'in en yakın danışmanlarının da dahil olduğu Sovyet ekonomistlerinin ülkenin ekonomik problemlerinin planlama sisteminden kaynaklandığını ve çıkış yolunun kapitalizmdekine benzer bir piyasa ekonomisi düzenlemesi olduğunu düşünmeleri şaşırtıcı değildir. Buna göre ekonomiyi oluşturan farklı birimler bürokratik sınırlamalardan ve direktiflerden özgür olacak ve Batının piyasa ekonomilerindeki rekabetçi kuruluşlar gibi işletileceklerdir. Bu yolla kıtlık ve israf önlenecek, ayrıca emek ve materyal kullanımında

ciddi bir verim elde edilecektir.

Piyasaların ve piyasa ekonomilerinin bu şekilde algılanması yanlış değildir; ancak oldukça basite indirgenmiştir ve yanıltıcı olabilir. Piyasaların pek çok amacı ve sonucu vardır. Bugünün kapitalist olan ve olmayan toplumlarında süren tartışmalara göre piyasaların üç önemli işlevi vardır: (1) malları ve hizmetleri tüketicilere ulaştırmak, (2) verimli kaynakların doğru şekilde kullanımını sağlayacak mekanizmayı oluşturmak ve (3) bireylerin ve grupların emeklerinin ya da varlıklarının karşılığında ne kadar ücret alacaklarını saptamak.

Kapitalist toplumlarda piyasalar her üç işlevi de üstlenirler –devletlerin müdahale biçimlerine göre daha farklı içeriklerle-. Sovyet tipi planlamacı toplumlarda ise bu işlevlerden birincisi (tüketicilere dağıtım) piyasalara bırakılmıştır (yine farklı düzenlemelerle) diğer ikisi ise büyük oranda devletin yetkili organları tarafından yürütülmektedir.

Kapitalist piyasalar şüphesiz ki kârın maksimize edilmesi ilkesiyle çalışırlar. Rekabet tüm satıcıları eşit fiyatlarda satış yapmaya zorlar. Daha etkili olan daha yüksek kâr elde eder ve piyasadaki yerini genişletir. Daha etkisiz olan geriler ve yolun dışına itilir. Sermaye (emekle birlikte) yüksek kâr oranlarıyla sanayilere akar ve tüm sanayiler arasında ortalama bir kâr oranı eğilimi yaratır. Böylece her yerde bir rekabetçi piyasalar sistemi kuruluşlar üzerinde en düşük maliyetlerde üretmek ve yeni ürünler ve yeni üretim yöntemleriyle rakipleri üzerinde avantaj elde etmeleri için baskı uygular.

Bu; Adam Smith'in burjuva ideolojisini etkilediği dönemden beri bir piyasa ekonomisinin işleyişidir. Kendi merkezi planlama ve ekonomi yönetimi sistemlerinin katılığı, verimsizliği, açık başarısızlığı düşünüldüğünde bu piyasanın Sovyet ekonomistlerine çekici gelmesi anlaşılabilir. Perestroykanın mimarları için değerini kaybetmiş Stalinist "sosyalizm yasaları"nın yerine piyasanın etkileyici "büyü"sünü yerleştirmek kadar mantıklı bir şey

görünmemiş gibidir.

Kapitalist pratik en uygun koşullarda dahi asla kitapta yazıldığı gibi olmamıştır. Daha az elverişli koşullarda ise –bugünkü Üçüncü Dünya örneğinde olduğu gibi- aslının yanına yaklaşmamıştır bile. Bunun sebepleri burada ele alınamayacak kadar çoktur: rekabetin zamanla tekelleşmeye dönüşmesi, sermaye birikiminin bir yandan zenginlik ve gelir sağlarken öte yandan yoksulluğu derinleştirmesi (yalnızca ulusların içinde değil zengin uluslarla yoksul uluslar arasında da), sistemin düzenli olarak fazla üretim ve ağır işsizlik krizleri yaşaması gibi.

Acaba perestroyka reformcuları piyasa ekonomilerinin açık kötülüklerinden haberdar değiller midir? Doğru olamaz. Bazılarının kapitalist dünyayla oldukça sınırlı bir ilişkisi olsa da, eğitimleri süresince kapitalizmin tarihi, sistemin çağdaş sorunları ve krizleri ile ilgili geniş bilgi sahibi olma fırsatları olmuştur. Eğer böyleyse kimileri tarafından perestroykanın baş mimarı sayılan Abel Aganbegyan tarafından aşağıda tarif edildiği gibi kapsamlı bir piyasalaştırmanın benimsendiğini sorgulamamız gerekir:

> *Sosyalist piyasanın genişletilmesi ve yoğunlaştırılması ile ne kastedildiğini özetleyelim. Piyasanın ekonominin temel sektörlerini kapsayacağını ve ülkemizin gelecekteki gelişmesinde önemli ve ciddi bir rol oynayacağını rahatlıkla söyleyebiliriz. Kuruluşlar tarafından para karşılığı talebin karşılanması amacıyla üretilen malların ve hizmetlerin toplumsal değerini belirleyecek olan piyasanın kendisidir. Ülkedeki üretimi ve talebi dengeleyecek olan da piyasadır. Ayrıca üretimin daha fazla tüketici talebine yönelik olacağı ve sosyal ihtiyaçları karşılayacağı alan da piyasadır. (Abel Aganbegyan, Inside Perestroika, New York: Harper & Row, 1989, p. 47)*

Bu açık piyasa hevesinin iki olası açıklaması vardır.

Birincisi, perestroykanın doğmasına yol açan ekonomik kriz yatışma işaretleri vermemiş, aksine daha da kötüleşmiştir. Aganbegyan'ın bu sözleri sarf ettiği süreçte (ve reformcu çalışma arkadaşlarının benzer konuşmalar yaptığı) bir umutsuzluk havasından kurtulma çabası rahatlıkla sezilmektedir. Kötü durumdan kurtulmak için acilen bir şeyler yapılmalıdır ve Sovyet ekonomistlerinin tek buldukları çıkış yolu hızlı ve yoğun bir şekilde piyasalaştırmaya geçiştir. Kapitalist deneyimin piyasalaştırmayla ilişkili hastalıklarına yakalanma riski olduğu doğrudur. ancak bu risk alınmalıdır ve hastalıklarla daha sonra uğraşılabilir.

Piyasa ekonomisine karşı duyulan bu heyecanın ikinci bir olası açıklaması ise reformculara başka bir açıdan yaklaşmayı gerektiriyor. Yani ait oldukları Sovyet toplumunun göreli ayrıcalıklı bir katmanının değerlerini ve bakış açılarını yansıtan reformcular kalplerinin en derinlerinden dünyadaki yerlerinin Batının o çok ayrıcalıklı entelijansiyası ile aynı olduğuna inanmaktadırlar. Kusurlarına ve eksikliklerine karşın kapitalizm en ileri ülkelerin bazılarının şanslı yurttaşları için hiç bir daha erken dönem ya da çağdaş dönem toplumunda olmadığı kadar iyi bir yaşam standardı ve güvenlik sağlamıştır. Bu yurttaşlar arasında statüleri yasa koyucuların hemen altında olan ve iyi yaşayan, toplumlarında söz sahibi olan ve geniş bir muhalefet ve eleştiri özgürlüğüne sahip olan sanatçılar, bilim adamları ve uzmanlar mevcuttur. Bu insanların çoğunluğu politik olarak daha fazla ya da az temel reforma inanan liberaller ya da sosyal demokratlardır. Sovyet reformcularının da çoğunluğu şüphesiz kendi ülkelerinin aynı çizgide gelişmesini istemektedirler ve piyasalaşmayı bu yönde bir ilerleme olarak görmektedirler. Bu adımın aynı zamanda kapitalizmin yapılandırılmasına yönelik bir adımı olup olmadığı üzerine düşünülmemiş olabilir; bu türden bir anlayış kapitalizm yoluna tam olarak girdikten sonra yerleşmiş olabilir.

Sovyet reform hareketinin kapitalist bir yönelişe sahip oldu-

ğunun tek göstergesi piyasalaşma baskısı değildir. Sovyet ekonomisinin küresel kapitalist ticaret ve finans ağına eklenmesi talebi ve Batının ileri ülkelerinin yüksek teknolojisine imrenme gibi göstergeler de Sovyet reform literatürünün öğelerindendir. Bu eğilimleri değerlendirirken dengeli bir anlayış tutturmak ve steril bir suçlama ya da coşkudan uzak durmak önemlidir.

Hiç kimse sosyalist bir ülkenin kapitalist dünyayla ekonomik ilişkiler kurmaktan sakınması gerektiğini söyleyemez. Ancak sosyalist düşüncenin çok köklü bir ilkesine göre (ve kuşkusuz heterodoks burjuva düşüncesine göre de) bağımsızlığını ve kendi yolunu çizme özgürlüğünü korumak isteyen ekonomisi zayıf bir ülke kendini güçlü ülkeler tarafından ele geçirilmeye ya da ekonomisini onlara bağımlı kılmaya karşı korumak ister. Bu koruma güdüsünün biçimleri koşullara göre farklılıklar içerir. Ancak değişmeyecek olan şey zayıf ülkenin dışarıdan aldıkları ve dışarıya sattıkları üzerinde denetim kurmak ve yabancıların kendi sınırları içinde iş yapma koşullarını düzenlemek zorundadır.

Tarihte bağımsızlıklarını başarıyla korumuş ve süreç içinde güçlenmiş (ABD ve Japonya bu konudaki en göze batan örneklerdir) pek çok zayıf ülke vardır. Diğer yandan, *laissez-faire* politikasının ticaret ve yatırım alanlarında kendileri için en iyisi olduğuna inanarak hiç bir önleyici politika oluşturmayan daha zayıf ülkeler de mevcuttur. Bunların bir çoğu eninde sonunda ekonomileri kendi yurttaşlarından çok diğer ülkelere yarayan birer bağımlı ülke haline gelmişlerdir. Mevcut uluslararası bağlamda, Sovyetler Birliği'nin ileri kapitalist ülkelerle kıyaslandığında zayıf bir ekonomiye sahip olduğu açıktır. Bu anlamda perestroykanın kapitalist tarafın işine gelecek bir yönde ilerlediği de tartışılamaz. Eğer olaylar bu çizgide ilerlemeye devam ederse Sovyetlerin kendi kurumlarının ve politikalarının güçlü ülkelerin ihtiyaçlarına ve tercihlerine göre şekillendirilmesinden nasıl korunabileceği belirsizdir.

Sovyetler Birliği'nin Batının yüksek teknoloji kültürüyle iliş-

kisine dair, hiç kimse Sovyetlerin ekonomisi geliştirirken bugünün bilimsel-teknolojik devrimlerinden en yüksek oranda faydalanmaktan ve sürece dahil olmaktan kaçınması gerektiğini düşünmemektedir. Ne var ki bu sürece dahil olmanın başka yolları da vardır. Birinci bölümde tartıştığımız ağır sorunlardan mustarip dev bir ülkenin ihtiyaçları ve öncelikleri çok daha başkadır: hastanelere su sağlamak, okullara tuvalet yapmak, köylere kanalizasyon inşa etmek, tahıl saklamak için silolar yapmak, kentten köye yollar yapmak ve daha fazlası.

En son teknoloji bu gibi sorunları çözmede nasıl işe yarayabilir? Uzayın keşfini sağlayan bilgisayarlar aynı derecede karmaşık sorunlara sahip ulusal ekonomik planlama konusunda nasıl kullanılabilir? Modern sanayi ve teknoloji çevrenin korunması işine nasıl dahil edilebilir? Soğuk savaşın ürünü olan devasa ölüm ve yıkım aygıtı ne şekilde özgürleşmiş insanlığın acil ihtiyaçlarının giderilmesi için kullanılabilir? Tüm bunlar bilim ve teknolojinin işe yarayabileceği bir kaç alandır.

Batının üst sınıf tüketimciliğinin heveslerine ve modalarına takılmadan, bilgisayarların, otomobillerin ve her türlü aracın hızını hayatın amacı olarak görmeden, kişisel malların kalitesini ve tarzını toplumsal hayat kalitesinin üzerinde gelişme ve ilerleme simgesi olarak görmeden yüksek teknoloji kültüründen faydalanmanın yolları vardır. Tüm bunlar geç kapitalizmin ve onun alçaltıcılığı ve çürümüşlüğünün korkutucu belirtilerindendir. Ne yazık ki tüm belirtiler Sovyet reformistlerinin bu değerlere sahip olduğunu ve bunları kendi toplumlarına yaymak amacında olduklarını gösteriyor.

Şimdiye kadarki perestroyka tartışmalarında çoğunlukla teorilerden ve belirtilerden söz ettik. Yukarıda da belirttiğimiz açıklığa ve demokrasiye yönelişin dışında pek fazla değişimin olduğunu söyleyemeyiz. Perestroyka ile geçen beş yılda ekonominin yapısı ve çalışma ilkeleri aynen kalmıştır. Tüm o piyasalaştırma sözleri yalnızca sözde kalmıştır. Kooperatifler kis-

vesi altında özel teşebbüsleri hayata geçirme girişimleri kısır sonuçlar vermiştir. Bu konuda halkta olumlu duygulardan çok olumsuz duygular belirmiştir. Yanı sıra, ekonominin zayıf performansı başlangıçta perestroykanın doğmasına neden olan koşullardan çok farklı değildir.

Bu konuda şaşırtıcı olan bir şey yoktur. Bugüne dek reformistlerin piyasalaştırma dışında bir önerisi olmamıştır. Mesajları şundan ibarettir: Kapitalizmden işleyen her şeyi al ve yan etkilerinin olmamasını umut et. Bu kelimenin en kötü anlamıyla ütopyacı bir görüştür. Kapitalist dünyada işleyen bir piyasa ekonomisinin koşullarının genel anlamıyla gelişmesi yüzyıllar sürmüştür. Ne var ki kimi alanları hala gelişmişlikten çok uzaktadır. İşleyen mülkiyet ilişkilerinin dışında onu düzenleyecek ve şekillendirecek karmaşık bir yasal sistem oluşmamıştır. Hepsinden öte böyle bir sisteme uyum sağlayacak bir "insan doğası" yaratılmamıştır. Klasik ekonomi politikteki mülkiyetçi birey bir günde kendiliğinden oluşmaz. Onları yaratmak yüzyıllar almıştır. Buna benzer bir süreç Çarlık döneminde işlemiştir ancak Devrim bu sürecin önünü kesmiştir. Bugünün Sovyetler Birliği'nde işlevsel bir piyasa sistemi için ne kurumsal bir altyapı ne de insani materyal mevcuttur. Tüm bunları sağlamak ise bırakın ayları ya da yılları, on yıllar boyunca sürecektir. Mevcut Sovyet ekonomik kriziyle başa çıkmanın yolu olarak piyasalaştırma fikrine sığınmak bu nedenle ütopiktir.

Eğer bu görüş kabul ediliyorsa ülkenin ekonomik kriziyle başa çıkmak için gereken gerçekçi bir program mevcut varoluşlar düşünülerek hazırlanmalıdır. Eğer mevcut sistem işlemiyorsa -ki işlemediği açıktır- bunun için başka bir sisteme yaranmanın dışında kendi içinde bir çözüme kavuşturulmalıdır. Değişim yalnızca enerji ve fikirlerle dolu yeni insanların mevcut kurumsal oluşuma dahil edilmesiyle sağlanabilir.

Bunu başarmak mümkün müdür? Bize göre yanıt: halen işlemekte olan demokratikleşme süreçlerinde gizlidir. Sovyet

nüfusu içinde, özellikle de geniş çoğunluğu oluşturan çalışan kesimde işleri yoluna koyma yeterliliğine sahip insan kaynaklarının olduğuna inanılmalıdır.

Daha önce belirttiğimiz gibi, yerel ve bölgesel seçimler yapılmak üzeredir. Bu seçimler ekonomik canlanma için gerekli koşulları hazırlayacak köklü bir politik değişimin başlangıcı olabilir.

Yapılması gereken şeylerin aynı zamanda yeterli olduğu kuşkusuz iddia edilemez. Yeni fikirlere ve güçlü bir önderliğe de ihtiyaç vardır. Ne var ki ufukta böyle bir gelişme gözükmüyor. Yine de eğer olacaksa bu gelişmeler de hala sürmekte olan ve bitmesine çok uzun zaman olan politik devrim sürecinden çıkmalıdır.

Tüm dünyadaki sosyalistlerin Gorbachev'in 1985'te başa geçmesiyle başlayan süreçte Sovyetler Birliği'nde olanlara dair yalnızca ilgisi değil aynı zamanda kişisel ve politik bağlılıkları da vardır. Olduğumuz yerden yalnızca gelişmelerin olumlu olmasını ve ekonomik iyileşme sürecine girilmesini umabiliriz.

Polonya çoktan kapitalizme teslim oldu.

Yeni on yılla birlikte Batı tarzı yeni bir bolluk çağına girildi. Bir anda bir makroekonomi mucizesi boş rafları doldurdu ve sonu gelmez komünizm masallarını sona erdirdi. Artık fırınlardan cheese-cake'ler, kasaplardan sosisler, manavlardan muzlar fışkırıyor. Masallar ise tükendi. Artık herkes bir televizyon seti almak için çarşıya çıkabilir ya da bir depo dolusu benzi almak için arabasıyla benzinliğe dalabilir. Artık herkes geçen yıl mumla aranan paltoları, saç kurutma makinelerini ya da her şeyi dükkanlarda bulabileceğini biliyor.

Ne var ki, bu yıl da tüm bu malların hepsi çok pahalı.

ÇALIŞMANIN ANLAMI: MARKSİST BİR PERSPEKTİF*

Marksistlerin çalışmanın geçmişteki ve şimdiki anlamı hakkında pek az anlaşmazlıkları olması beklenebilir. Ancak aynı şey, gelecekteki çalışma hakkında söylenemez. Çalışmanın tarihteki yeri hakkında olduğu kadar, sosyalizm ve komünizmdeki yeri hakkında da konuşacağım için, burada sunmakta olduğum şey, Marksist perspektif değil, Marksist bir perspektiftir.

Öznel görüşlerin ve sınıfsal yanlılığın, çalışmanın sosyalist bir toplumdaki yeri konusundaki görüşleri nasıl etkileyebileceğinin çok iyi bir örneği, Edward Bellamy tarafından kaleme alınmış olan, bir zamanların popüler ve etkili ütopyacı romanı Looking Backward (Geriye Bakmak) kitabında bulunabilir. Bu kitap, 1888 yılında hızlı sanayileşme, ekonomik gücün artan biçimde

* Bu makale, 1982'de Washington D.C'deki Wesley Teoloji Semineri sırasında düzenlenen Üçüncü Kuzey Amerikan Hıristiyan-Marksist Diyalogu'nda yapılan bir konuşmanın notlarından derlenmiştir. Konuşmanın yapıldığı açılış oturumda, Monsenyör George Higgins tarafından bir Hıristiyan perspektifi sunulmuştur. Makale *Monthly Review*'nun Ekim 1982 sayısından alınarak yeniden yayımlanmıştır.

yoğunlaşması ve şiddetli sınıf mücadelesi döneminin tam ortasında ortaya çıktı. Bellamy, kendi zamanının tröst-inşacılığının eninde sonunda tüm sermayenin tek bir büyük şirketin ellerinde yoğunlaşmasıyla sonuçlanacağını hayal ediyordu. Bu durum da, sırası geldiğinde, tüm üretim araçlarının mülkiyetinin, iyi düzenlenmiş ve eşitlikçi bir toplumun yaratılması için aklın kurallarını benimseyecek olan devlete kaydırılmasını kolaylaştıracaktı. Böylesine acısız, barışçıl bir geçiş senaryosu ve adil bir sosyal düzen tasarımı, buradaki ve yurtdışındaki kamuoyunun imgelemini ele geçirdi. Bu ülkede *Tom Amca'nın Kulübesi*'nden bu yana, böylesine etkili bir roman görülmemişti. Milyonlarca kopyası satıldı, birçok okur sosyalist düşünceye yüzünü döndü, ülkede "Bellamy Kulüpleri" yaygınlaştı ve kitapta anlatılan fikirler Popülist Parti'nin programına büyük katkılar sundu.

Bellamy kendi ütopyasını anlatmak için basit ve artık bilinen bir edebi araçtan yararlanmıştı. Kahraman, Julian West, hipnotik uykusundan uyandığında kendisini 2000 yılında, sınıfların, sömürünün ve paranın ortadan kaybolduğu ve herkesin on dokuzuncu yüzyıl Boston'unun varlıklı orta sınıfının yaşam standartlarından yararlandığı bir Birleşik Devletler'de bulur. West, yeni dünyaya alıştıkça, okur da iyi bir topluma nasıl ulaşılması gerektiğini ve onun nasıl işlediğini öğrenir.

Şimdiki tartışma açısından anlamlı olan, Bellamy'nin ütopyasında çalışmayı nasıl ele aldığıdır, çünkü gelecek hayalini çalışmaya ve aylaklığa dair karakteristik burjuva yaklaşımı ile sürdürür. Çalışma bir yüktür. En iyisi, ondan kaçınmaktır. Fakat eğer bu mümkün değilse, hayatın mümkün olan en erken evresinde yaşanmalıdır ki insan, ömrünün daha fazlasında aylaklık içinde eğlenebilsin. Böylece Looking Backward'ta herkes 21 yaşında işçiler ordusuna katılmak-, ilk üç çalışma yılında "ortak çalışma" görevlerinde ter dökmek zorundadır. Daha sonra, insan, bazı hükümet kısıtlamalarına tabi biçimde, bir meslek seçmekte özgürdür. Zorunlu çalışma hizmeti 45 yaşında son bulur, bundan

sonra artık kültürlü hanımefendi ve beyefendilerin güzel aylaklık hayatı başlayabilir.

Hakkını vermek gerekirse, Bellamy çalışmayı olduğu gibi kötülemez. Onun aylaklığı kutsaması, burjuvazinin kapitalist toplumdaki ve yüksek sınıfların tüm tarih içindeki zihniyetinin tipik örneğidir. Kapitalist ekonominin büyük teorisyeni Adam Smith, farklı bir bağlamda, çalışmayı işçinin "sükunetini, özgürlüğünü ve mutluluğunu" terk etmesini gerektiren bir faaliyet olarak tanımladığında, çok daha açık sözlü davranmıştı. Smith'e göre, ücretler, işçinin fedakârlıkları için aldığı ödüldür. Marksist perspektif nasıl da köklü biçimde bundan farklıdır! Marx'ın çalışma hakkındaki olumsuz yaklaşımı için Smith'i nasıl hor gördüğüne bakın:

> *Alnının teriyle ekmek yiyeceksin! Yehova Adem'i böyle lanetledi. Ve Smith için emek de aynı anlama gelmektedir, bir lanet. "Sükunet", "özgürlük" ve "mutluluk"un eşdeğeri olarak, yeterlilik hali olarak ortaya çıkmaktadır. Öyle görülüyor ki bireyin, "normal sağlık, güç, etkinlik, vasıf, yetenek hali içinde" aynı zamanda normal bir çalışma payına ve sükunetin askıya alınmasına da ihtiyaç duyacağı Smith'in aklına gelmemektedir.*
>
> *Elbette, emek, ölçüsünü, ulaşılacak olan amaç ve buna ulaşılırken alt edilecek engeller vasıtasıyla, kendi dışından elde eder. Ama Smith'in, -ve üstelik, dışsal amaçlar kaba dışsal doğal aciliyetler kılığından soyunup da, bireyin kendisinin belirlediği amaçlar olarak belirlenmeye başladığında- engellerin alt edilmesinin kendisinin de, kendi kendini gerçekleştirme, öznenin cisimleşmesi; yani faaliyet biçimi kesinlikle emek olan gerçek özgürlük olarak, kendi başına özgürleştirici bir*

etkinlik olup olmadığı konusunda hiçbir önsezisi yoktur. Elbette, emeğin, köle emeği, serf emeği ve ücretli emek olarak büründüğü tarihsel biçimleri içinde, daima tiksindirici, daima dışsal cebri emek olarak; ve "özgürlük ve mutluluğun" da, bunun tersine, emek- olmayan olarak ortaya çıktığı konusunda haklıdır. Bu iki kere geçerlidir: bu çelişkili durumdaki emek için, ve bununla bağlantılı bir biçimde, henüz kendisi için... emeğin içinde çekici çalışmaya, bireyin, hiçbir biçimde kaba eğlence ve kaba keyif olmayan kendini gerçekleştirmesi haline dönüşeceği öznel ve nesnel koşulları yaratmamış olan emek için... Gerçekten özgür çalışma... aynı zamanda kesinlikle lanetli bir ciddiyet, çabaların en yoğunudur. Maddi üretici çalışma bu karakteri yalnızca (1) toplumsal karakteri ortaya konulduğunda, (2) özgün biçimde işe koşulan doğal bir güç olarak basit insan çabası olarak değil, üretim sürecinde, kaba anlamda doğal, kendiliğinden bir biçim içinde değil, doğanın tüm güçlerini düzenleyen bir etkinlik olarak görünen öznenin çabası olarak ortaya çıkan, bilimsel ve aynı zamanda genel bir karaktere sahip olduğu zaman elde edebilir. Bu arada, Adam Smith'in zihninde varolan yalnızca sermayenin köleleridir.[1]

---

1) Karl Marx, *Grundrisse* (Baltimore, Maryland: Penguin Books, 1973), 611–12. Marx, Adam Smith'in Ulusların Zenginliği kitabındaki şu ifadeyi tartışmaktadır: "[Emekçi] Sıradan sağlık, kuvvet ve ruh hali içinde; sıradan vasıf ve maharet derecesi içinde, daima huzurunun, özgürlüğünün ve mutluluğunun bir bölümünden vazgeçmek zorundadır". Marx, *Ulusların Zenginliği*'nin Fransızca çevrisini okumuştu. *Grundrisse* İngilizce'ye çevrilene kadar geçen süre içinde, Smith hakkındaki referansları birkaç dil içinde dolanmıştı. Marx'ın Smith'den alıntı yaptığı pasajı daha anlaşılabilir kılmak için, *Grundrisse*'nin İngilizce çevirisinde görünen daha az doğru biçimi kullandım.

Marx ve Engels çalışmayı insan varlığı açısından merkezi gördüler. Bu tema, Engels tarafından, emek hakkında, "tüm insan varlığının birincil temel koşuludur ve bu durum o ölçüde geçerlidir ki, bir anlamda, emeğin kendisinin insanı yarattığını söyleyebiliriz" görüşünü savunduğu, tamamlanmamış "Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Oynadığı Rol" denemesinde geliştirilmiştir.[2]

Engels tarafından insan türünün evrimi üzerine yapılan bu spekülasyon, iki ayak üzerinde yürümenin eli kullanıma serbest hale getirdiği ve karmaşık görevler için elin gelişimini olanaklı kıldığı fikri üzerine odaklanır. Elin uzmanlaşması ise, emeğe, doğa üzerindeki ustalığa ve insan türünün farklılaşmasına yol açmıştır. Emek insanları "birbirlerine bir şeyler söylemeleri gereken" koşullar altında bir araya getirmiştir. Böylelikle, emekle birlikte konuşma ve maymun beyninin yavaş yavaş insan türünün beynine dönüşmesini sağlayan etkiyi yaratan uyarı ortaya çıkmıştır. Bu yolda daha da ilerleyen evrim toplumu yaratmıştır:

> *Ellerin, konuşma organlarının ve beynin, yalnızca her bir bireyde değil, aynı zamanda toplumda da birleşik bir biçimde işlemesi ile birlikte, insanlar hep daha karmaşık işleri yapabilme yeteneği kazandılar ve kendileri için hep daha yüksek amaçlar belirlemeyi ve bunları elde etmeyi başardılar. Her bir kuşağın çalışmasının kendisi de farklılaştı, daha mükemmel ve daha çeşitli bir hale geldi. Avcılık ve hayvancılığa tarım eklen-*

2) Makalenin özgün ismi, "Anteil der Arbeit an der Menschwerdung des Affen" biçimindedir. Almanca'da Mensch sözcüğünün birincil anlamının insan olmasına karşın, çevirmenler Mensch'i [İngilizce'deki] man [erkek] ile eşitleme alışkanlığını benimsemişler. Okur Engels'in bu makalesinden ve Marx'ın bu makalede kullanılan denemesinden yapılan alıntılarda, orijinal metnin man-erkeğe değil, Mensch'e atıfta bulunduğunu bilmelidir.

di; bunu eğirmecilik, dokumacılık, metal işçiliği, çömlekçilik ve denizcilik... ticaret, sanayi, sanat ve bilim izledi.[3]

Ancak, toplumun artan karmaşıklığına paralel olarak, özel mülkiyet, insanların sınıflara ayrılması ve toplumsal bir işbölümü de gelmiştir ki bunların tümü de çalışmanın anlamını derinden değiştirmiştir. Çevredeki farklılıklar, insanların çalışma biçimlerindeki ve yaptıkları şeylerdeki farklılaşmalara yol açmıştır. Toprağın tipi ve hayvanların, balıkların, ormanların, cevher-

---

3) "Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Oynadığı Rol," Frederick Engels, *Doğanın Diyalektiği* içinde (Moskova: Foreign Languages Publishing House, 1954). Aynı zamanda, Eleanor Burke Leacock tarafından yazılan ilginç bir girişin yanı sıra, ek bir bölüm olarak, F. Engels'in, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*'nde de bulunabilir. (New York: International Publishers, 1972). Engels'in insanın kökenlerine dair teorisi, Charles Woolfson tarafından yazılan ilginç bir kitap olan *The Labour Theory of Culture* (Emeğin Kültür Teorisi- Londra: Routledge and Kegan Paul, 1982) kitabında, denemenin kaleme alınmasından (1876) bu yana yapılan bilimsel keşifler ışığında incelenmiştir. Engels, insanın evrimi tartışmasına ek olarak, son derece modern bir niteliğe sahip ekolojik bir tema da ileri sürmektedir:

> *"Kısacası, hayvan basit bir biçimde çevresini kullanır ve onu sadece kendi varlığıyla değişimlere uğratır; insansa yaptığı değişikliklerle onun kendi hedeflerine hizmet etmesini sağlar, onun üzerinde ustalık elde eder. Bu, insanla öteki hayvanlar arasındaki nihai, özsel farklılıktır ve bir kez daha bu farklılığı yaratan şey de emektir. Ancak, doğa üzerindeki insani zaferlerimiz için kendimizi pek de göklere çıkarmayalım. Çünkü doğa bu türden her zaferin rövanşını bizden alır. Doğru, her zafer, ilk adımda beklediğimiz sonuçları yaratır, ama ikinci ve üçüncü adımda yalnızca ilkini iptal eden oldukça farklı, beklenmedik etkiler gösterir... Yani her bir adımda, doğayı, hiçbir biçimde yabancı bir halkı yöneten bir fatih gibi, doğanın dışındaki birisi gibi yönetmediğimiz; tersine, bizim etimiz, kanımız ve beynimizle, doğaya ait olduğumuz ve onun tam ortasında var olduğumuz ve onunla ilgili ustalığımızın aslında tüm öteki yaratıklar üzerinde onun yasalarını öğrenme ve bunları doğru biçimde uygulama avantajına sahip olmamız gerçeğinden oluştuğu bize hatırlatılır".*

lerin, kömürün, şelalelerin vs. ulaşılabilirliği, her bir topluluğun üretim ve geçim araçlarını etkilemiştir. Doğa hem olanakları. hem de engelleri sunmuştur. Yine de bu kısıtlamalar içinde çalışmanın örgütlenmesini ve ürünlerinin dağılımını giderek daha fazla belirleyen de toplumsal öğe olmuştur.

İlk Toplumsal İşbölümü

En erken toplumsal örgütlenme biçimlerinde, aile ve akrabalık ilişkileri farklı görevlerin yapılma ya da verilme biçiminin modelini belirledi. Kişisel ilişkilere ve (değişimden çok) kullanıma yönelik üretime dayanan bu düşük teknolojili üretim tarzının yerini değişimin, özel mülkiyetin ve giderek katı bir işbölümünün hakimiyetine nasıl bıraktığı hakkında çeşitli teoriler (ya da spekülasyonlar mı demeliyiz?) var. Engels'e göre, erken "doğal" işbölümü yavaş yavaş *"üretimin ve mülk edinmenin kolektif niteliğinin altını boşaltır, ürünlerin bireyler tarafından mülk edinilmesini genel kural haline getirir ve böylece bireyler arasındaki değişimi yaratır... Yavaş yavaş, meta üretimi egemen biçim haline dönüşür"* (*Origin of the Family, Private Property and the State-Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* [New York: International Publishers, 1972], 237). Fakat bu gelişmelerin kesin sırası her ne olursa olsun, özel mülkiyete ve değişime dayanan işbölümünün ekonomik yaşantının hakim niteliği haline geldiği açıktır.

Marx ve Engels'e göre ilksel, belirleyici işbölümü kentle kır arasındaki işbölümüdür. Marx'ın ortaya koyduğu gibi:

> *Olgunlaşmış ve meta değiş tokuşu tarafından yaratılmış olan her işbölümünün temeli, kırla kent arasındaki ayrımdır. Toplumun tüm ekonomik tarihinin bu antitezin hareketi ile özetlendiği söylenebilir. (Kapital, cilt 1 [Moscow: Progress Publishers], 333).*

Kırın ve kentin farklılaşması elbette tarımsal, sınai ve ticari emek arasındaki bölünmeden doğar. Kentlerin içindeki sınai, ticari ve mali etkinlikler arasındaki ayrışmalar gibi başka ayrışmalar da yavaş yavaş ortaya çıkar. Böylece uluslar evrimleştikçe, bölgesel farklılıklar ortaya çıkar ve katılaşır. Bugün, en ileri sanayileşmiş ülkelerde bile, bir yanda, sanayi, ticaret ve finansta uzmanlaşmış olan bölgeler ve öte yanda, temelde tarımla uğraşanlar arasında çelişkiler ve karşıtlıklar mevcuttur. Üstelik, sınai ve askeri olarak üstün durumdaki kapitalist ulusların uluslararası ticareti ve imparatorluk inşasını geliştirmeleri ile birlikte, merkez ("kent") ve çevre ("kır") ülkeleri arasında (zor kullanımı ve piyasanın "normal" operasyonları aracılığıyla) uluslararası bir işbölümü yaratılmış ve yeniden üretilmiştir.

Mutlaka, yeni toplumsal oluşumlar ve üretici güçlerdeki ilerleme insanların mesleki uzmanlaşma ve yaşam tarzları ile birbirlerinden ayrılma biçimlerinin belirli yönlerini değiştirmiştir. Yine de, toplumsal işbölümü içindeki tüm çeşitlemelerin iki ortak özelliği vardır: (1) Ataerkillik, kölelik, kastlar, tabakalar ya da modern sınıfların hangisi eşliğinde yaşanırsa yaşansın, insanlar, toplumsal gruplar ve tarihin bazı dönemlerinde de, uluslar arasındaki belirli bir hiyerarşik ilişkiler dizisine tekabül eder. Ve (2) genellikle birincil üretim araçlarının sahibi olan ya da bunları kontrol edenlerden oluşan egemen bir toplumsal grup tarafından ve onun adına ele alınır, biçimlendirilir ve yeniden üretilir.

Toplumsal oluşum kölelik, kastlar, tabakalar ya da loncalar yoluyla işlediğinde, mesleklerin dağılımı genellikle katı biçimde kontrol edilir ve miras olarak aktarılan bir özellik taşıma eğilimdedir. Fakat bireycilik ve "serbest" emek piyasası ortamında bile, mesleki fırsatlar dar sınırlar içinde tutulur. Bu tip bir toplumsal sistemde, temel üretim araçları çoğu insanın yaşamak için kendilerinden istihdam talep etmek zorunda olduğu göreceli olarak dar bir kapitalistler sınıfı tarafından mülk edinilir ve denetlenir. Nihayet, ne tür işlerin ulaşılabilir olduğu ve işin nasıl

bölüneceği dolaylı ya da dolaysız bir biçimde sermaye sahiplerinin ve yöneticilerinin öz çıkarları tarafından belirlenir.

İkinci İşbölümü

Kır/kent antitezine eşlik eden hiyerarşik yapılar insanlar arasındaki farklılıkları pekiştiren ikinci büyük bölünmeyi gündeme getirir; yani kafa ve kol emeğinin ayrışması. Bu çelişkinin kökleri ve psikolojik olarak dayatılması eski zamanlara dek uzanır. Örneğin, Sokrates'in kol emeğini ve kol işçisini nasıl gördüğüne bakalım:

> *Mekanik sanatlar olarak adlandırılan sanatlar toplumsal bir damga taşırlar ve haklı biçimde kentlerimiz tarafından hor görülürler. Çünkü bu sanatlar, işçinin yerleşik bir hayat sürmesini zorunlu kılarak, aslında onları, bazı hallerde tüm günü ocak başında geçirmeye zorlayarak, o sanatta çalışanların ya da ondan sorumlu olanların bedenlerine hasar verir. Bu fiziksel bozulma aynı zamanda ruhun da kötüleşmesiyle sonuçlanır. Üstelik, bu ticaretlerdeki işçilerin arkadaşlık ve yurttaşlık görevlerini yerine getirecek vakitleri de yoktur. Sonuç olarak kötü arkadaşlar ve yurttaşlar olarak görülürler. Ve bazı kentlerde, özellikle de savaşçı kentlerde, bir yurttaşın mekanik bir ticaretle uğraşması yasal değildir.*[4]

Sokrates kölelerin özel olarak kol görevleriyle uğraştığı bir toplumdaki üst sınıftan özgür yurttaşların yaklaşımlarını ve ideolojisini açıkça yansıtmaktadır. Fakat fiziksel emeğin aşağılan-

4) Benjamin Farrington, *Head and Hand in Ancient Greece* kitabında (Londra: Watts & Co., 1947, 28–20) alıntı yapıldığı biçimiyle, Xenophon tarafından *Oeconomicus* isimli eserinde, Sokrates'e atfedilir.

ması sadece çeşitli zoraki emek biçimlerine dayalan toplumsal sistemlerde tipik değildir; tüm sınıflı toplumlarda yaygındır. Veblen'in açıklamış olduğu gibi:

> *Sömürücülük ve angarya arasındaki farklılık istihdamlar arasındaki haksız bir farklılıktır. Sömürücülük olarak sınıflandırılabilir olan istihdamlar değerli, şerefli, soyludur; bu sömürücülük öğesini içermeyen ve özellikle de boyun eğme ve itaat ima eden öteki istihdamlar, değersiz, aşağılayıcı, bayağıdır. Onur, değer ya da şeref kavramı, ister kişilere isterse işe uyarlansın, sınıfların ve sınıf farklılıklarının gelişiminde ilk sırada yer alan bir sonuçtur. (Thorstein Veblen, The Theory of the Leisure Class (Aylak Sınıfın Teorisi, Çeviren: Cumhur Atay, Zeynep Gültekin, Babil Yayınları, 2005) [New York: Random House, 1934], 15)*

Veblen'in "sömürücülüğü", terimin Marksist kullanımından farklıdır. Onun gönderme yaptığı şey, kol emeğine dayanmayan yaygın bir etkinlikler yelpazesidir. Sınıflandırmasının hedefi kol işçilerinin, şeflerin, soyluların, rahiplerin, büyük toprak sahiplerinin, tüccarların, kapitalistlerin, askeri personelin, hükümet yöneticilerinin vs. geçim araçlarının üzerindeki bir artığı üretmeyi başarmasının hemen ardından ortaya çıkmış olan "sömürücü" sosyal grupları teşhis etmektir. Elbette, bu anlamdaki "sömürücü" kategorisi birçok yararlı ve sömürücü olmayan mesleği de içerir. Fakat önemli olan, kol işçileri ile kol işçisi olmayanlar arasındaki bölünmeleri ve alt bölünmeleri yaratan ve pekiştiren nesnel öğelerin; özel mülkiyetin, sömürücü sınıfsal yapıların ve devletin, insanları ve onların çalışmalarını aşağılık ve üstünlük derecelerine göre ayıran öznel, destekleyici bir sosyal psikoloji ve ideoloji tarafından takviye edilmesidir.

Belirli sıralama tipleri elbette zaman içinde değişecektir. Ancak, derin köklere sahip tarafgirlikler, bir toplumsal sistemden diğerine aktarılır. Yani, kadınların erkeklere geleneksel tabiyeti ve kadınların ev içindeki ve dışındaki çalışmasının angarya ile özdeşleştirilmesi tam da zamanımıza kadar birçok sömürücü sınıfın çıkarlarıyla uyumlu olmuştur. Benzer biçimde, ABD köle sahiplerine yüzyılı aşkın bir süre önce hizmet etmiş olan ırkçılık da, temelde siyahları en güvencesiz, en düşük statülü ve en az ödüllü mesleklerle sınırlandırarak, bir baskı ve ayrımcılık aracı olarak varlığını sürdürmüştür.

İşbölümü ve Modern Sanayi

Üst sınıflar her zaman bir emek gücünü elde etmek, disiplin altına almak ve elde tutmakla ilgili endişeler duydular. Bu durum kapitalist sistem için olduğu kadar feodal ve köleci toplumlar için de geçerlidir. Bugün ücret sistemi sabit, kendi kendini düzenleyen bir kurum gibi görülebilmekteyse de, bu, ekonomik baskılarla devlet baskılarından oluşan bir bileşimin, yaşamını kazanmak için ücrete bağımlı olan bir işçi sınıfını biçimlendirdiği uzun bir mücadele tarihi sayesinde olmuştur. En ağır baskı biçimleri kapitalist ilişkiler sömürge topraklarına dayatıldığı zaman gerçekleşmiştir. Ama "uygar" uluslardaki sanayi proletaryasının oluşumu da gül bahçesinde gerçekleşmemiştir:

> *Modern endüstriyalizmin bağrından yeşerdiği on sekizinci yüzyıl Britanya toplumunun doğası yüzünden, tipik imalatçının karşı karşıya olduğu piyasanın son derece rekabetçi doğası yüzünden, dönüşümün bir parçası olan çalışmadan yabancılaşma yüzünden ve nihayet, işverenlerle kapitalist bir ekonominin bölüşüm sistemi içindeki düşmanlar olarak karşı karşıya kalması yüzünden, modern sanayi proletaryası kendi rolüyle çok da*

> *fazla cazibe ya da parasal ödüller sayesinde değil, zorlama, güç ve korku sayesinde tanıştı. Güneşli bir bahçede büyümesine izin verilmedi; bir çekicin güçlü vuruşları altında, ateş üzerinde biçimlendirildi... Tipik bağlam bir hakimiyet ve korku, yeni sanayi kurallarına itaatsizlik gösterenler için açlık, sürgün, hapishane korkusu bağlamıydı. O günden bu yana, benzer bir gelişme düzeyinde olan öteki ülkelerin deneyimi de, temelde, çok farklı olmadı. (Sidney Pollard, The Genesis of Modern Management (Modern Yönetimin Ortaya Çıkışı) [Baltimore, Maryland: Penguin Books, 1968], 243)*

Ücretli emeğe geçiş, eskinin bağımsız çiftçileri ve zanaatçıları açısından yaşam tarzını ve çalışmanın anlamını büyük ölçüde değiştirdi. On yedinci yüzyıl İngilteresi'nde ücretli çalışma bir köleleşme biçimi olarak görülüyordu. Sadece birçok fabrika yoksul evleri ve hapishaneler gibi inşa edilmiyor, bu fabrikalarda dayatılan iş disiplini de hapishane türü pratikleri öngörüyordu. Sanayi öncesi dönemde çalışmaya ayrılan zaman, yerine getirilecek görev ve doğal koşullar (çiftçiler için hava koşulları, balıkçılar için fırtına, vs.) tarafından belirleniyordu. Çalışma, aylaklık ve dinsel festivaller, "çalışma" ve "hayat" arasındaki küçük farklılıklarla birlikte, iç içe geçmişti.(5) Öte yandan, fabrika sistemi, zamanın ve görevin denetimciler tarafından katı biçimde dayatıldığı tamamen yeni bir çalışma disiplini yarattı.

Kapitalizm aynı zamanda işbölümünün yeni bir evresini başlatır. Daha eski toplumsal işbölümüne ek olarak, üretim süreci-

---

5) Bakınız E. P. Thompson, "Time, Work-Discipline, and Industrial Capitalism," ("Zaman, İş Disiplini ve Sanayi Kapitalizmi") *Past and Present* 38 (Aralık 1967) ve Keith Thomas, "Work and Leisure in Pre-Industrial Society," ("Sanayi Öncesi Toplumda Çalışma ve Aylaklık") *Past and Present* 29 (Aralık 1964).

nin kendisi parçalanmıştır. Yaygın makine kullanımı işçinin bağlı olduğu farklı imalat katmanlarını rutinleştirir, aslında işçiyi çalıştığı makinenin bir uzantısı haline dönüştürür. Bu değişimler Harry Braverman'ın klasik *Emek ve Tekelci Sermaye* (New York: Monthly Review Press, 1974) kitabında parlak biçimde incelenmektedir. Braverman, Marx'ın *Kapital*'in 1. cildindeki emek süreci çözümlemesini güncelleştirerek, şöyle açıklar:

> *Emek gücü [kapitalist toplumda] bir meta haline gelmiştir. Kullanımı bundan böyle onu satan kişinin ihtiyaç ve arzuları doğrultusunda değil, temelde, sermayelerinin değerini genişletmek isteyen işverenler olan satın alıcılarının ihtiyaçları doğrultusunda örgütlenmektedir. Ve bu metayı ucuzlatmak bu satın alıcıların özel ve sürekli çıkarını oluşturur. Emek gücünü en yaygın ucuzlatma tarzı Babbage ilkesi tarafından örneklendirilir: onu en basit öğelerine kadar parçala. Ve kapitalist üretim tarzı kendi ihtiyaçlarına uygun bir çalışan nüfus yaratırken, Babbage ilkesi, tam da bu "emek piyasasının" şekli nedeniyle, kapitalistlerin kendilerine de tatbik edilir.*
>
> *Emek sürecindeki her bir adım, mümkün olduğunca özel bilgi ve eğitimden ayrıştırılır ve basit emeğe indirgenir. Bu arada, özel bilgi ve eğitimin kendileri için saklı tutulduğu göreceli olarak az sayıdaki insan basit emeğin yükümlülüklerinden mümkün olduğunca özgür kılınır. Bu biçimde, tüm emek süreçlerine, en aşırı uçlarında, zamanları sonsuz biçimde değerli olanlarla zamanları beş paralık değere sahip olmayanları kutuplaştıran bir yapı kazandırılır. Bu durum kapitalist işbölümünün genel yasası olarak bile adlandırılabilir. Bu,*

çalışmanın örgütlenmesi üzerinde etkide bulunan tek güç değildir, fakat elbette en güçlü ve genel olanıdır. Yarattığı sonuçlar, her sanayide ve meslekte az ya da çok ilerleme elde ederek, geçerliliğine dair devasa bir tanıklık sunar. Sadece çalışmayı değil, nüfusları da biçimlendirir, çünkü uzun vadede gelişmiş kapitalist ülke nüfuslarının birincil özelliği olan basit emek kitlesini yaratır. (82-83)

Braverman'in kitabının son derece uygun alt başlığı: "Yirminci Yüzyılda Çalışmanın Değersizleşmesi"dir. Kapitalist bir toplumda çalışmayı aşağılayanın yalnızca yabancılaşma ve emek sürecinin kendisinin insanlık dışı bir hale getirilmesi olmadığını anlamak önem taşır. Güvencesizlik, sık sık görülen işsizlik, iş aramanın talepkâr cepheleri, israfçı ve toplumsal bakımdan zararlı mesleklerde artan istihdam, işçiler kitlesine verilen yetersiz ödüller, bunların tümü de zamanımızda emeğin değersizleştirilmesine katkıda bulunur. O halde, ülkenin dört bir yanındaki geniş bir işçiler yelpazesiyle meslekleri hakkında mülakatlar yapan Studs Terkel'in, şaşırtıcı kitabı *Working*'in (Çalışma) (New York: Pantheon Books, 1972) giriş bölümünde aşağıdakileri ifade etmesi şaşırtıcı sayılmamalıdır:

Çalışma hakkındaki bu kitap, doğası gereği, bedeni hedef aldığı kadar ruhu da hedef alan şiddete dairdir. Kazalarla ilgili olduğu kadar ülserlerle, yumruk yumruğa dövüşlerle ilgili olduğu kadar gürültülü maçlara, yanı başındaki köpeği tekmelemeyle ilgili olduğu kadar sinir krizleriyle de ilgilidir. Her şeyden önce (ya da her şeyin ötesinde) gündelik aşağılamalarla ilgilidir. Büyük çoğumuzun çevresinde dolaşan yaşayan ölüler için günü sağ salim bitirmek yeterince büyük bir zaferdir...

Bu kitap aynı zamanda bir arayışa, günlük ekmek arayışı gibi günlük anlam arayışına, nakit arayışı gibi kabul görme arayışına, donup kalmak yerine şaşırmaya, kısacası Pazartesi'nden Cuma'ya kadar süren bir tür ölüm yerine bir tür yaşam arayışına da dairdir. Belki ölümsüzlük de bu arayışın bir parçasıdır. Hatırlanmak, bu kitabın erkek ve kadın kahramanlarının, dile getirilmiş ya da getirilmemiş arzusuydu... Birçokları için, zorlukla gizlenebilen bir hayal kırıklığı mevcut. Mavi yakalı blues hiç de beyaz yakalı ağıtlarından daha acıklı bir sesle söylenmiyor. "Ben bir makineyim" diyor kaynakçı. "Kafeslendim" diyor banka veznedarı ve otel memuru onu yankılıyor. "Ben bir katırım" diyor çelik işçisi. "Bir maymun bile benim yaptığımı yapabilir" diyor resepsiyoncu. "Ben bir çiftlik vasıtasından daha önemsizim" diyor göçmen işçi. "Ben bir nesneyim" diyor moda mankeni. Mavi ve beyaz yakalı aynı cümleyi tekrarlıyor, "Ben bir robotum"...

Nora Watson [söyleşi yapılanlardan birisi] bunu çok daha özlü bir biçimde söylemiş olabilir. "Çoğumuzun bir işin değil, bir çağrının peşinde olduğumuzu düşünüyorum. Çoğumuz, tıpkı üretim bandı işçisi gibi, ruhumuza çok küçük gelen işlere sahibiz. İşler insanlar için yeterince büyük değil".(6)

Marx ve Sosyalizmde Çalışma

Marx için, sosyalizmin birincil amacı çalışmanın yarattığı sefaletleri ve kapitalizmden doğan yaşam biçimini ortadan kaldır-

---

6) Paul Baran ve Paul Sweezy'nin *Tekelci Sermaye*'de ortaya koydukları gibi: "John Updike'in karakterlerinden birisi, işini sevip sevmediği kendisine sorulduğu zaman, şöyle yanıt verdi: "Elinin körü, sevseydim iş olmazdı zaten" (345).

mak olmalıdır. Fakat, iyi bilindiği gibi, o böyle bir toplum için hiçbir formül sunmadı. Gelecek, devrim süreci içinde, tarihsel koşulların etkisi altında ve çalışan sınıflar tarafından devletin ve toplumun devrimci dönüşümü yönünde uğraş verirken elde edilen deneyimin yanıtı olarak şekillendirilecekti. Yine de sömürülenler tarafından yapılan devrimin bazı özsel nitelikleri vardı: sınıfların ve üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin, üretimin toplumsal kontrolü lehine ortadan kaldırılması. Bu da, Marksist çerçeve içinde, özel mülkiyetin ve sınıfların varlığı tarafından yaratılan ve onunla bütünleşmiş olan tüm işbölümü biçimlerinin ortadan kaldırılmasını zorunlu olarak ima ediyordu. Bu noktanın Marx'ın düşüncesinde ne kadar merkezi olduğu komünist bir toplumun nihai amacının ne olması gerektiği ve ne olacağı hakkındaki görüşlerinde görülebilir:

> *Komünist toplumun daha yüksek bir evresinde, bireylerin işbölümü altında yaşadıkları köleleştirici tabiyetin ve onunla birlikte de kafa emeği ile fiziksel emek arasındaki antitezin sönümlenmesinin ardından; emeğin basitçe bir yaşam aracı olmaktan çıkıp kendisinin birincil bir yaşam ihtiyacı halini almasının ardından; üretici güçlerin aynı zamanda bireyin kapsamlı gelişmesiyle birlikte gelişmesinin ve elbirlikçi zenginliğin tüm ürünlerinin daha bolca fışkırmasının ardından; işte sadece o zaman burjuva hakkın dar ufku tamamen geride bırakılabilir ve toplum kendi bayraklarına: herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacı kadar diye yazabilir. (Gotha Programının Eleştirisi)*

Yeni toplumsal düzen "kapitalist toplumun bağrından doğduğu, bu yüzden her bakımdan, ekonomik, ahlaki ve entelektüel olarak, hâlâ rahminden çıktığı eski toplumun doğum lekeleri ile

damgalanmış olduğu" için, Marx'ın bu idealın yalnızca uzun bir sürecin sonrasında gerçekleşeceğine inandığı vurgulanmalıdır. Onun ele almadığı şey, "eski toplumun doğum lekeleri" yeninin üzerini kaplamışsa, nihai amacın elde edilmesinin önünde duran engellerdir. Bu sorun toplumsal devrimler yaşayan ülkelerin deneyiminin bir sonucu olarak daha fazla açıklık kazanmıştır. Artık bellidir ki devrimden sonra, entelektüellerle işçiler, yöneticilerle kitleler ve kentle kır arasındaki işbölümünün varlığını sürdürmesi, toplumun çeşitli kesimleri arasındaki çıkar çelişkilerinin rekabet ve bireycilik ruhuna paralel biçimde kalıcılaşmasına yol açmaktadır. Kuşkusuz Mao Tse Tung bu deneyimden derinden etkilenmişti, çünkü sürekli olarak eğer sosyalizm ilerleyecekse halk arasındaki büyük farklılıkların ortadan kaldırılması için dikkat gösterilmesi gerektiğini vurguladı.

Fakat Marx'ın bize bıraktığı nihai vizyona ne olacak? Böyle bir ideale sahip olmak aklın aleminde mi yer alıyor? Şimdi bu sorunu tüm dalları budaklarıyla ortaya koymaya zaman yok. Ancak, bu vizyonun arkasında iki varsayım bulunduğuna işaret etmek isterim, birisi Marx ve Engels'in yazılarında ele alınmıştır ve öteki bildiğim kadarıyla onlar tarafından ihmal edilmiştir.

Komünist amacın gerçekleşebilirliği konusundaki temel bir varsayım insan doğasının tüm zamanlarda sabit olmadığı: yani aç gözlülük dürtülerinin, bireycilik ve rekabetin biyolojik olarak verili olmadıklarıdır. İnsanların kendi toplumsal davranışları ve yaklaşımları açısından değiştikleri gerçeği tarihsel maddeci teorinin tam da kalbinde yer alır: "insanlar koşulların ve yetiştirmenin ürünleridir ve bu nedenle de değişen insanlar da başka koşulların ve değişen yetiştirme tarzlarının ürünleridir" sözü doğru olsa bile, unutulmamalıdır ki, "koşullar da kesinlikle insanlar tarafından değiştirilir ve eğitimcinin kendisi de eğitilmelidir" (Marx, *Feurbach Üzerine Tezler*). Bu öneriye destek tarih çalışmasından ve özellikle de antropologların araştırmalarından gelir. Marx, *Felsefenin Sefaleti*'nde "Bay Proudhon" diye yazdı;

"tüm tarihin yalnızca insan doğasının sürekli dönüşümünden ibaret olduğunu bilmiyor".

Komünist vizyon karşısında sık sık ileri sürülen bir itiraz, insanların yalnızca ekonomik bir motifçe harekete geçirilmeleri halinde çalışacakları iddiasıdır. Yine de bu kavram, haklarında bir şeyler bildiğimiz, toplumsal sorumluluk, gelenek, prestij elde etme arzusu ve zanaatkârlıktan zevk almak gibi ekonomik olmayan çalışma dürtülerinin hakim olduğu ilkel toplumların çoğu tarafından yalanlanmaktadır. İnsanların topluluklara ve kendi çalışmalarına yönelik yaklaşımları açısından geçmişte yaşanan değişimlerin kayıtları veri alınırsa, insan doğasının elbirliğine, katı bir işbölümünün ortadan kaldırılmasına ve bireyin daha tam bir gelişme fırsatına dayanan bir toplumsal düzene uyum göstereceğini ve üstelik de hevesle uyum göstereceğini varsaymak anlamlıdır.

Fakat burada insanların ihtiyaçlarının doğasına ilişkin ikinci bir varsayım da işin içine dahil oluyor; ki bu, Marx ve Marksistlerin çok az ihtimam gösterdikleri bir konudur. Eğer insan ihtiyaçları sınırsızsa ve özellikle de Batı'nın ileri kapitalist uluslarını karakterize etmekte olan gibi büyük bir tüketim tutkusunu yaratıyorlarsa, o zaman komünizmin daha yüksek bir evresine ulaşma şansı gerçekten de çok zayıf görünmektedir. Sorun yalnızca dünyanın sınırlı kaynakları değildir, ki bu bile kuşkuculuk için tek başına yeterli neden sunabilir. Dünya çapında daha da yüksek bir maddi yaşam standardı arayışı içinde sınırsız bir yayılma, sadece sınıflı toplumun en kötü özelliklerinin tekrarlanmasıyla sonuçlanabilir. Hep daha geniş mal çeşitlerinin durmaksızın üretilmesi yönündeki dürtü, diğer şeylerin yanı sıra, katı bir işbölümünün, imalatın büyük işletmeler ve devasa kentlerde yoğunlaşmasının devamını gerekli kılacaktır. Aynı zamanda, bölüşümdeki eşitlik de arka plana atılmak zorunda kalacaktır. İhtiyacın sınırlandırmaması durumunda, her bir tüketicinin arzusunu tatmin etmenin hiçbir pratik yolu yoktur: sınırlı üretim

imkanları muhakkak, ayrıcalıklı ve yoksun sektörler arasındaki çelişkilerin yoğunlaşmasına paralel olarak, bölüşümün eşitsizliğini zorunlu kılacaktır.(7)

Bütün bunların anlamı, kapitalizm ve tüketimcilik kültüründen toplam bir kopuş yaşanmasının, gerçekten komünist bir toplum için gerekli bir koşul olduğudur. Bu da kentlerin ve köylerin, ulaşımın, sanayi yerleşiminin, teknolojinin ve daha birçok şeyin tasarlanmasında tamamıyla yeni bir yaklaşım tarzı anlamına gelecektir. Her şeyin ötesinde, yeni kültür insanların ihtiyaçlarıyla ve elbirlikçi ve eşitlikçi bir toplumun korunmasıyla tutarlı olan bir yaşam biçimi anlayışına dayandırılmak durumunda olacaktır.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Marksistler ihtiyaçlar ve yeni bir kültürün gereklilikleri sorununu ihmal etmiş olmakla birlikte, bu kaygıların bir Marksist tarafından yazılan ünlü bir ütopyacı romanda, William Morris'in *News From Nowhere* (Hiçbir Yerden Haberler) (1890) kitabında fazlasıyla mevcut olduğu da doğrudur. Bu kitap bir anlamda Edward Bellamy'ye bir yanıt olarak ele alınabilir. Morris, Looking Backward hakkında yazdığı bir değerlendirmeden de görülebileceği gibi, Bellamy'nin fikirlerinden rahatsızlık duyuyordu:

> *[Bellamy] Bize her insanın kendi mesleğini seçmekte özgür olduğunu ve çalışmanın artık kimse için yük olmadığını söylüyor, ürettiği izlenim sıkı biçimde eğitilmiş, gizemli bir kader tarafından, bu kendi aralarında*

7) Burada ileri teknolojiye ve modern sanayiye sahip toplumları varsaydığımız açık olmalıdır. Bir devrim yaşasınlar ya da yaşamasınlar, azgelişmiş ülkelerin karşı karşıya oldukları konu, üretici kaynaklarındaki önemli bir ilerleme ihtiyacıdır. Ancak, orada da, gelişme stratejisinin Batı'nın standartları ve onun tüketimciliği tarafından ağır biçimde etkilenmesi halinde, sınıfsal farklılaşma ve ona eşlik eden kötülükler süreklileşmek durumundadır.

> *ne kadar israfçı ve saçma görülürse görülsün, her türlü kaprisi tatmin edecek mallar üretmek için dinmek bilmez bir biçimde tasalanmaya zorlanan, devasa bir hazır ordudur... Gelecek idealinin, emeğin asgariye indirgenmesi yoluyla insan enerjisinin azalmasına işaret ettiğine değil, daha ziyade emeğin içindeki acının bir asgariye, artık acı olmaktan çıkacak kadar küçük bir noktaya indirgenmesine işaret ettiğine inanıyorum...Bay Bellamy, şemasının bu parçasında, öyleyse, şimdi tek harekete geçiricimiz olan açlık korkusunun yerini alacak bazı harekete geçiricileri (açık bir başarısızlıkla) aramakla kendisini gereksiz biçimde yoruyor, oysa mutlu ve yararlı emeğin gerçek harekete geçiricisinin çalışmanın ta kendisinden alınacak zevk olması gerektiği çok sık tekrarlanamaz. (The Commonweal [22 Ocak 1889], A. L. Morton, The English Utopia [London: Lawrence & Wishart, 1952], 155 içinde)*

Morris'in bir yıl sonra yazdığı ütopyacı romansa, bekleneceği üzere, Bellamy'ninkinden çarpıcı biçimde farklıdır. Ne yeni toplumun tüm yönlerinin tam bir reçetesini sunar, ne de kendisininki yegane ve zorunlu gelecek biçimiymiş gibi davranır. Bu daha çok, içinde yaşamayı tercih edeceği dünya türüne yönelik kişisel bir tercihin ifadesidir. Yine de, Bellamy'nin tersine, Morris, bir tarih duygusu, toplumsal dönüşümlerin acı sınıf mücadelelerinin sonucu olarak ortaya çıktıklarına dair bir kavrayış ve insan doğası ile toplumsal ilişkilerdeki potansiyel değişiklikler hakkında bir farkındalık sergiler. Şimdiki bağlamda özellikle ilgi çekici olansa, çalışmadan türeyebilecek olan tatmin hakkında yaptığı vurgudur. Fakat bu da yalnızca basitleştirilmiş bir yaşam tarzının mevcut olduğu bir ortamda ve yapay biçimde tetiklenen isteklerin yarattığı basınçların ortadan kalkmasıyla gerçekleştiri-

lebilir. Morris'in yeni dünyasında, büyük kentler, yerlerini köylere, koruluklara ve otlaklara terk ederek ortadan kaybolurlar. Bu daha basit koşullar altında, insanlar birçok vasfı öğrenme zaman ve ilgisine sahip olurlarken, katı işbölümü de ortadan kalkar. Her şeyden önemlisi Morris, kol emeğine dayalı vasıflardan ve el zanaatlarından türetilebilecek olan tatmini ve bu sayede elde edilebilecek olan yaratıcılığı vurgular.

Hiçbir Yerden Haberler'de özellikle ilginç olan şey, yazarın bize bugünün karmaşık dünyası için ihtiyaç duyduğumuz yanıtları sunması değildir. Çözümleri uzak gelecekle ilgili oldukları için, özünde yalnızca ütopyacı niteliktedirler. Gerçek çözümler yalnızca tarih tarafından sunulmak durumundadır. Öte yandan, sınıfsız bir toplumdaki yaşam kalitesi, çalışma ve kültür hakkında devreye soktuğu konular, dikkatleri hak etmektedir. Bunlar bugünün daha iyi bir yaşam mücadelesinin yürütülme biçimini etkileyecek fikirler ileri sürecek kıymettedirler.

ADİL BİR TOPLUM YARATMAK: SSCB VE ABD'DEN PLANLAMA DENEYİMLERİ

HARRY MAGDOFF'LA ŞÖYLEŞİ

HUCK GUTMAN

Temmuz 2002'de Harry Magdoff'a, politik yorumlar yaptığım bir Hint gazetesi olan Statesman için bir söyleşi talebinde bulundum. İlk söyleşimiz oldukça tatmin ediciydi. Devamında ise Harry'nin de katkısıyla SSCB deneyiminden öğrendiklerimize dair bir tartışma geldi. Bu tartışma tarihten öğrenebilmek ile ilgiliydi. Harry metodolojik olarak teorinin fışkırdığı ve hakkında yorum yaptığı gerçek dünyaya bağlıdır.

Vermont'ta bir yaz öğleden sonrası. Otuz dört yıldır Monthly Review'un yardımcı editörlüğünü yapmakta olan Harry Magdoff'la konuşmaktayım. Harry Fletcher kasabasındaki bu kırsal bölgeye, bir çayırlık ile eski bir tepeye yukarıdan bakan bu eve altmış dokuz yıllık karısı Beadie'nin ölümünün ardından gelmişti. Şu anda oturmakta olduğumuz evin sahibi olan oğlu Fred bizim için hazırladığı ton balığı ve salatadan oluşan öğle yemeğinin ardından evin odalarını dolaşmaktadır.

Harry seksen dokuz yaşında. O karakteristik keçi sakalının dışında yüzü her ne kadar yaşının izlerini taşısa da sesi sabit, bakışları odaklanmış ve gülüşü sıcaktır. Düşünceleri her zaman olduğu gibi anlaşılırdır. Harry'den Che ile buluşmasını anlatmasını rica etmemin yanında Sovyetler Birliği deneyiminden neler çıkarılabileceğine dair bir tartışmaya başlıyoruz.

Harry Magdoff: Che Guevara bir BM toplantısı için New York'a geldiğinde benimle ve karım Beadie ile buluşmak istediğini söylemiş. Anımsadığım kadarıyla ona üç adet kitap götürdüm. Biri Howard Zinn'in *SNCC Tarihi*, ikincisini hatırlamıyorum. Üçüncüsü ise Piero Sraffa'nın *Meta Araçlarıyla Meta Üretimi* (1960) adlı teknik bir kitabıydı.

Che'ye bu kitabı getirme sebebimin planlama ile ilgili yalnızca formüllere ve Marx'a dayalı teorik yaklaşımlara bağlı kalınmaması gerektiğini göstermek olduğunu söyledim. Ona ekonomik kararların ülkenin ve dönemin koşullarına göre belirlenmesinin daha uygun olacağını belirttim. Aslında dolaylı olarak Kübalı liderlerin kendi sınırlarını ve şeker fabrikalarının durumlarını hiç düşünmeden on milyon tonluk şeker üretimine girişmeleri kararını eleştiriyordum. Ortada şeker kamışı kesiminden başka bunları işleme sorunu da vardı. Che'ye dedim ki: "*Önemli olan, planlar yapılırken direktifler ve sayılarla uğraşan planlamacıların pratik koşullar ışığında gerçek politika seçeneklerini belirlemeleridir.*"

Güldü ve Moskova'dayken, sonradan parti ve hükümetin başına geçecek olan evsahibi Kruşçev'in onu politik bir turist gibi gezdirdiğini söyledi. Şehirde gezerlerken Che, Khrushchev'e planlama komisyonunu görmek istediğini söylemiş. Khrushchev ise "Orada ne işin var? Onlar sadece bir avuç muhasebeci" demiş. Che benim söylediğimin yani planlamanın yalnızca teknik değil politik bir konu da olduğunun farkındaydı. Bana göre tarihsel bir bakış açısıyla bakıldığında bu anekdotun ifade ettiklerini anlamak önemlidir. Burada, bana göre çok derin bir anlam yatmaktadır ve Sovyetler Birliği'ndeki planlamanın tarzı ve kökleri hakkında ciddi ipuçları vermektedir.

Soldan ve sağdan bir çok insan Sovyetler Birliği'ndeki ekonomik zorlukların planlamadan kaynaklandığını düşünmektedir. Bence Sovyetler Birliği'nde planlamanın nasıl geliştiğine dair tarihsel bir çalışma bu başarısızlığın nedenlerini ortaya çıkarabilir. Aynı şey politik sistemin gelişimi için de yapılmalıdır. Planlama özellikle devrimin hemen ardından zorunlu idi ve üç ayrı planlama önerilmişti.

Huck Gutman: O zaman şu anda Birinci Beş Yıllık Plandan söz ediyoruz.

Harry Magdoff: Bu en başlardaydı. Planlamaya başladılar. Bir iç savaştan, pek çok iç savaştan çıkmışlardı ve ekonomileri mahvolmuş durumdaydı. Hiçbir işçi yoktu, fabrikalar bomboştu. En iyi işçiler ya öldürülmüş ya da hükümet işlerine girmişlerdi. Bu nedenle üretimin ilerlemesi sorunu önem kazanmıştı. Yeni bir ekonomik plan olarak gördükleri geçici plan bazı kapıları açtı ancak halkın ihtiyaçlarını karşılamaya yetmedi.

Böylece ekonomistler üç ayrı plan hazırladılar. Planlardan biri basitçe rezervlerin ne kadar olduğunu ve ekonominin kaynaklarını belirliyordu. Bu plan ne yapılabileceğine dair en gerçekçi bakışa sahipti. İkinci plan kaynakların daha etkin kullanımıyla daha fazla ürün elde edilebileceğini savunuyordu. Üçüncü plan ise –kaynaklar hiç önemsenmeksizin- halkın isteklerine ve işlerin yapılması için halkın kararlarına bağlı kalınması gerektiğini söylüyordu. Bu plan diğerlerinden daha fazlasını vaat ediyordu. En az muhafazakar olandı ve varolan sınırları hesaba katmaksızın büyük beklentilere sahipti.

Hangi planın seçileceği konusundaki karar planlamacılar ya da ekonomistler tarafından değil, partinin Politbürosu tarafından verildi. Onlar da üçüncüyü seçtiler. Büyük oranda insanların gönüllülük esasına dayanan bu plan birkaç bölgede başarılı sonuçlara ulaştı. Bunu göre Politbüro planın tamamının dört buçuk yıl içinde uygulanması kararını verdi. Üstelik hâlâ planın bir beş yıl boyunca işleyip işleyemeyeceği meçhuldü. Planın beş yıldan daha kısa bir sürede ya da beş yılda tamamlanması için ekonomi askeri disiplin altına alındı. Askeri disiplin sözü biraz ağır olabilir ancak en azından ekonomik hareketlilik bir savaş ekonomisini andırıyordu. Güçlü yöneticiler halkı aşırı üretmek için zorlamaya, çeşitli nedenlerle üretim yapmayan bireylere saldırmaya başladılar: bu çabalar hem bir savaş ekonomisini hem de direktiflerin tepeden geldiği bir politik sistemi çağrıştırıyordu. Bu direktiflerin verilmesi zorunluydu: çünkü ne bir karşılıklı işbirliği ruhu ne de deneme-yanılma şansı vardı. her şey yalnızca

yapılmalıydı ve bu iş demir yumruk altında aceleyle yapılmalıydı. Aynı şekilde çiftçiler de kolektivizasyon için zorlanıyordu.

Hedeflerine ulaşmak için ellerindeki kaynakların neredeyse tamamını kullanmaları gerekiyordu. Özellikle de sonuçta mevcut emek arzı ile kısıtlı olan emek kaynaklarının tamamını değerlendirmek zorundaydılar. Bu nedenle emek verimliliği ön plana çıktı. Yeryüzünden çıkarılmaya elverişli hammaddeler de önemliydi. Bunun için de tamirlerine ya da değiştirilmelerine masraf yapma şansı olmaksızın ellerindeki tüm makinelerin kullanılması gerekiyordu. Hızlı kalkınma yönündeki baskı Almanya'da faşizmin yükselişi ve savaş tehlikesinin belirmesiyle doruğa çıktı.

Sonuçta, İkinci Dünya Savaşı'na kadar ve savaş sonrasında büyük genişleme fırsatları varken ekonominin gelişmesi kaynak girdilerine bağlıydı. Bu girdilerin sonu geldiğinde ekonomi de durakladı. Savaşta pek çok insanın ölmesiyle emek kaynakları da tükendi. Hammaddelere ulaşmak umulduğundan daha zordu. Büyüme için eskilerin tamir edilmesi hiç düşünülmeden yeni fabrikaların açılması zorunlu hale geldi. Çoğu durumda, bir fabrikadaki makinelerle değiştirilmek için getirilen kaynaklar yeni kurulan başka bir fabrikaya aktarıldı. Tüm bu etkenler hikayenin bütününü oluşturmasa da Sovyet ekonomisinin duraklamasına yol açan temel öğelerdi.

Size planın geliştirilme yönteminden ve bununla birlikte gelişen yaklaşımlardan bahsedeyim. Bana göre planlamacılar, teknisyenler ve ekonomistler ile partinin güçlü Politbürosu arasındaki uzaklık gelişen zorlukların en önemli sebebiydi. Öncelikle uzman olmayan kişiler politik kararlara dayanarak ekonomik kararlar veriyorlardı ve kuşkusuz verdikleri kararın halk için en iyisi olduğunu düşünüyorlardı. Ancak öte yandan bir savaş ekonomisini andıran politik bir sistem çoktan oluşmuştu.

Halk içinde kayda değer ayrımlar gelişti ve ayrıcalıklı bir kategori oluştu. Bu kategori şüphesiz kapitalist dünyadakilere pek benzemiyordu. Sovyetler Birliği'nde entelijansiyada, fabrika yönetimlerinde ya da partinin önemli kademelerinde olanlar ayrıcalıklı hale geldiler. Ülkede onlar için daha iyi hastaneler vardı.

daha iyi besleniyor, daha güzel evlerde oturuyorlar, yazlıklara sahip oluyorlardı.

Öte yandan Sovyetler Birliği okullar ve hastaneler de inşa ediyordu; sistem dahilinde ulaşılmış ciddi başarılar söz konusuydu. Ancak işçileri ve çiftçileri korumaya dair verilen sözlere karşın planlamanın oluşturulma şekli hem ayrıcalıklı bir sınıfın oluşmasına hem de ulusal kalkınma kisvesi altında büyük şehirlerin ve ayrıcalıklı kesimlerin dışında kalanların göz ardı edilmesine yol açtı. Sovyetler Birliği'nin güneydeki, Orta Asya'daki ve Çin'e yakın batı bölgeleri daha az gelişti. Özbekistan'da suyu olmayan hastaneler, kanalizasyonu olmayan köyler vardı.

Bunun yanında, en ileri bölgelerde bile köylerle kentler arasında yeterli yol ağı yoktu ve tarıma yeterince önem verilmiyordu. Böylece yanılgılar, ya da isterseniz kötülükler deyin, tarihsel konumdan kaynaklandı: toplumun doğası böyle şekillendi.

Ama bunun bir kötü planlama ya da planlamanın imkansızlığı sorunu olmadığını söylememe izin verin. Eğer bir toplumu halkın ihtiyaçlarına cevap verecek biçimde şekillendirecekseniz planlama yapmak zorundasınız. Bunun başka bir yolu yoktur. (Harry konuşurken daima akılcıdır. Ancak kimi anlar vardır; hayatını şekillendiren politik tutkusu kelimelere dökülür: cümleleri daha vurgulu ve dokunaklı olur. Böyle yoğunluk taşıyan anları burada italikle belirtilmiştir.)

Huck Gutman: Harry, sen bizzat Amerika'nın savaş zamanı planlamacılığıyla ilgilendin ve bu planlamanın nasıl işlediğiyle ilgili ciddi birikime sahipsin. 1940'larda hükümet Amerikan tarihinde hiç olmadığı kadar üretim sürecine dahil oldu ve Amerikan endüstriyel ve ekonomik kalkınma süreci oldukça ilerledi. Acaba Sovyetler Birliği'ndeki planlama ile ABD'de İkinci Dünya Savaşı döneminde yapılan planlamayı kıyaslayabilir misin? Neden ABD'nin planlama süreci bu denli iyi işlemiştir?

Harry Magdoff: Bir çok alanda oldukça iyi işledi çünkü Amerika'nın makine üretebilen bir makine sanayisi vardı. ayrıca buna uygun altyapısı ve hammadde kaynakları da mevcuttu.

Huck Gutman: Yani gereğinden fazlasına sahipti.

Harry Magdoff: Evet sahipti. Ama hâlâ iki kıtadaki düşmanlarla savaşmak, gemilere, uçaklara ve ağır silahlara sahip olabilmek için ekonomide varolandan fazlasına ihtiyacı vardı.

Huck Gutman: Doğru.

Harry Magdoff: Üretim değişmek zorundaydı. Örneğin hükümet artık siviller için otomobil üretilmesini istemiyordu. Fabrikalar askeri ekipman üretmeye başladılar. Ordu için cipler ve otomobiller ürettiler. Bu dönemde siviller için bina inşa edilmedi.

Bu kararlar hükümet tarafından desteklenen Savaş Üretim Komisyonu tarafından verildi. Kaynak tahsisi sistemi değiştirildi.

Huck Gutman: Siz de Savaş Üretim Komisyonu için çalıştınız mı?

Harry Magdoff: Evet. Size planlamanın özünü açıklayabilecek bir örnek vereyim. Otuzlu yıllarda et, süt ve başka ürünlerde bir fazlalık söz konusuydu. O günlerin problemiyse, "Fazla üretimden nasıl kurtulabiliriz?" idi. Bunu başaramazsanız çiftçiler için bir kriz söz konusu olabilirdi.

Bir gecede et fazlalığı et kıtlığına dönüştü. Savaşın gelmesiyle birlikte insanlar iş buldular ve et satın alabilmeye başladılar. Ordudaki insanları hükümet doyuruyordu. Bu nedenle birdenbire sorunla başa çıkmak için karne sistemine geçildi.

Bu defa aynı şey otomobil ve benzin gibi ürünler için de geçerli oldu. Otomobil alma hakkına sahip olmak ya da ne kadar benzin kullanabileceğiniz belirli kurallara bağlıydı. Daha önceden tek sorun paraydı. Ama planlama ile birlikte artık sorun para değil toplumdu.

En alt katmandakini, en yoksulu ve en fazla ezileni önemseyen bir toplumu kaynakları bu kesimlere yöneltmeden geliştiremezsiniz. Ayrıca bunu standart para ekonomisiyle ya da piyasa aracılığıyla yapamazsınız. Bilinçli bir karar vermelisiniz. Bunu demokratik yollardan nasıl yapacağınız ayrı bir sorundur. Bunun için bir formül ya da kolay bir çözüm yolu yoktur.

Akılda tutulması gereken bir değerin olduğu ve hiçbir zaman mükemmel bir plan yapamayacağınız gerçeği asla unutulmamalıdır. Hatalar olması normaldir. Ancak deneme yanılma için bir zamanınızın olması gerekir.

Huck Gutman: Tabi bu yanılgıları da düzeltmek gerekir.

Harry Magdoff: Evet, düzeltmek gerekir; halkın neye ihtiyacı olduğuna, halkın için neyin en iyi olduğuna göre.

Huck Gutman: Harry, seni doğru anlayıp anlamadığımı kontrol etmek istiyorum. Öncelikle Birinci Beş Yıllık Plan'da gelecekte de tekrarlaması olası görünen kusurlar vardı ve ana çatlaklar arasında elverişli kaynaklarla kapatılamayacak olanlar da mevcuttu. Bu nedenle de belki de çok ütopikti. Bunlar benim sözlerim, seninkiler değil.

Harry Magdoff: Hayır, hayır kesinlikle doğru.

Huck Gutman: Ve hedefler politik bir bürokrasi tarafından belirlendiği için tepeden inme bir karar mekanizması oluştu. Bu da ikinci büyük kusurdu. Böylece politik yönetici sınıf ayrıcalıklar kazandı. Diyebilirim ki, sınıftan arındırılmış bir toplum yerine kendi kendini koruyan yeni bir sınıf yaratıldı.

Harry Magdoff: Devrimin ilk etkisi büyük bir toplumsal değişimdi. Ancak planlamanın başka her şeyden önemli olduğu bir dönemde planlı ekonomi işçi sınıfının karar süreçlerine dahil edilmesi konusunda bir değişime izin vermedi. Deneme yanılmalara, tutuklanma korkusu olmaksızın hataları söyleyebileceğiniz demokratik koşullara izin vermedi.

Huck Gutman: Yani, demokratik koşulların yokluğunda ve bir çeşit yerleşik, idari, politik sınıf ya da kast veya bürokrasi eşliğinde Birinci Beş Yıllık Plan yapıldı. Herkes bu ilk planı izledi ve olayların akışını değiştirmek için hiç çaba sarf edilmedi.

Harry Magdoff: Genel anlamda o, planlaması olmayan bir planlamaydı.

Huck Gutman: Her şeyi bu kadar farklı yapmayı nasıl başardılar?

Harry Magdoff: Gerçekten nasıl vaptıklarını bilemezsin. Koşullar içler acısıydı. Koşulları iyileşt rmek için halkın fedakarlık yapması gerekiyordu. Her şeyden önce ülkenin büyük bölümü savaş nedeniyle harabeye dönmüştü. İç savaş iki üç yıl sürdü. Tarlalar mahvolmuştu, toprak kullanılamaz haldeydi, fabrikalar boşaltılmıştı, makinelerin çoğu çalınmıştı. Bu koşullar altında gıda ve benzeri sorunlar da baş gösteriyordu.

Sorun, neyin daha önemli olduğuna karar vermek ve bu kararı kimin vereceğine karar vermekti. Benim bu noktadaki itirazım planlara değil kararın hükümetin başındaki küçük bir grup tarafından verilmesine ve bu kararın uygulanması için bu kesimin daha diktatörce, daha bürokratik yollar kullanmasıdır. (Söylediklerini vurgulamak için Harry sıkça masaya vurmaktadır.)

Ama bununla halk içindeki ayrımların belirmesi arasındaki mantıksal ilişkiyi görmeniz zor değildir. Çünkü liderler belirgin haklara ve önceliklere sahip olmak zorunda kalmışlardır. Örneğin Bilimler Akademisi üyesi fizikçiler ve kimyacılar ayrıcalıklıdır. Çünkü toplumun doğası gereği bilim insanlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu insanların yemekleri ya da kaldıkları yer sorun değildir, ancak tüm bu ayrıcalıkların nüfusun geri kalanı üzerinde bir etkisinin olmamasını bekleyemezsiniz. (Tekrar masaya vuruyor.) Nüfusun tamamı için sağlık hizmetlerinde ciddi ilerlemeler sağlanmış olsa da, sıradan insanlarla ayrıcalıklı insanların gittikleri hastaneler farklıdır. Bunun anlamı ayrıcalıklı hastanelerde yeterince ilaç alabilecekken diğerlerinde bazen gereken ilaçları bulamamanızdır. Buna eşit bölüşüm denemez.

Bunlar politik kararlardır. Dışarıdan konuşması kolay olabilir ancak bana göre temel ilke planlamanın yapılamayacağı inancını yenmektir.

Toplumsal planlamanın kimi zayıf yönleri ve zorlukları olabilir ama yoksulların ihtiyaçlarını karşılamanın ve zenginliğin tamamen yayılmasını sağlamanın tek yolu budur.

Huck Gutman: Yani bir anlamda Sovyetlerin başlangıçta yaptı-

ğı temel hatalar başarılı bir plana kesinlikle dahil olmaması gereken şeylerdir. Kaynaklarınızdan haberdar olmalısınız ve sizden önce gerçek dünyada neler olduğunun bilincinde olmalısınız.

Harry Magdoff: Öncelikler sorununu unutmamak gerek. Savaş döneminde ABD'nin başarılı olmasının nedenlerinden biri önceliklerin açık olmasıdır. Bu öncelikler herkesin hoşuna gitmeyebilir. Sanayiden birileri "bu işler diğerlerinden daha önemli" ya da ordudan birileri "uçaklar gemilerden daha önemli" diyebilir. Buna göre bir uzlaşma sağlanması gerekir.

Ama önceliklerinizin olması şarttır. Bir şeyin diğerinden önce geldiğini bilmeniz gerekir (tekrar masaya vuruyor). Aynı zamanda mevcut duruma göre kararları değiştirmeniz gerekir. Amerikan ordusu kuşatıldığında bombardıman vizörü olan uçaklara ihtiyacınız vardır. Bu vizörlerin ise belli mil yatakları vardır. Bu durumda bu mil yatakları birinci önceliklidir. Bunları kullanacak olan uçaklar da birinci önceliğe sahiptir.

Huck Gutman: Yani, kamyon tekerlekleri için mil gerektiğinde bunlar daha düşük önceliğe sahiptir.

Harry Magdoff: Kesinlikle. Bunlar daha düşük önceliklidir. ABD'nin avantajı daha önceden bir endüstriyel yapıya sahip olması ve bir bölgeden diğerine aktarabileceği bir altyapısının olmasıdır. Ama önceliklerinizin olması şarttır.

Eğer kaynakları ve altyapısı olmayan bir toplum üzerinde çalışıyorsanız daha sert doğası olan öncelikler belirlemelisiniz. Bu noktada da devreye bu önceliklerin neler olacağı ve hükümetin ilkeleri girer. Daha önce de belirttiğim gibi, hükümetin ilkeleri en fazla zarar görenlerin, en çok ezilenlerin ve en çok baskı görenlerin ihtiyaçlarının karşılamaya yönelik olmalıdır. Yalnızca bu kesimleri güçlendirmeyi değil aynı zamanda bunun için hangi öncelikleri belirleyeceğinize de karar vermeniz gerekir. Her zaman uzlaşmalar olacaktır. Ancak kararın sınırları kesin olmalıdır.

Bu konuda daha önce bir şeyler yazmıştım ama bastırıp bastırmayacağımı bilmiyorum. Çin Komünist Devrimi'nin ilk günlerindeki en büyük başarılarından biri çok sayıda bulaşıcı hastalı-

ğın yok edilmesidir. Bu hastalıklar halkın sivrisineklerin neredeyse tamamının yok edilmesi sürecine aktif katılımının sağlanması sayesinde yok edilmiştir. Bunun için halk eğitilmiş ve gerekli aşılar sağlanmıştır. Bunun ardından sistemin öncelikleri değişmiş, sıra sanayiyi geliştirmeye, dünya piyasasıyla rekabet edebilecek bir ekonomi yaratmaya gelmiştir. Bugün Çin AIDS (HIV) sorunuyla boğuşmaktadır. Ancak bugün insanlar sürece yeterince dahil değildir ve tehlikelerden habersizdir. İşte önceliklerin değişmesinin açık örneklerinden biri budur. Aynı şey ilk dönemlerde olsaydı durum bambaşka olabilirdi. McDonalds'ınız ya da belli konforlarınız olmasa da olur, ama AIDS virüsüne karşı uyanık olmalısınız ve kan testi yapan hastaneleriniz açmalısınız. İnsanlar yemek yiyebilmek için ihtiyaçları olan beş doları kazanmak uğruna kanlarını satmak zorunda kalmamalıdır.

Huck Gutman: İkinci Dünya Savaşı döneminde açık bir önceliğiniz vardı..

Harry Magdoff: Aslında açık bir öncelik yoktu. Metal işlemek için gereken makineler yönünden sıkıntı çekiliyordu. Makine sıkıntısının dışında elde olan makinelerin uygun tahsisi konusunda da bir sorun vardı. İşe yarayabilecek fabrikalar yeterli ya da doğru araçlara sahip olmadıkları için çalışmıyorlardı. Sözgelimi eğer bir uçak fabrikası yeterince torna tezgahına sahip olsa da matkap makineleri yoksa kendisinden beklenen uçak kotasını yetiştiremez.

Sorunun çözümü için bana başvuruldu. Makine sanayisi için bir öncelik sistemi kurulması yönünde başvurulabilecek en son kişiydim. Çok gençtim, sanayi deneyimim yoktu ve yalnızca bir entelektüeldim. Az sayıdaki makine parçasının savaşın acil ihtiyaçlarına göre değil ordunun, deniz ya da hava kuvvetlerinin farklı sektörlerinin bürokratik taleplerine ya da programlarına göre dağıtıldığını fark ettim. Gerekli ekipmanlar adilce dağıtılmalıydı ama gerçekte silahlı kuvvetlerin farklı bölümlerinin bürokratik programlarına ya da taleplerine göre dağıtılıyordu. (Sovyet planlamasının da bir açıdan bu şekilde çalıştığı söylenebilir.)

Huck Gutman: Askeri programların birbirleriyle çelişmesi bugün de yaşadığımız bir şey. Silahlı kuvvetlerin her birliğinin kendi bombardıman ve savaş uçakları var.

Harry Magdoff: Kesinlikle. Ve öncelikleri de çelişiyor. Çok fazlasına ihtiyaç duyduğunuz için asla yeterince makine parçasına, mil yatağına, zımpara tekerine sahip olamayacaksınız. Bu nedenle kısa süre içinde yeni bir dağıtım programı geliştirdim. Bu konuda sürekli "ben" kelimesini kullanmak hoşuma gitmiyor çünkü bir grup uzmanın işbirliğinden ve tavsiyelerinden de faydalandım.

Kıt kaynakların daha akılcı ve verimli bir dağıtımını gerçekleştirme sorunu birliklerin ya da birlikler içindeki bölümlerin değil doğrudan kuvvet komutanlarının önceliklerine göre çözüldü. Gerekli değişiklikleri yapmak için farklı askeri birliklerin, parça fabrikalarının yöneticilerinin işbirliğinden faydalandık.

Aynı zamanda makine parçası şirketleriyle bilgi alışverişi yaptık. Hollerith IBM makinelerini kullanarak parçaların bir listesini çıkarttık. Savaş Üretim Konseyi öncelikleri belirledi.

Huck Gutman: Yani bombardıman uçakları için mil yatağına ihtiyaç duyduğunuzda bunlar diğerlerine göre öncelik kazanıyordu.

Harry Magdoff: Evet. Bu mil yatakları konusu başka bir olayla da ilişkilidir. Aslında mil yataklarının gerçek anlamda planlanabilecek bir şey olduğunu düşünmüyordum. Çünkü bu konuda sanayide fazlasıyla bir çeşitlilik ve ihtiyaç söz konusuydu. Hareket eden her şeyin bunlara ihtiyacı vardı. Bu nedenle bu alanda bir planlama yapmak imkansızdı.

Ardından çok daha fazla mil yatağı üretilirken bile sorunların baş göstermesi sonucu bir şey anladık. Örneğin, Avrupa'da kuşatılmış birliklere yardım için giden uçaklardaki Norden bomba nişangahlarının mil yatakları konusunda sorun vardı.

Kısa bir süre önce, Konseye mil yataklarıyla ilgili bir problem olabileceğine dair bir rapor sunmuştum. Aynı zamanda mil yatağı üreticisi olan Konsey üyelerinden biri bunun saçma bir fikir

olduğunu söylemişti. Hiçbir sorun yaşanmayacaktı.

Ardından Norden bomba nişangahlarıyla ilgili sorun baş gösterdi ve sorunun çözülmesi için ben görevlendirildim. Bunun komik bir fikir olduğunu düşünüyordum çünkü ben bir fabrikatör değildim. Ama bana dediler ki, "Sen bu konuda gayet iyisin." Tek yaptığım şey bir sistem kurmak ve mil yatağı üreticilerinin bir öncelik sistemi kullanmalarını sağlamaktı.

Huck Gutman: Zor bir görev miydi bu?

Harry Magdoff: Büyük şirketler üzerinde planlamalar yapmak zordu. Örneğin General Motors'un farklı şehirlerde mil yatağı üreten iki şubesi vardı. Sivri ve yuvarlak mil yatakları. Bu iki şubeye gittiğimde bana istediğim şeyin imkansız olduğunu söylediler. Ben de Detroit'e General Motors'un dahili planlaması için gereken istatistiksel materyalden sorumlu olan başkan yardımcısına gittim. Ona problemi ve ihtiyacımızın ne olduğunu anlattım. Bana şöyle dedi: "Size bunu yapamayacağınızı söylemişler. Onlara bunun bizim istediğimiz şey olduğunu söyleyeceğim ve olacak."(Harry gülüyor) Şirketin bütün şubeleri Detroit'teki planlama merkezine karşı sorumlu olduğundan sorun çözülmüş oldu. Yani bu kadar kolay halledildi.

Huck Gutman: Ancak Sovyetler Birliği'nde yukarıdan aşağıya doğru bir sistem vardı..

Harry Magdoff: Evet, Sovyetler Birliği'nde de aynı sorun vardı hakkında konuştuğum tüm bu şeyler yalnızca sahip olduğum ufak tefek bilgi kırıntılarından ibaret.

Size River Rouge'daki Henry Ford'un hayali olan Ford Motor tesisinden söz etmeme izin verin. Bir dökümhaneleri, cam imalathaneleri, her şeyleri vardı. bir otomobil üretmek için gereken her şeye sahiptiler. Bir mil yatağı imalathaneleri de vardı.

Bakın, yalnızca ihtiyaç duyulan boyutlarda mil yatağı üretmezsiniz. Metaller tel tel ayrılır, parçalar farklı sanayilerin ihtiyacına göre farklı boyutlarda işlenir. Ford çok fazla mil yatağı üretiyordu ve ihtiyaç fazlası olanları eritip tekrar üretiyordu. Mil yatağı ima-

lathanesi yeterince verimli işlemediği için tüm diğer "kendi ihtiyaçlarını gideren" parçalar gibi mil yatağı imalatını da bıraktılar.

Bir süre Rusya Satın Alma Komisyonu'yla çalışmıştım. Mallarımızın bir bölümü savaştaki müttefikimiz Sovyetler Birliği'ne gidiyordu. Onlara mil yataklarından bahsedince çok şaşırtıcı şeyler öğrendim. Sovyetler Birliği'nde her kuruluş kendi mil yatağını kendisi üretiyordu. Bu durum Ford tesisinde verimsizliğe yol açan yanlış planlamadan kaynaklanıyordu. Ancak burada oldukça yüzeysel bir bilgiyle konuşuyorum. Hatta buna bilgi bile denemez, yalnızca elli yıl önce tek tek insanlardan öğrendiğim ayrıntılar.

Anlamlı bulduğum şey, kendileri için Ford tesisine benzer kendi kendine yeten kuruluşlar yaratmalarıydı. Sistemleri General Motors'un sisteminden oldukça farklıydı. General Motors sisteminin her biri kendi alanında uzmanlaşmış, birbirleriyle ve başkalarıyla rekabet eden bağımsız fabrikaları vardı. Sovyetlerde ise tamamen bürokratik politik yapılarına bağımlı olduğunu düşündüğüm kuruluşlar söz konusuydu. Her fabrikanın başındaki kişi süreçteki her şeye karar verme hakkına sahipti. Bana göre ilişkilerin dikey değil yatay olduğu sistem daha verimlidir.

Hatalar kaçınılmazdır, ancak hataları telafi etmek zorundasınızdır. Eğer kişisel ve politik bağlarla kurulmuş sıkı bir bürokrasiye sahipseniz özellikle demokratik bir yapı olmaksızın değişim yapmak çok zordur.

Huck Gutman: Yani yatay üretim organizasyonu daha esnektir.

Harry Magdoff: Bana göre bu sanayinin içeriğine göre değişir. Ortada bunu belirleyecek bir bilim yoktur. Geçerli olan tek şey pratiğin kendisidir. Bölgesel farklılıklar da çok önemlidir. ABD'de Connecticut, Massachusetts ve New York'taki kişi başına gelir diğer yerlerden çok daha fazladır.

Huck Gutman: Evet haklısın.

Harry Magdoff: Missouri, Louisiana ve Mississippi'de ise daha düşük gelir ortalaması vardır. Bu konuda çok ilginç bir rastlan-

tı söz konusudur. New England eyaletleri tarım yönünden zengin olmalarına karşın imalat konusunda da söz sahibidir.

Bölgesel farklılık konusu Sovyetler Birliği ile ilgili dikkat edilmesi gereken bir ayrıntıdır. Bu farklılıklar yeterince değerlendirilmemiştir. Daha kesin söylemek gerekirse, eğer sınırlı miktarlarda kömüre sahipseniz bu kömürün farklı bölgeler arasında daha eşit ya da eşitsiz biçimde dağıtılıp dağıtılmadığına dikkat etmek zorundasınız. Bunu yalnızca daha fazla sanayileşmiş olanlar için yapamazsınız. Eğer madene sahipseniz bu maden her yerden çıkarılabilir, böylece her bölge gelişme şansını yakalayabilir.

Bakın, bunlar ideallerdir. Ama üzerine düşünmek zorunda olduğunuz ideallerdir. Eğer toplumsal perspektif tarafından şekillendirilen öncelikleri önemsemiyorsanız ve yalnızca teknik yönden ve bürokratların menfaatleri doğrultusunda düşünüyorsanız ihtiyacınız olan dağıtımı yapmıyorsunuz demektir.

Bunun aynısı bugün Çin'de gerçekleşmektedir. Şangay bir sanayi ve bolluk cennetidir. Şangay'ın çevresindeki bölgeler de bundan yarar sağlamaktadır. Ancak yönünüzü batıya çevirdiğinizde derin yoksullukla karşılaşırsınız. Orada, daha önce de söylediğim gibi, Çin'in o geri kalmış bölgesinde HIV virüsünün yayıldığı en büyük alanları görürsünüz.

Tüm bunları bir gecede değiştirmeniz olanaksızdır. Ama toplumunuzu bir şekilde hizaya sokabilir ya da bölgesel farklılıkları göz önüne alan politik ve ekonomik bir plan çerçevesinde ilerletebilirsiniz. Pratikte bildiğim tüm ülkelerde farklı bölgelerde yaşayan insanlar arasında farklılıklar vardır. Buna bu ülkede bile rastlayabilirsiniz.

İngiltere'yi ele alalım: iki yüz yıldan daha uzun bir süre önce sanayi devrimini gerçekleştirmiş olan İngiltere'de bir "Kelt bölgesi" vardır. İrlanda, İskoçya, Galler ve Kuzey İrlanda göreli olarak yoksulken Güney İngiltere zengindir! Fransa'da Güney Fransa yoksuldur. İtalya'da bölgeler arasında devasa farklılıklar vardır.

Farklılıklar. Kapitalizmin ürettikleri. Eğer halka hizmet eden bir toplum yaratmak istiyorsanız başka bir yolda yürümelisiniz. Eşitliği yaymalısınız. Bunu yapabilirsiniz. Geliri bölüştürerek,

sanayiyi, tarımı geliştirerek, farklı bölgelerdeki halkların kendilerine yetebilmelerini sağlayarak bunu yapabilirsiniz. Bu; aynı zamanda, kapitalizm ve emperyalizmin ilkelerinin ya da pratiklerinin tersine sermayenin zenginden yoksula akması anlamına gelir. İhtiyacınız olan; Rus Devrimi'nin ilk zamanlarında olduğu gibi, sermayenin merkezden çevreye aktığı ve oradan geri döndüğü toplumsal bir ilişkidir.

Huck Gutman: Merkezden çevreye olan akışı değiştiren şey ekonomik plan ve onun öncelikleri miydi ya da onun önceliklerden yoksun olması mıydı?

Harry Magdoff: Sanırım ekonomik planlamaya politika katılmasıydı. Bence... Aslında Huck, bilmiyorum! Her cümleye "bence!" diye başlamak istemiyorum.

Bence aslında politik olmasıydı. Her şeyden önce her şeyin içine aktığı bir sanayinin merkezi avantajlarla doludur. Sonuçta kendisini korumak isteyen bir bürokrasi çevre bölgelerle ilgili kaygılar taşımayacaktır. Bir demokraside tam tersi olabilir: hükümet Moskova'dan yedi yüz elli ya da bin mil uzakta yalayan insanların Moskova'da yaşayanlarla aynı derecede gıdaya ve kaynaklara sahip olabilmesini sağlayabilir. Ama o zaman da Moskova'nın ayrıcalıklı kişileri ayrıcalıklarından bir miktar fedakarlık yapmış olurlar.

Bu seçimi yapabilmeniz için fedakarlık şarttır. Otomobil tarihi bu konuda iyi bir örnektir. Eğer kaynakları iyi amaçlar için kullanmayı planlıyorsanız –metali yoksul bölgelerde inşaat için, yenilenemez yakıtları korumak için kullanmak gibi- kişisel otomobillerden uzak durursunuz. Ulaşım için başka düzenlemeler yaparsınız ve bu da toplumu değiştirmek anlamına gelir. Hem de bir çok açıdan. Yani kaynakların tahsisi ve planlama konusunda bir fark yaratmış olursunuz. Bunu yapmanın tek yolu halkla uzlaşı sağlamaktır. Halkın belli kesimleri fedakarlık yapmaya hazır olmalıdır. Bunu yapmanızın başka bir yolu yoktur.

Sanayi devriminden bu yana sürekli ekonominin zenginleşeceği ve herkesin bundan faydalanacağı vaatleri duyuyoruz. Savaş

sürecinde askerle yaptığım görüşmelerden birinde makinelerin yeni dağıtımı konusunda ordudaki insanların fikrini almak istedim. Bu konuda bazıları oldukça zeki davranırken kimileri çok hantaldı. Ben konuyu anlattıktan sonra çocuklardan bir kalktı ve dedi ki: "Hiç anlamıyorum. Aynı dalga bütün gemileri kaldırmaz mı?"

Huck Gutman: Evet, bu cümleyi hâlâ duyuyoruz.

Harry Magdoff: Ne diyeceğimi bilemedim! O bir binbaşıydı! Sorun da buydu. Tüm mantıkları ve düşünce biçimleri piyasayla ya da silahlı kuvvetlerin bürokratik yapısıyla sınırlıydı. Başka seçeneklere açık değillerdi.

Savaşta ise durum netti. Savaşı kazanmak zorundaydık. İş toplumsal ilişkileri değiştirmeye gelince daha zor kararlar devreye giriyor. Ancak hatalarla da olsa bu yapılabilir. Bir yandan da hatalarla yüzleşilebilen ve bu hataları düzeltmek için yeni kararlar verilebilen bir demokrasiye de sahip olmak zorundasınız. Her zaman bir öğrenme süreci vardır. Her zeki insandan planlar yapmasını ve bütün yanıtları bilmesini bekleyemezsiniz. Zeki çocuklarla dolu bir üniversite bile bunu yapamaz. Bu; halkın katılımıyla ve deneyimiyle yapılmalıdır. Nasıl mı? İşte bu bir başka soru.

Huck Gutman: Savaş zamanı olduğu gibi bir dış tehdit olmaksızın özellikle de sizin belirttiğiniz gibi bazı insanlara fazladan zahmet vereceği için demokrasilerde belli öncelikler belirlemek zor değil midir?

ABD'de ne zaman bir öncelik belirlemeye kalksak –herkes için sağlık, daha adil bir gelir dağılımı gibi- menfaat sahibi herkes buna karşı çıkar. Yalnızca çok parası olanlardan söz etmiyorum, doktorlar, yaşlılar ve orta sınıf evsahipleri de sızlanır. Görünen o ki her seçmenin menfaati farklıdır ve şöyle der: "Bu şekilde işler yürümez." Şu binbaşıların da söylediği gibi: "Bunu yapamayız."

Harry Magdoff: Çok zor sorular soruyorsun.

Huck Gutman: Bunun için hazırlanmıştım.

Harry Magdoff: Hayır özellikle bu soru oldukça zor. Özellikle de bu konuda çok şey bilen benim için. Ara sıra insanlara bu soruyu anımsatmak için yazıyorum. Ama ben de yanıtını bilmiyorum.

Siyah nüfusu, Hispanikleri ve yoksulları düşün. Eğer en yoksulları gözetecek bir karar vereceksen bu yalnızca zenginlerden alacağın anlamına gelmez. Aynı zamanda pek çok insanın zenginleşme umudunu da almış olacaksın. Yeni bir araba ya da ev sahibi olamayacaklar. Sonuçta onlar çoğunluk. Yalnızca bir kişi ya da bir oy olmaksızın nasıl bir demokrasiye sahip olabilirsin ki? Bu sorunun yanıtını bilmiyorum.

Demokrasi kelimesini sanki anlamı üzerinde uzlaşmışız gibi kullanıyoruz. Ama ne kadar insanın oy kullandığı bir yana eğer zenginler ve yandaşları nüfusun geri kalanının kaderine karar veriyorsa orada gerçek bir demokrasi yoktur. Eğer zengin ve güçlü ülkeler dünya nüfusunun çoğunluğunun yaşadığı zayıf ulusları sömürüyorsa orada gerçek bir demokrasiden söz edilemez.

Sanıyorum tüm bunlar toplumsal hareketler olmaksızın düzelmez. İşçi sınıfıyla bağlantılı toplumsal hareketlere ihtiyaç vardır. Halk da bu işin içinde olmalıdır. Halkın bilinci değişmeden başarıya ulaşmamız imkansızdır. İşte bunu hesaba katan yeni bir demokrasi geliştirmek zorundayız.

Huck Gutman: Doğru.

Harry Magdoff: Ama bilinçlilik de bir gecede oluşmaz. İnsanların bu konu üstüne de kafa yorması gerekir.

Huck Gutman: Bu konuda kendimi düşünüyorum. Ortak dostumuz Bernie Sanders'in (bağımsız sosyalist Kongre üyesi) imrendiğim özelliklerinden biri Amerika'da bu tür bir toplumsal ortak aklın oluşabileceğine dair inancıdır. Bir ortak akıl. En zenginler çok fazla şeye sahipler –en zengin yüzde birlik dilim alttaki yüzde doksanlık dilimden daha zengindir-. Eğer halk "artık şu zengin olmayanları da düşünelim" derse kaynakların yeniden tahsisinden halkın büyük çoğunluğu faydalanacaktır.

Harry Magdoff: Bu yalnızca senin aklında olacaktır ve belki de uzun vadede gerçekleşir. Ama bu gerçekten çok uzun bir süredir. Yirmi yatak odası ve bir yüzme havuzu olan bir eve sahip olan bir ailenin bu odalardan birine tıkıldığında ve geri kalanlara evsizler yerleştirildiğinde buna sessiz kalacağını düşünemezsiniz.

Huck Gutman: Biliyorum. ABD'de geniş evi olan çok sayıda insan olduğu düşünülürse bunun açık bir memnuniyetsizlik yaratacağı bellidir. Ama sorun yalnızca bir odaya tıkılmak değildir. Ama örneğin 2500 feet'ten daha büyük evleri alıp dairelere bölseniz ve insanların ikinci evlerini evsizlerin birinci evlerine dönüştürseniz bu ülkenin herkese ev sağlayabilecek kadar zengin olduğunu görürsünüz.

Harry Magdoff: Hayır, öyle değil. Her şeyden önce bu işin o kadar kolay olduğunu düşünmüyorum. Bu olayı yaşayan bir insan için bu bir trajedidir. Tüm yaşam tarzı ve aile ilişkileri uçup gidecektir. Bu tür bir programı uygulamak için halkı bilinçlendirmek ve buna kesinlikle onay vermelerini sağlamak gerekir. İnsanlar şunu demelidir: "Ben malımdan feragat ediyorum."

Ama ortada başka bir sorun daha vardır. Bu yalnızca "yeterince evimiz var mı?" sorusu değildir. Eğer gettoya gidecek olursan ve yaşanacak bir alan yaratmayı düşünüyorsan, büyük apartmanlar olmaksızın, gençlerin spor yapabileceği alanlar, yaşlılar için yürüyüş yolları, eğitim ve diğer fırsatlar için boş alanlar yapmalısın. Gösterişli değil yaşamaya elverişli evler için tüm sahayı değiştirmelisin. Tüm sahayı değiştirdikten sonra çeliğe, betona, inşaat makinelerine ve başka bir çok şeye ihtiyacın olacaktır. Bu insanların ihtiyacı olan şeylerin hepsini bulamayacaksın. İşte bu, "zengin Amerika"dır.

Huck Gutman: Çok zor seçimler yapılmak zorunda.

Harry Magdoff: Bu sorunların hiç biri çabucak çözülemez. Ama bunlarla ilgili düşünmek de iyidir. Yapılması gereken işe bir ucundan başlamaktır. Öncelikle sorunların neler olduğuna dair bir anlayış kazanmalı ve nüfusun geniş kesimlerinin

değişimi istemesini sağlamalısın. Bu süreçte onlar da sorunlarla yüzleşecek onlara çözüm yolları arayacaklardır.

İnsanların çoğunun iyi ahlaklı olduğunu düşünürüm. Çevrelerinde sefaletin ya da hastalığın olmasını istemezler. Ama yine de şunu sormaktan geri durmazlar: "Bu neden bizim başımıza geliyor? Bana ne olacak?" İnsanların değişeceği bir gerçektir. Ama bu değişim yüz ya da iki yüz yıl alabilir. "Rekabetçi ruh" en az "insanlık ruhu" kadar temeli sağlamlaşmış bir kavram halini almıştır. Rekabetçi ruhtan kolektif ruha geçiş için insanoğlunun mantıksal algısında büyük bir değişim yaşanması gerekmektedir. İçimizdeki rekabetçi ruh yüz yıllardır bizimledir. O, içimize zorla işlenmemiştir, hayatımızın bir parçasıdır. Okuldan, spordan, yaşam tarzımıza, sahip olduğumuz eve, kullandığımız arabaya kadar hep rekabet etmekteyiz.

Huck Gutman: Anlıyorum.

Harry Magdoff: Konu çok temel kavramlara geliyor. Demokrasi, adalet ve gelecek gibi konularda düşünmeli ve halkın bu konulara dahil olmasını sağlamalısınız. Başlangıçta sorunlar belirlenmeli. Bir tartışmanın konuları belirgin olmalı. Halk bu konularda düşünmeye yönlendirilmeli.

Huck Gutman: Bunlar Amerika'da bugün konuşulan konular değil.

Harry Magdoff: Hayır, Amerika'da tartışılmıyor. En ilerici ve eğitimli çevrelerde bile ele alınmıyor. Yalnızca daha iyi bir şeyler istediklerine dair genel bir kanı var.

Bu kafa şişirme işinden bu yüzden hoşlanıyorum; bu nedenle konuşmak ve konuşmak ve insanların duymasını sağlamak zorundayız. yüz kişi duymalı konuştuğunuzu. Bu yapılmadıkça ve yaygınlaşmadıkça hiçbir değişim olmayacak. Dışarı çıkıp eşitlik ve adaletten bahsedecek bir misyonerler ordusuna ihtiyacımız var.

Huck Gutman: Defalarca söylediğiniz gibi, en azına sahip

olanların, en kötü koşullarda yaşayanların herkesin sahip olduğu hayata ve olanaklara sahip olması gerekir.

Harry Magdoff: Herkesin aynı olması gerekmiyor. Bu uzun bir zaman alacaktır. Yapılması gereken zenginliğin eşit bölüşümünden fazlasıdır. Onların ihtiyacı olan şey, eşit fırsat ve eşit söz hakkıdır.

Huck Gutman: Tabi ki gıda, barınma, sağlık hizmeti gibi temel ihtiyaçlar da bunlara dahil. Herkes gibi.

Harry Magdoff: Doğru, tam söylediğin gibi. Herkes için temel ihtiyaçlar. Bertrand Russel; 1934 tarihli Özgürlük ve Örgütlenme adlı kitabında; "ihtiyacınız olan şey, temel gıdaların eşit bölüşümüdür, bundan sonra rekabet edebilir ve bunlar için savaşabilirsiniz" şeklinde yazmış.

Huck Gutman: Bende aynen böyle düşünüyorum. Eğer herkes temel bir saygınlığa sahip bir hayata sahip olsaydı herkes fırsatlara sahip olsaydı, dünya daha güzel bir yer olurdu. O zaman bazı insanların daha fazlasına sahip olmasından rahatsız olmazdım. Sanırım bazı insanları sahip olduklarının bir kısmından vazgeçmeleri için ikna etmenin yollarından biri bu. Sahip olduğumuzdan fazlasına ihtiyacımız yok.

Harry Magdoff: Hayır, hayır ben böyle düşünmüyorum. Nasıl düşüneceklerini kestiremezsin. Bir programın olmak zorunda, bu en önemlisi. Bu program sözünü her tarafa yayacaktır. Bunun kabullenmeyecekler, malları için savaşacaklar çıkacaktır. İçlerinde öfke taşıyanlar olacaktır. Bu öfke yüzünden öldürmeye hazır hale gelenler olacaktır. Bizim toplumumuzda tüm bunlar var.

Yani bu yalnızca bir yoksulluk ve iyileştirme sorunu değil. Üstesinden kolayca gelemeyeceğin bir yığın sorun var. Sorunlarla yüzleşmek, onları tartışmak, daha fazlasını öğrenmek. Bu aşamada önemli olan budur. Yoksa başarıya ulaşamazsın.

Çin'de neler olduğuna bir bak. Tonlarca sorunları var ve Kültür Devrimi sürecinde gerçekleşen bir yığın berbat durum var. İyi şeyler kadar kötüleri de var. Ama son yıllarda çok değiştiler. Eşit-

lik yolunda ilerleyen bir toplumdan, Mao'nun sözleriyle, "halk arasındaki farklılıkların üstesinden gelmek için" çalışan bir toplumdan halk arasında farklılıklar yaratan bir topluma dönüştüler.

Huck Gutman: Mao döneminde herkesin yeterli bir gıda kotası vardı.

Harry Magdoff: Yoksul ya da ihtiyaç içinde olanların yeterli gıdayı bulma sorunları yoktu. Ama şimdi her şey giderek kötüleşiyor.

Huck Gutman: Demek istediğim Çin'de ve Sovyetler Birliği'nde herkesin yeterince yiyeceği vardı. Elbette Sovyetlerde kimi zaman ekmek kuyruğunda beklemek zorunda kalan insanlar oluyordu. Ancak sonuçta herkes doyuyordu. Artık böyle değil.

Harry Magdoff: Herkesin bir işi vardı. Hangi sorunlar olursa olsun Sovyetler Birliği'nde büyük gelişmeler yaşandı. 1930'larda Minsk'te yaşayan halamı ve beş çocuklarını ziyarete gittiğimizde toprak zeminli, iki odalı bir evde yaşıyorlardı. Tuvaletleri ise evin dışındaydı. Bu onların hayatıydı! Ama çocukların hepsi okudu, yiyecek sıkıntısı çekmediler, lüks gıdaları olmadı ama her zaman temel gıdalara sahiptiler.

Bugün Çin'de eğitim için para ödemen gerekiyor. Bunu ödeyemeyenler var. Sağlık hizmetleri de artık paralı. Bunu da ödeyemeyenler var. Burası; sosyalist olmayan bir Amerikalı ekonomistin, Wassily Leontief'in, Çin'e seyahatinin ardından Çin halkının en yoksul yüzde 10'luk kesiminin dünyanın herhangi bir ülkesindeki en yoksul yüzde 10'luk kesimden daha iyi yaşadığını söylediği ülke.

Huck Gutman: O zaman asıl konumuza dönecek olursak, Sovyetler Birliği ve Çin deneyimlerinden neler öğrendik?

Harry Magdoff: Sanırım her iki tarafta da olanlar; eski sistemden kalma bir mantıktan türeyen ayrıcalıklıların bu ayrıcalıkları korumaya çalışması sonucuydu. Diğer bir deyişle bir sınıf

sorunu yaşandı. Marksist anlamda bir sınıf sorunu olmasa da, bir sınıf sorunuydu. Sanırım Mao şunu söylerken çok haklıydı: Merkez komitede kapitalist üretim yöntemlerini teşvik etmek isteyenler var.

Huck Gutman: Sanırım bugün, kendilerine kapitalist demedikleri dönemlerde bile sahip olamadıkları bir yönetim serbestliğine sahipler.

Harry Magdoff: Doğru. Bugün Çin'de olanlar yine de Rusya'da olanlardan daha iyi. Rusya bana göre bir karmaşa içinde. Çin ise en azından Komünist Parti'yi koruyor.

Çin parti içinde daha liberal ya da daha radikalleri de barındırıyordu. Böylece onlara da partide etkin olma şansı tanınıyordu. Ancak bir yandan da onları kapı dışarı ediyordu. Ama yaptıkları Stalin gibi kapı dışarı edip vurmak değildi. Kendilerine uygun görevlendirmeler yaparak sorunun üstesinden geliyorlardı.

Sovyetler Birliği'nde ise devletin başı olan Komünist Parti lağvedildi. Yapılan şey kapitalizme hızlı bir geçişti. Ya da en azından kapitalizme doğru bir hamleydi. Kapitalizmin erken evrelerinde yaşananlara doğru bir eğilimdi: soyguncu baronlar.

Huck Gutman: Kovboy kapitalizmi desek.

Harry Magdoff: Köln Yargılamaları hakkında Marx'ın giriş yazısını da içeren eski bir kitap var. Bu kitapta Marx şuna benzer bir şey söylüyor: Proleter devrimin zaferleri ve ardından yenilgileri olacaktır. Bu durum tüm işçi sınıfı yönetici sınıf olmayı öğrenene dek sürecektir.

Huck Gutman: Anlıyorum.

Harry Magdoff: Bu süreçte öyle çok değişime tanık oldum ki. Bu; uzun bir tarih olacaktır ancak Marx'ın öngördüğü doğrultuda çalışmadığımız sürece işler yoluna girmeyecektir. İşçi sınıfının yönetici sınıf olmayı öğrenmesi önemli bir sorundur. Bu nedenle hatalardan ders almayı öğrenmek ve olayları daha iyi algılamak zorundayız.

KAYNAKÇA

A. L. Morton, *The English Utopia [London: Lawrence & Wishart, 1952.*

A. Maddison, *The World Economy: A Millennial Perspective* (OECD, 2001).

A. R. Khan ve **C. Riskin**, *Inequality and Poverty in China in the Age of Globalization* (Oxford University Press, 2001).

Abel Aganbegyan, *The Economic Challenge of Perestroika, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1988.*

Abel Aganbegyan, *Inside Perestroika,* New York: Harper & Row, 1989.

Alec Nove ve **J.A. Newth**, *The Soviet, Middle East--A Model for Development?*, London: George Allen & Unwin, 1967.

Alexander J. Yeats, 'African Countries Pay More For Imports', *Finance and Developmen*t, IMF, June 1990.

Benjamin Farrington, *Head and Hand in Ancient Greece*, Londra: Watts & Co., 1947.

"Changes in Household Wealth in the 1980s and 1990s in the U.S.", **Edward N. Wolff**, der., *International Perspectives on Household Wealth*, Elgar Publishing Ltd.

Charles Woolfson, *The Labour Theory of Culture* (Emeğin Kültür Teorisi) Londra: Routledge and Kegan Paul, 1982).

Daniel Singer, *Gdansk'a Giden Yol. New York: Monthly Review Press, 1981.*

Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Raporu 2001 (New York: Oxford University Press, 1991.

E. P. Thompson, "Time, Work-Discipline, and Industrial Capitalism," ("Zaman, İş Disiplini ve Sanayi Kapitalizmi") *Past and Present* 38 (Aralık 1967)

Edward Bellamy, *Looking Backward*,

Fred Magdoff, "A Precarious Existence," *Monthly Review*, Şubat 2004.

Fred Magdoff ve **Harry Magdoff**, "Disposable Workers," *Monthly Review*, Nisan 2004. [Türkçe'de: Harry Magdoff, "Kullanılıp Atılan İşçiler", *Sömürgesiz Emperyalizm*, Devin Yayınları, 2005 içinde).

Frederick Engels, "Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Oynadığı Rol," *Doğanın Diyalektiği* içinde (Moskova: Foreign Languages Publishing House, 1954).

Frederick Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (New York: International Publishers, 1972).

Gary Gardner ve **Brian Halwell**, Worldwatch Paper #150: Underfed and Overfed (Worldwatch Institute, 2000), http://www.worldwatch.org/pubs/paper/150.html.

George S. Tavlas, *On the International Use of Currencies: The Case of the Deutsche Mark*, Princeton University Essays in International Finance, March 1991.

George S. Tavlas ve **Yunn Dzeki**, 'The Internationalization of the Yen', *Finance and Development*, IMF, June 1991.

Harry Braverman, *Labour and Monopoly Capital (Emek ve Tekelci Sermaye)*, New York: Monthly Review Press, 1974.

Isaac Deutscher, *Rusya: Sıradaki Gelişme?* New York: Oxford, 1953, s. 89).

Joan Robinson, *Rosa Luxemburg, The Accumulation of Capital*, New York: Monthly Review Press, 1951.

Karl Marx (1891) *Fransa'da İç Savaş.*

Karl Marx, *Grundrisse* (Baltimore, Maryland: Penguin Books, 1973).

Karl Marx, *Kapital,* cilt 1, Moscow: Progress Publishers.

Karl Marx, *Gotha Programının Eleştirisi.*

Karl Marx, *Feurbach Üzerine Tezler.*

Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti.*

Keith Thomas, "Work and Leisure in Pre-Industrial Society," ("Sanayi Öncesi Toplumda Çalışma ve Aylaklık") *Past and Present* 29 (Aralık 1964).

Magnus Blomstrom, *Çokuluslu Şirketler ve Gelişmekte Olan Ülkelerden Yapılan İhracatlar*, New York: BM, 1990.

Mark Nord, **Margaret Andrews**, **Steven Carlson**, *Household Food Insecurity in the United States*, 2002, U.S. Department of Agriculture, http://ers.usda.gov/publications/fanrr35/.

Moshe Lewin, *Political Undercurrents in Soviet Economic Debates, From Bukharin to the Modern Reformers*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1974.

Moshe Lewin, *Lenin's Last Struggle* (New York: Monthly Review Press, 1983).

N. Shmelev ve **V. Popov**, *Dönüm Noktası, Sovyet Ekonomisini Canlandırmak* (New York: Doubleday, 1989).

Paul Sweezy, *Post-Revolutionary Society* (New York: Monthly Review Press, 1980 - Türkçesi, *Devrim Sonrası Toplumlar*, Kalkedon Yayınları, 2006, İstanbul).

Paul Baran ve **Paul Sweezy**, *Monopoly Capital*, Monthly Review Press., Türkçesi *Tekelci Sermaye*, Kalkedon Yayınları, 2007.

Peter Evans, 'Class, State, and Dependence in East Asia: Lessons for Latin Americanists'.

Peter F. Drucker, 'The Changed World Economy', *Foreign Affairs*, Spring 1986.

Ralph C. Bryant, *International Financial Intermediation*, Washington D.C., The Brookings Institution, 1987.

Robert C. Angel, *Explaining Economic Policy Failure, Japan in the 1969-1971 International Monetary Crisis*, New York: Columbia University Press, 1991.).

Samir Amin, "World Poverty, Pauperization, & Capital Ac-

cumulation," *Monthly Review*, Ekim 2003.

Sidney Pollard, *The Genesis of Modern Management (Modern Yönetimin Ortaya Çıkışı)*, Baltimore, Maryland: Penguin Books, 1968.

SSCB'de Ekonomik Kalkınma Stratejisi, Moskova, Progress Publishers, 1987.

Studs Terkel, *Working*'in (Çalışma), New York: Pantheon Books, 1972.

Thorstein Veblen, *The Theory of the Leisure Class (Aylak Sınıfın Teorisi*, Çeviren: Cumhur Atay, Zeynep Gültekin, Babil Yayınları, 2005), New York: Random House, 1934.

United Nations Centre on Transnational Corporations, World Investment Report 1991, p. 79.

William Brandon, *The Last Americans: The Indians in American Culture*, New York: McGraw-Hill, 1974.

William Morris, *News From Nowhere* (Hiçbir Yerden Haberler) (1890).

DİZİN

KÜRESELLEŞME VE YAKLAŞAN SOSYALİZM

HARRY MAGDOFF

Kapitalizm karşısındaki dava birkaç cepheye sahiptir. Birincisi, kapitalizm, sömürgeci ve emperyal savaşlara ve daha yoksul ülkelerin ekonomik egemenlik altına alınmasına yol açarak yayılmak zorunda olan bir sistemdir. Sistemin temel işleyişi ulusal ve uluslararası düzlemlerde aynı anda büyük bir zenginlik ve yoksulluk yaratır. Bu durumun bir sonucu, insanlığın büyük bir bölümünü, çoğunun güvencesiz ve lanetli hayatlara mahkum olmasıyla birlikte, kölece bir konuma düşürür. Kapitalizm aynı zamanda, gelişip büyüdükçe, birincil itici gücü olan sermaye birikimi güdüsü dışında sistemik bir hedefe sahip olmadığı için, ekolojik yıkımı tırmandırma eğilimindedir. Hem yenilenebilir, hem de yenilenebilir olmayan doğal kaynakları, bunların sınırlı nitelikteki doğalarına aldırış etmeksizin kullanma eğilimindedir. Ve kapitalizmin en berbat etkileri bazen hafifletilirken, kapitalistler bu durumu sermaye birikiminin önünde engel olarak gördükleri ve daha sınırsız koşullara geri dönüşün yasalarını çıkartacak güce sahip oldukları zaman reformlar da ortadan kaldırılabilir.

ISBN 978-9944-115-29-2